

STENSILSERIE B NR 41

DEN SJØSAMISKE BOSETTING
I KVÆNANGEN
FRA SEINMIDDELALDER TIL NY TID
En arkeologisk studie i kontraster

Sven Erik Grydeland

INSTITUTT FOR SAMFUNNSVITENSKAP

Arkeologiseksjonen

Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø

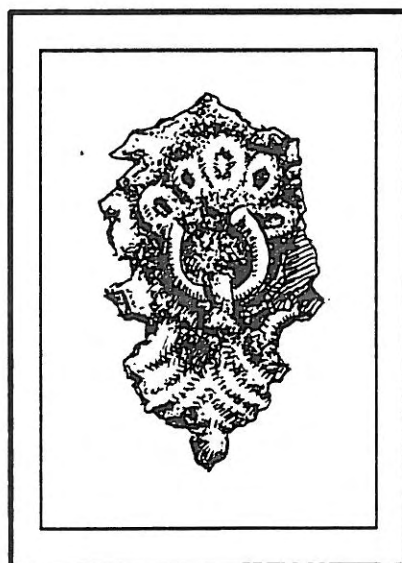
ISSN 0801-194X - juni 1996

pris 80 kr

**DEN SJØSAMISKE BOSETTING I KVÆNANGEN
FRA SEINMIDDELALDER TIL NY TID**

en arkeologisk studie i kontraster

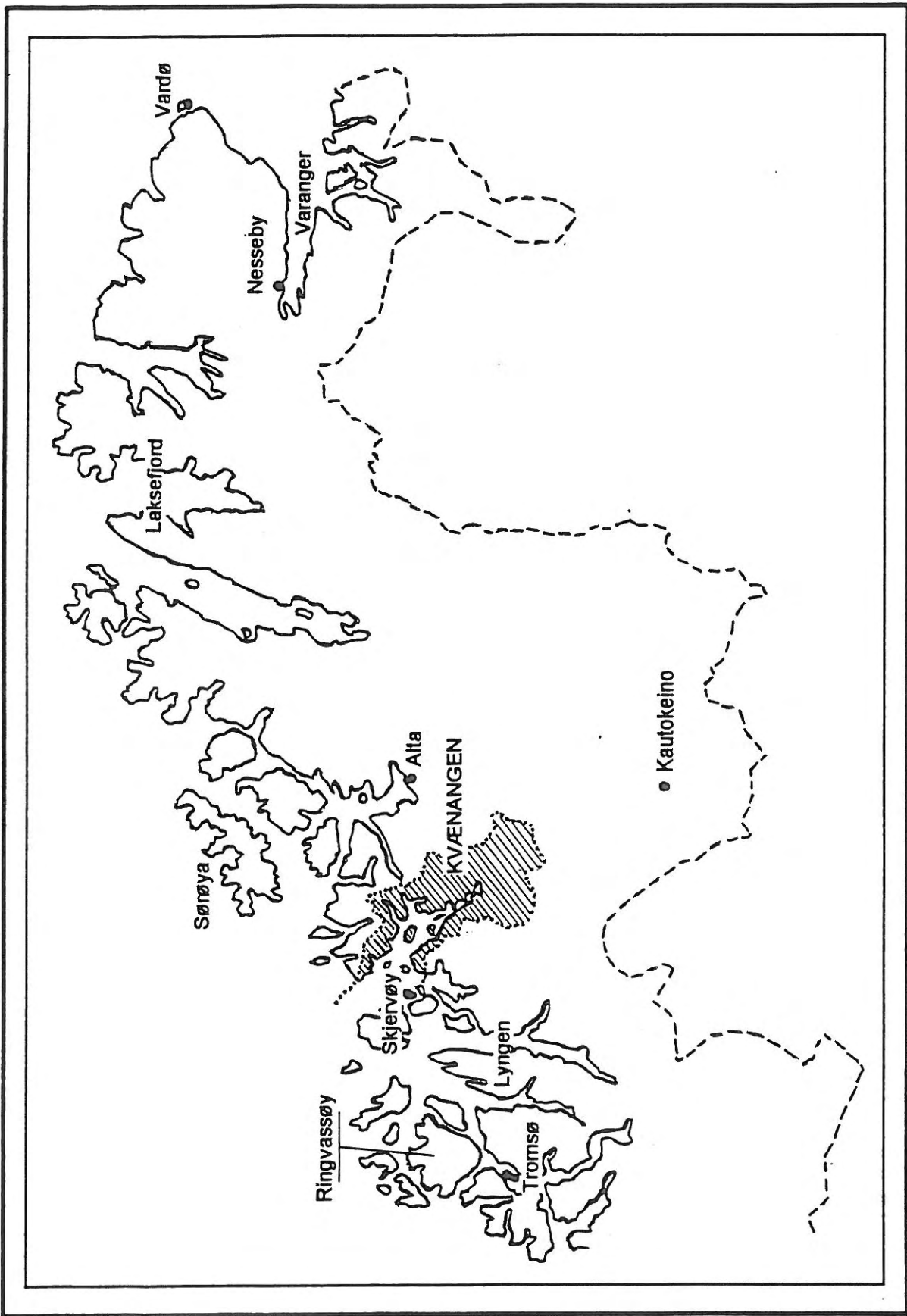

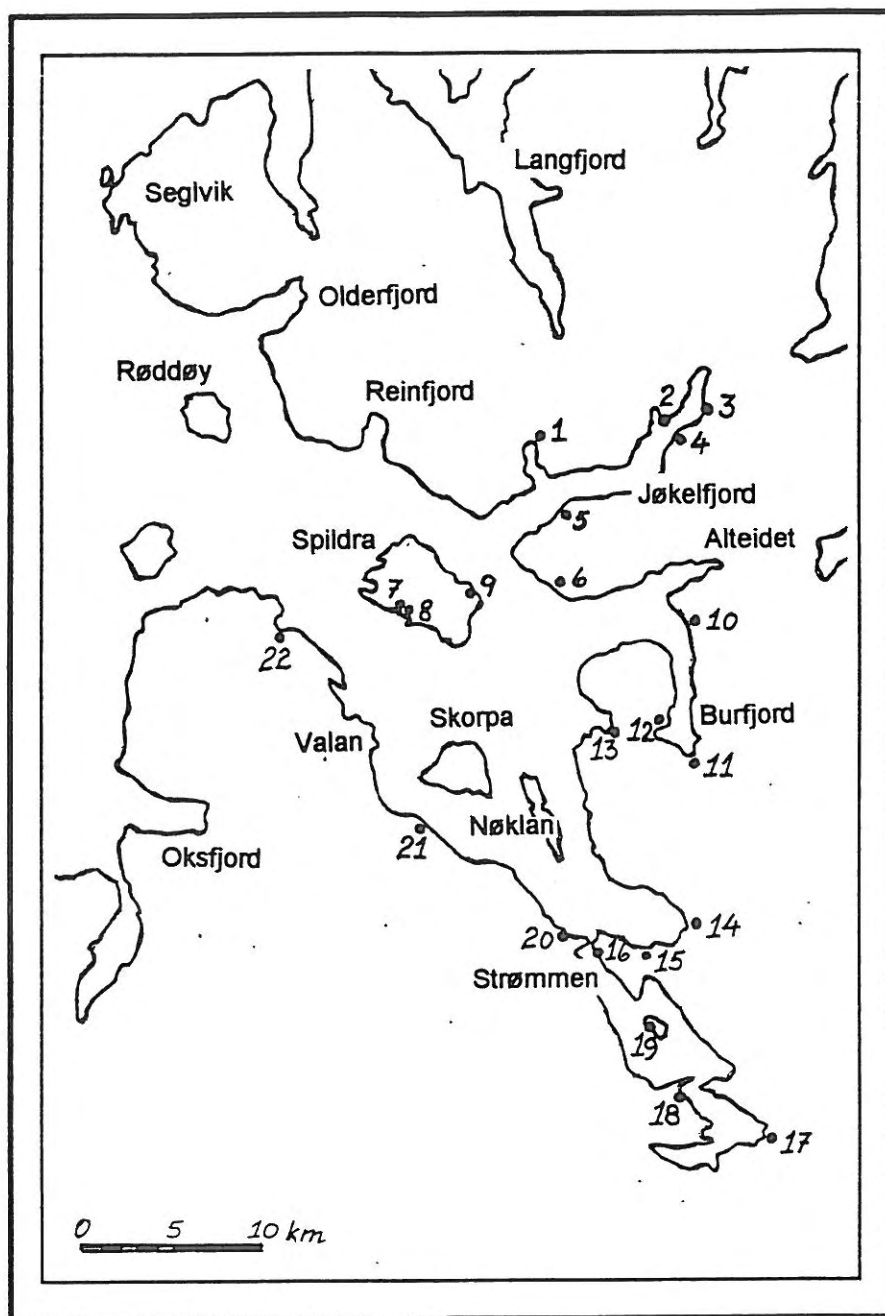
Sven Erik Grydland

**HOVEDFAGSOPPGAVE I ARKEOLOGI
INSTITUTT FOR SAMFUNNSVITENSKAP
UNIVERSITETET I TROMSØ**

VÅREN 1996

97c022460

Kvæningen med stedsnavn som er nevnt i teksten: 1 Tverrfjord, 2 Skalsaneset, 3 Innervika, 4 Yttersjolmen, 5 Slettnes, 6 Ytre Vassnes, 7 Gildenluokta, 8 Vapsgedden/Noaidegedden, 9 Fattnjårgen, 10 Storeng, 11 Nordkjøs, 12 Sørkjøs, 13 Kviteberg, 14 Baddereren, 15 Sekkemo, 16 Nordstrømmen, 17 Nordbotn, 18 Lillestrømmen, 19 Årøya, 20 Karvika, 21 Sandnes, 22 Jupanvik.

FORORD

Denne oppgaven er et resultat av mange menneskers arbeid og først vil jeg få takke alle medstudenter som har vært med i felt: Mia Krogh, Signhild Simonsen, Tor Henrik Buljo, Ragnhild Myrstad, Tor Mikalsen, Toril Gabrielsen, Åse Sørgård, Kristine Orestad Sørgaard, Kjersti Nielsen, Rudi Rieger, Marius Hagen og ikke minst Torbein Kvil Gamst som var med begge sesongene. Utenom medstudentene har også Tryggve Olsen, Reidar Hansen og kona mi, Rebekka hjulpet til under utgravingene. Rebekka har også vært en god rådgiver og den beste støttespiller.

Jeg vil få takke folk i kommunen og spesielt folka på Spildra som disse somrene har vist ubegrenset hjelpsomhet og gjestfrihet. Uten dem hadde arbeidet blitt umulig. Jeg har også fått økonomisk støtte gjennom et kommunalt stipend og vil takke Kvæningen Kommune både for støtten og den oppmuntring dette ga meg.

På det faglige området har jeg fått råd og vink fra Hans Petter Blankholm, Lars Ivar Hansen og Ivar Bjørklund. Feltsesongen -95 fikk jeg også det første praktiske innblikk i osteologien takket være Elisabeth Iregren fra Universitetet i Lund. Hun sikret en forsvarlig behandling og dokumentasjon av alt beinmaterialet og har også skrevet de osteologiske rapportene til denne oppgaven. Tusen takk! Jeg vil også få takke folk på Tromsø Museum og Arkeologisk Avdeling for en spennende studietid hvor spesielt Audhild Schanche og Bjørnar Olsen gjennom sin faglige innsikt har vært viktige inspiratører.

Men sist og derfor mest (!) vil jeg få takke min veileder Olav Sverre Johansen. Vi arbeidet først sammen i felt sommeren -93 da jeg var så heldig å få være assistent under Audhild Schanches undersøkelser av samiske graver på Spildra. De to neste somrene var han faglig ansvarlig for utgravningene til dette prosjektet. Gjennom dette har jeg fått litt innsikt i hans store kunnskaper. Jeg har lært om rutinene under gravingen, jeg har lært om viktigheten av de stadige diskusjonene under arbeidets gang. Under skrivingen har han vært min viktigste kritiker og kommet med mange konstruktive forslag. Han har fulgt denne oppgaven helt i mål.

Tusen takk!

Burfjord 20. mars 1996

Sven Erik Grydeland

Innhold:

KAPITTEL 1: PRESENTASJON AV PROSJEKTET	s. 1
Innledning	s. 1
Problemstilling og angrepsvinkler	s. 4
Geografisk og økologisk presentasjon av Kvæningen	s. 7
Om etnisitet	s. 8
KAPITTEL 2: SAMFUNNET ETTER 1750	s. 9
Det historiske materialet	s. 9
Gammetuftene	s. 10
KAPITTEL 3: DET FØRSTE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MIKRONIVÅET eller DE ENKELTE TUFTENE	s. 13
De teoretiske og metodiske problemene	s. 13
Den runde gammetypen	s. 20
De enkelte tuftene	s. 23
Sammenfatning av materialet fra tuftene	s. 40
KAPITTEL 4: DET ANDRE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MELLOMNVÅET eller DE ENKELTE LOKALITETER	s. 44
Sammenligning med kontrollområdene	s. 46
De teoretiske implikasjoner	s. 49
KAPITTEL 5: DET TREDJE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MAKRONIVÅET eller FJORDEN UNDER ETT	s. 52
Oppsummering og videre innretning	s. 59
KAPITTEL 6: TEORETISK TILNÆRMING TIL <i>SIIDA</i> -SAMFUNNET	s. 63
Innledning	s. 63
Tilbake til Odnors modell	s. 66
Tilbake til Knutssons modell	s. 68
Forslag til en alternativ modell	s. 69
KAPITTEL 7: KONKRET OM <i>SIIDA</i> -SAMFUNNET	s. 75
Innledning	s. 75
Konkret teoretisk tilnærming	s. 76
KAPITTEL 8: KONKRET OM KVÆNINGEN	s. 82
AVSLUTTENDE KOMMENTAR	s. 89

KAPITTEL 1: PRESENTASJON AV PROSJEKTET

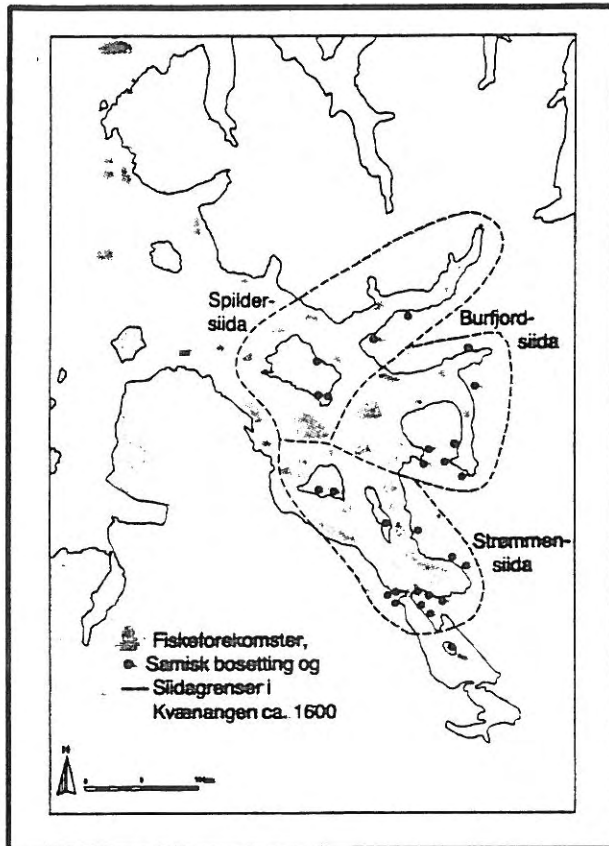
Innledning

Denne oppgaven vil bli et forslag, en tolkning av en tidsepoke i Kvæningen. Den blir ikke noe endelig svar men i høyden en sannsynliggjøring av et hendelsesforløp. Og denne versjonen må jeg selv prøve å stå inne for. Derfor vil jeg ikke prøve å dekke meg bak et nøytralt eller «objektivt» språk. Når derfor «jeg» blir brukt i stedet for «man», «en» eller «det», er det ikke for å framheve meg selv, men tvert imot for å understreke at denne tolkningen ikke er noen endelig versjon. Den er en av mange mulige historier og har derfor subjektive trekk preget av forfatteren, av fortelleren.

Jeg vil også prøve å unngå snirklete språkbruk og overdrevet bruk av fremmedord, dette fordi jeg håper å kunne nå litt ut over de faglige miljøene. Dette henger sammen med den måten denne oppgaven er blitt til på. Kvæningen har vært hjemkommune for meg og familien min i de siste åtte årene Temaet i denne oppgaven dreier seg om mange Kvæningstværingers egen fortid og arbeidet med oppgaven har i stor grad vært et lokalt prosjekt. I dette arbeidet har jeg fått mye hjelp og kunnskap fra sambygdingene og gjennom denne oppgaven håper jeg å kunne gi noe tilbake.

Høsten 1991 fikk jeg i oppdrag av kulturkontoret å samle inn sagn, eventyr og historier i kommunen. Sammen med tre ungdommer, Evy, Inger og Siv-Tone begynte arbeidet. Gjennom flere måneder dro vi rundt i bygdelagene og intervjuet folk, og da særlig de eldre. Materialet kom etterhvert til å omfatte førti tettskrevne sider og vi delte stoffet inn i emner som «barnesagn», «om russetsjudene», «historier om Stallo» osv. At stoffet i seg selv er meget spesielt og interessant er én side av saken, den andre er at det satte igang en prosess som jeg ikke da ante rekkeviden av. Jeg hadde lest i Ivar Bjørklunds bok «Fjordfolket i Kvæningen» (1985) om tapet av en selvstendig samisk samfunnsform, *siida*-samfunnet. Han skriver at

fjorden kan ha vært inndelt i to eller muligens tre slike *siida*'er. Som argument for dette bruker han bl.a. svenske skattelister fra 1553 og noen tiår framover hvor «Strømmen by», «Spilder by» og noen ganger Burfjord blir nevnt (ibid:37). I tidens språkbruk var ordet «by» synonymt med nettopp *siida*. På figur 1 er gjengitt Bjørklund forslag til en slik *siida*-inndeling i Kvænangen.

Figur 1: Ivar Bjørklunds forslag til *siida*-inndeling i Kvænangen (1985:39).

Seinere leste jeg at *siida*'en er den samiske varianten av bandsamfunnet, som Olsen (1984: 98) karakteriserer som den «...eldste sosiale organisasjonsform, med en universell utbredelse». Medlemmene av bandet, som består av et visst antall kjernefamilier, har felles bruksrett til et bestemt territorium. Slik består de sosiale grunneheter består av både familien og bandet. Produktene av kollektiv fangst blir «...divided and handed over to each of the partners individually through the institution of *sharing*» (Meillasoux 1973:194). Uttrykk som «det opprinnelige overflodssamfunn» har vært brukt for å karakterisere jeger/samler-bandet og det er påvist at mange av disse gruppene har en rikelig ressurstilgang (Lee:1968:43). Giftemålmønstret er oftest eksogamt, dvs. at man finner ektefeller i et annet band. Bosetningsmønstret er gjerne mobilt. Arbeidsdeling og eventuelt lederskap går ikke ut over

forskjeller basert på alder og kjønn. Samfunnet har ikke et formelt presteskap, ingen klasse-
deling og ingen hierarkisk politisk organisering (Olsen 1984:98).

Grunnelementene i denne organisasjonsformen gjenfinnes hos «Skoltesamene eller Øst-
samene som holdt fast ved *siidaen* helt inn i vårt århundre. Hos samene i Pasvik var den i
funksjon helt opp til 1. verdenskrig og innlandssiidaen i Suenjel gikk ikke under før landet ble
slagmark og ingenmannsland under 2. verdenskrig. Takket være denne nærheten i tid vet vi
nokså mye om denne formen for sosial organisering. Den politiske makt i *siida*'en ble båret
oppe av en forsamling med en representant for hver familie, hos øst-samene var dette helst
familiens eldste mann (Andresen 1989:23). Denne forsamlingen ble kalt *norraz*. Den valgte så
en *oai'olmai*, «hovedmann» som nøt tillit så lenge han gjorde en god jobb. Han eller styret
fordelte bruksretten til fangst- og fiskefeltene mellom familiene, meklet i konflikter og betalte
skatt på *siidaens* vegne til skatteoppkreverne. Privat eiendomsrett til jord fantes ikke. Fangst
av verdifulle dyr som rein, bever, bjørn og havpattedyr ble drevet i fellesskap og utbyttet delt
mellom alle *siidaens* medlemmer. Begrepet *siida* dekket også samfunnets ressursområde og
andre *siidaer* hadde ikke adgang til det uten gjennom bestemte avtaler (Vorren/Manker
1976:190, Tanner 1929:341). Hver *siida* hadde gjerne sin helligdom, et fjell, en merkelig
naturformasjon, en steinblokk e.l.. Denne kalles *sieidi* og dette ordet skal ha samme ordstamme
og opphav som *siida* (von Düben 1873:289). Dette understreker i så fall enheten mellom
samfunnet, landskapet og ideologien.

I Kvæningen står det en stor *sieidi* med navnet Simalango eller *Jiethanas* (Kjempen) oppe i
fjellsida ved Vassnes. Den store steinsøylen er 35 m høy og synes over store deler av fjorden.
Også på øya Nøklan er en slik stein med navnet *Galgo*, «kjerringa» eller *Ahkka*, «bestemor».
Om disse to fikk vi historier under innsamlingsarbeidet og slik fortalte Jan Isaksen, Burfjord:

«Simalango sin kone, Ahkka står på Nøklan. Da Simalango begynte å bli gammel, tok Ahkka,
den gamle trollkjerringa til å kaste lange, beundrende blick i retning av Vikamannen, en ung,
stram rise som står ute mot Meiland. Dette like Simalango dårlig. Han tok en stor stein og
kasta den i retning Ahkka. Kona ble skremt, og i noen hundre år så hun ikke i retning
Vikamannen. Men så glemte hun advarselen til Simalango og sendte nye, innbydende øyekast
til Vikamannen. Simalangp kasta en ny stein og enda en gang ble Ahkka skremt.... Slik
fortsatte det i noen tusen år, Ahkka kasta sine blick, Simalango kasta stein. På denne måten
blei holmene som ligger mellom Nøklan, Kvitebergklubben og Spildra til; de er restene etter
steinene som Simalango kasta. Men siden ingen av steinene nådde fram, begynte Ahkka å tro
at gamle Simalango nok likevel ikke var så farlig. Hun brydde seg ikke lenger om advarselene
hans og lot Vikamannen få all oppmerksomhet. Men da blei Simalango virkelig sint. Nå ønska
han å ta livet av den utro Ahkka. Han fant en stor stein og kasta mot henne. Kanskje var han

litt for sint, for steinen fór over Ahkka og landa midt på øya. Der ble det en stor grop og det er derfor Nøklan nesten er delt av på midten.

Ahkka har nå holdt seg i ro i noen tusen år, men hvem vet nåtid Simalango kaster en ny stein mot henne?»

Så leste jeg hos A.K. Sandmo (1989:69): «Hvert kulturfellesskap har sitt eget mytisk-rituelle system, sine egne normer for forholdet mellom det geografiske og det sosiale rom, og sine egne symboler for å uttrykke dette forholdet». Dermed begynte jeg å fabulere. Simalango ligger nemlig klart innenfor «Spilder by»'s område mens Ahkka på Nøklan hører til «Strømmen by». Kanskje var den gamle historien et mytisk uttrykk for forholdet mellom to *siida*-samfunn, kanskje var de eksogame, altså at folk søkte ektefeller i den andre *siida*'en? At myten om Simalango og Ahkka henspilte på reelle forhold?

Slik startet mine spekulasjoner om fortida, slik ble interessen for arkeologien vekket. Og denne interessen førte altså helt fram til denne hovedfagsoppgaven. Og hovedspørsmålet i denne oppgaven kan deles i tre: Var folket i Kvænangen virkelig organisert i *siida*'er? Hva var de eventuelle kjennetegnene på disse samfunnene? Kan noen av disse kjennetegnene avdekkes gjennom arkeologiske undersøkelser?

Problemstilling og angrepsvinkler

Rundt år 1600 begynte en endringsprosess som skulle få omfattende konsekvenser for de samiske samfunnene. Striden om nordområdene mellom Danmark-Norge og Sverige ble skjerpet. Karl 9. lot seg krone som «de lappars i Nordlanden konung» (Niemi 1976:49) og svenskene innledet en kolonisering i Finnmark. Dette provoserte den unge kong Kristian 4. som i en alder av 22 år med et følge på åtte skip reiste fra København helt til Vardø. Dette var i året 1599. Konflikten ble skjerpet, på Årøya i Altafjorden ble det bygget en festning, under «...trussel om dødsstraff ble det forbudt sjøsamene å gi svenskene skatt» (ibid) og i 1611 brøt Kalmarkrigen ut. Den ble riktignok utkjempet i Sør-Sverige men en av de viktigste årsakene til krigen var Finnmarksspørsmålet.

Kongens behov for kontroll gjorde også at den ideologiske kampen ble skjerpet. Sagnet vil vite at Kristians skip under Finnmarksferden var blitt utsatt for samenes trolldom. Uansett sender han i 1609 en befaling til høvedsmannen på Vardøhus om at «...de som blive befundne at bruge trolldom, ved Lov og Sentents uden al naade aflives» (Steen 1954:69). Dermed tentes

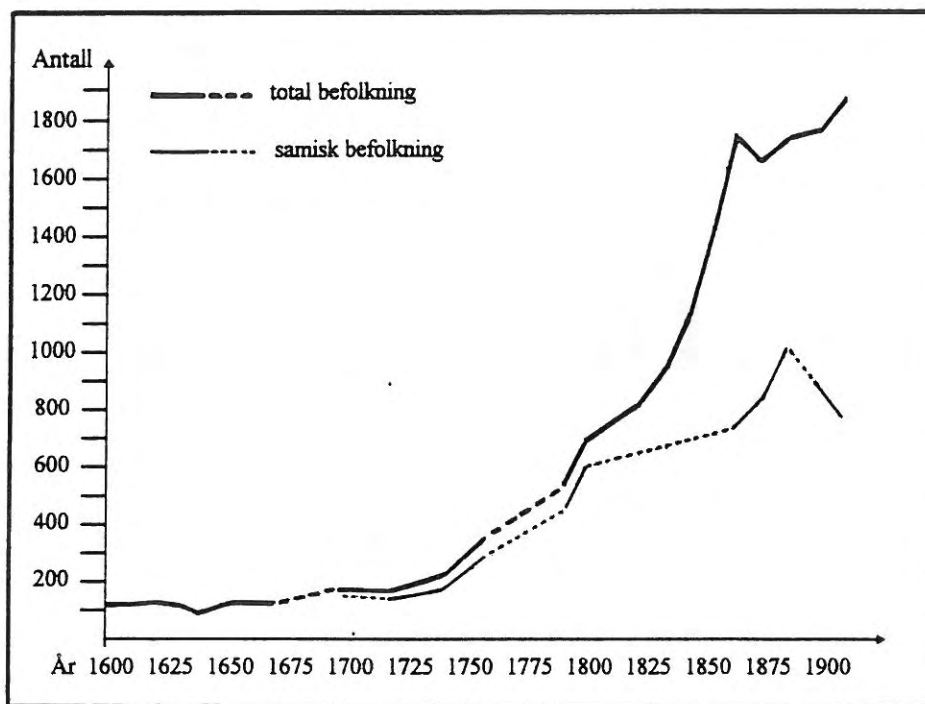
heksebålene og fram mot 1688 måtte 80 personer bøte med livet i Finnmark. Vi har ingen grunn til å tro at forholdene i Nord-Troms var annerledes, men her er justisprotokollene gått tapt. Men disse hendelsene bør ses i sammenheng med de økonomiske og sosiale forhold. I første halvdel av århundret ble prisen på tørrfisk stadig dårligere. Samtidig sviktet også fisket. Dette gikk verst ut over den norske befolkningen som var mer ensidig knyttet til tørrfiskproduksjonen. Her ligger nok en av årsakene til at hekseprosessene rammet den norske befolkningen hardest. Ikke desto mindre ble åtte samer brent på bålet, sju menn og en kvinne (ibid). En annen effekt av de dårlige tidene var at folk kom i gjeld til handelsborgerne. Da «Skjervøykongen», den danske Chr. M. Heggelund døde i 1694 hadde han fordringer i nesten alle hushold i Kvænangen «Aanet Mortensen, «find i Jukkelfjord», hadde f.eks. en gjeld som ble taksert til 104 våger tørrfisk» (Bjørklund 1985:65).

Det neste store framstøtet i nord hang også sammen med nasjonal rivalisering og krig, denne gangen Den store nordiske krig fra 1700 - 1721. Også denne gangen fulgte København opp med en ideologisk offensiv, denne gangen utført av Thomas von Westen, «samenes apostel». Med sine medhjelpere dro han på tre store misjonsreiser i årene 1716, 1718 og 1722 og dette initiativet var nok begynnelsen på slutten for en selvstendig samisk religionsutøvelse.

Men samtidig begynte en annen prosess som har større betydning i denne sammenheng: skyldsetting av jorda. Før 1720 var bare Seglvik, Olderfjord og Valan, altså stedene med norsk befolkning, ført inn i Kongens Jordebog. Resten av fjorden gikk under navnet «Finnefjord» og folk betalte bare leidang og ostetiende, altså kunn personskatt. Jorda samene brukte var ikke skyldsatt og dermed betalte de ingen jordleie. Dette var et privilegium som gikk direkte på etnisk tilhørighet (Hansen 1986:31, Bjørklund 1985:78). Men i 1721 ble en gammel «finne-rydning» på Skorpa ført inn i matrikkelen på initiativ «..af 2-de qvæner, nemlig Lasse Erichsen og Olle Olsen» (ibid:79). I 1730 ble Jupanvik skyldsatt, i 1734 Kviteberg. I 1754 ble Sørstrømmen og Karvika skyldsatt. I 1755 kom en kongelig resolusjon som gjorde det klart at både samer, kvæner og nordmenn skulle skattes likt, og i fra 1760 ble de resterende finne-rydninger skyldsatt. Dette betydde at all jord ble underlagt dansk-norsk jurisdiksjon og at alle eiendommer kunne kjøpes, selges eller leies bort. «Dermed var sluttstreken satt for de siste rester av samisk selvråderett i Kvænangen» (ibid:89).

I denne perioden skjer det også visse endringer i folketallet som etterhvert skulle gi seg dramatiske utslag. Dette er framstilt på **figur 2**. Her ser vi at fra rundt 1720 begynner folketallet å

øke. Etterhvert aksellerere det så kraftig at befolkningen rundt år 1800 er mer enn tredoblet. Deretter synes kurven for den samiske delen å flate noe ut. Dette skulle da bety at den norske

Figur 2: Befolkningsutviklingen fra år 1600 - 1900. Sammenfatning etter Bjørklund (1985).

og kvænske befolkningen, som på figuren «befinner» seg mellom de to kurvene, deretter øker mest. Her kommer særlig den økende finske innvandringen inn. En faktor her kan også være at mange samiske familier etterhvert fraskriver seg sitt opphav som følge av fornorskningen.

Vi ser altså et sammenfall i tid mellom kristningsforsøkene, skyldsettingen og et sterkt økende folketall. Dette står i kontrast den stabilitet i folketallet som synes å råde på 1600-tallet. Hvis vi antar at denne stabiliteten også gjaldt for de foregående par hundreår, blir det bare et femtitalles mennesker i hvert av de to *siida*-samfunnene på Spildra og i Strømmen. Dette skulle bety at befolkningen rådet over en overflod av ressurser. Dette illustreres jo ved at både de danske, svenske og russiske fyrstehus fant det lønnsomt å skattlegge samene. Og det illustreres ved at den samme fjorden i 1950 kunne brøfø hele 2508 mennesker.

Vi ser her en overgangsfase hvor kontrastene i materialet begynner å vise seg. Denne overgangsfasen vurderes nokså forskjellig (se f.eks. Odner 1992 og Olsen 1987b), men den diskusjonen skal foreløpig få hvile. Her går jeg bare ut fra at endringene har vært betydelige og

vil bruke overgangsfasen som en metodisk mulighet. Denne muligheten ligger i det skillete fasen skaper. Derfor vil jeg sette tiden før overgangsfasen opp mot tiden etter, altså studere kontrastene og hvordan disse nedfeller seg i det historiske og spesielt det arkeologiske materialet. Og det viktigste studieobjektet blir gammetuftene, både enkeltvis, i forhold til hverandre på den enkelte lokalitet og deres fordeling i hele fjorden. På denne måten håper jeg å kunne studere bosettingsmønstrene i Kvæningen før år 1600 og etter år 1750.

Rent praktisk vil undersøkelsene bli ført langs tre linjer: Den første og viktigste blir de arkeologiske kildene med studium av de forskjellige gammetypene og deres fordeling i fjorden. Den andre blir de historiske kildene med studium av skattelister, gamle kildekrifter og de tolkninger som har vært gjort av dem. Den tredje blir de komparative studier. Her vil jeg sammenligne de arkeologiske og historiske undersøkelsene fra Kvæningen med utvalgte kontrollområder. De viktigste av disse blir Karlsøy Kommune med utgangspunkt i Tom Søbstads studier fra Ringvassøya (1980), og Varanger med hovedvekt på Odners (1992) studier fra Nesseby Kommune.

På denne måten håper jeg å kunne svare på noen av spørsmålene, eller i det minste komme med noen forslag og tolkninger. Ovenfor er gitt en kort beskrivelse av overgangsfasen som la grunnen for mange trekk ved det samfunnet som skulle komme. Nedenfor vil jeg beskrive dette samfunnet slik det framstår etter 1750, dette samfunnet som folk kom til og som er temmelig godt kjent gjennom de skriftlige kildene og tolkningene av dem. Herfra vil jeg prøve å gå bakover og finne spor av det samfunnet folk kom fra.

Men først kommer en kort oversikt over fjordens topografi og ressurser samt en avklaring på spørsmålet om etnisitet.

Geografisk og økologisk presentasjon Kvæningen

Fra ytterst i nordvest til innerst i sørøst, fra Seglvik til Kvæningesbotn måler fjorden rundt 60 km i luftlinje. Nordøstsiden av fjorden preges av fem fjordarmer. Ytterst ligger Olderfjord, så kommer Reinfjord, Jøkelfjord, Alteidet/Burfjord og Badderfjorden. Av disse er Jøkelfjorden lengst med sine vel 15 km. Den har også en sidefjord, Tverrfjorden og innerst, i Innervika henger en arm av Øksfjordjøkelen nedover fjellsiden. Dette er den eneste plassen i Fastlandsnorge hvor en isbre kalver rett i havet.

I fjorden ligger fire større øyer, Rødøy ytterst, så Spildra som er den største, deretter Skorpa og Nøklan. Innerste del av fjorden særpreges av to fjordbassenger som avgrenses av to strømmer. Etter Saltstraumen er Sørstrømmen den kraftigste havstrøm i landet. Det innerste fjordbassenget med Sørfjorden avgrenses av Lillestrømmen.

På vestsiden skjermes fjorden av de bratte og karakteristiske Kvængstindene som nesten går opp i 1200 m. Fjellene på nordøstsiden er mer massive og går flere steder over 1000 m. Innover i fjorden rundes fjellene mer av og sørøstover fra Nordbotn og Bråtten går fjellene over i vide flater og store vann. Landskapsmessig er dette en del av Finnmarksvidda.

Det er ikke gjort noen samlet undersøkelse av ressursene i Kvængen. Men her skal nevnes at av jaktbart vilt har kommunen bl.a. elg (anslått vinterstamme på 50-60 dyr), lirype, fjellrype, ender og en stor bestand av grågås. Av ferskvannsfisk finnes ørret, røye og lake og anadrome laksefisker som laks, sjøørret og sjørøye går opp i tolv vassdrag (se Breivik 1994). Oversikt over bestanden av vanlig saltvannsfisk finnes hos Eliassen (1993). Her går det fram at Kvængen er en gjennomsnittlig fjord med noe høyere fangster enn Alta og noe lavere enn Lyngen (prøvefisket ble gjort i 1992).

Undersøkelser over beitemark er bare gjort for Spildra som regnes som ganske skrinne. Her vinterføres idag 172 sauer men planene er å opparbeide ny beitemark slik at øya kan bære 360 v.f. sauer (Karlsen 1995:10). Ellers finnes det gode beitemuligheter i kommunen.

Av skog har Kvængen 270 000 dekar hvorav 140 000 er produktiv, hvilket betyr at tilveksten er mer enn 0,1 m³ pr. hektar og hvert år tas ut 500 m³ furu og 2000 m³ løvskog (pers. medd. fra Tor Håvard Sund, skogbrukskontoret i Alta).

Om etnisitet

Et hovedpunkt i denne undersøkelsen blir studier av gammetufter og deres fordeling i fjorden. Men en gamme er ikke automatisk samisk. Vi vet at både samer og nordmenn bodde i jord-gammer. Derfor er det på sin plass med en etnisk presisering. Og her kommer de historiske kildene til hjelp. På 1400 og 1500-tallet hadde handelsfolk fra Birkkala i Finland gjennom regulære monopoler kontroll over størstedelen av handelen i sameland (Vorren/Manker 1976: 209). Disse monopolene delte handelen mellom seg og Kvængen var en del av Torne Lappmark. Birkarlene krevde også inn skatt på svenskekongens vegne inntil Gustav Vasa selv over-

tok skattleggingen av «Westersjöfinnene» i 1553. Da dukker navnet «Nauone fierd» opp i de svenske skattelistene. Dette er nettopp *Návuonna* som er det samiske navnet på Kvænangen (Bjørklund 1985:30).

På den andre siden har vi den lille norske befolkningen som bodde i de ytre fjordstrøkene. Ifølge lensregnskapet for Tromsen Len bodde det nordmenn bare i Seglvik og Olderfjord på begynnelsen av 1600-tallet. De måtte til og med betale tomteleie til samene i fjorden, en rettighet som «..finderne thilforne en lang Thid brugt haffer»(ibid:38). «Før 1608 ser det altså ut for at vi har å gjøre med avtalefestede rettigheter mellom samer og nordmenn, rettigheter som var anerkjent av de dansk-norske myndigheter og som tilførte samene en formell råderett over sitt bosettingsområde»...Dette gjør «...det mulig å omtale Kvænangen på 1500-tallet som et selvstendig samfunn i politisk forstand» (ibid:40).

Vi ser altså at ikke engang kongene av Sverige og Danmark var i tvil om hvem som var samer, svensker og nordmenn. Folks egen oppfatning av seg selv og «de andre» var nok også krystallklar: man talte forskjellig språk og var også adskilt sosialt, politisk og delvis religiøst. De tuftene og boplassene på Spildra, i Jøkelfjorden og på Sørstrømmen som faller inn under denne undersøkelsen må derfor klart kunne kalles samiske før år 1600.

KAPITTEL 2: SAMFUNNET ETTER 1750

Det historiske materialet

I årene 1657 - 1660 ble de to «Karl-Gustav krigene» utkjempet. Disse var svært dramatiske. Karl 10. var på offensiven i Østersjøen, hadde erobret Polen og hadde store amibsjoner. Men epidemier og folkelig opprør svekket hans posisjon og Fredrik III benyttet anledningen til å erklære krig. Karl rykket da nordover gjennom Danmark. Sterk kulde gjorde at beltene var frosset og København var truet. I denne situasjonen avsto Fredrik hele Trøndelag, Romsdal og Nordmøre som ble satt under hard svensk okkupasjon. Dette vekket en sterk norsk motstand som etterhvert skulle drive alle svenske tropper ut. Men krigen svekket finansene og kongen ble sittende i dyp gjeld.

På denne tiden eide den dansk-norske staten mer enn 38% av all jord i Nordland og Troms og nesten all jord i Finnmark (Niemi 1976:42), og kongen benyttet anledningen til å selge alt krongods i Troms og Nordland. Kjøperen var en dansk spekulant ved navn Joachim Irgens. I Kvænangen var jo bare i Seglvik, Olderfjord og Valan skyldsatt og de norske oppsitterne her måtte nå betale sin jordleie til den nye eieren. I 1675 gikk godset over til en ny «proprietær», en storkapitalist fra Holland som het Pettersen. Dette var folk som aldri satte sin fot nordpå, for dem var dette kunn forretning og en fullmektig sørget for eierens interesser gjennom oppsyn og skatteinnkreving (Bjørklund 1985:77).

Resten av jorda i fjorden ble av myndighetene ansett som allmenning og da Skorpa i 1721 ble skyldsatt, førte fogden eiendommen inn i Kongens Jordebok, noe som førte til konflikt med proprietæren av Valan. I 1754 den gamle finnydningen Kviteberg solgt til Trondhjemsborgeren Hans P. Giæver som dermed ble jordeier i Kvænangen. Vi ser altså at jorda i fjorden er blitt et spekulasjonsobjekt, en vare som kan kjøpes og selges. For folk i fjorden hadde det imidlertid størst betydning at jorda kunne bygsles. Dermed ble den vanlige innbygger leilending med «..disosisjonsrett over bruket så lenge han greide å betale avgiftene» (Hauglid/Minde 1980:488). Dermed ble bosetningen mer spredt, eiendommene fikk gårdsnummer, bruksnummer og grenser. Denne tendensen ser vi allerede i manntallet av 1764. På **vedlegg 1** har jeg framstil dette manntallet grafisk og vi ser hvordan de 245 innbyggerne allerede bor nokså spredt langs de flatene som byr på jordbruksmuligheter. I 1801 er folketallet steget til hele 665 og den grafiske framstillinga på **vedlegg 2** viser ytterligere spredning. I **vedlegg 3** er satt opp en oversikt etter Friis' etnografiske kart av 1861 som viser fordelingen av 209 hushold. Her er prosessen fullført hvor nesten enhver strandflate og beitemark er utnyttet.

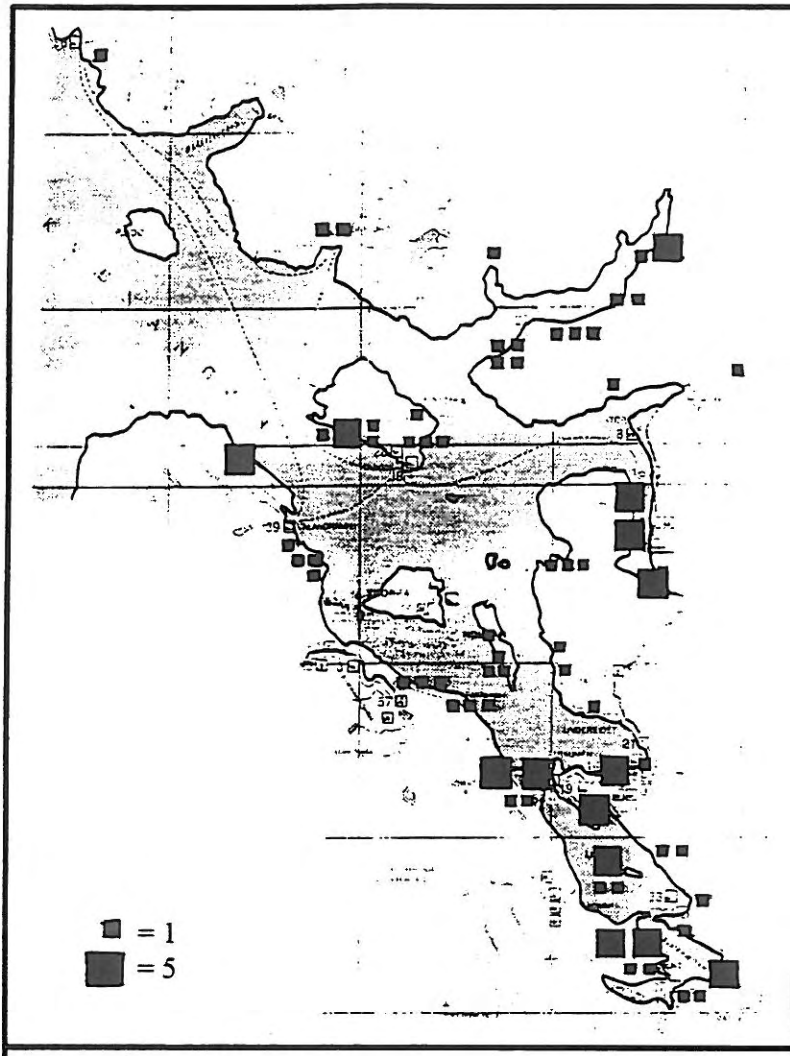
Gammetuftene

I denne oppgaven vil runde og firkantige gammetufter bli satt opp mot hverandre i flere sammenhenger. Grunnen til dette er at de to typene blir ansett for å representere forskjeller i tid. Allment blir de firkantige betraktet som de yngste og Kolsrud (1954:107-108) skriver om stavgammene, som også ble kalt «nordmannsgammer» at de først var «...nærpå kvadratiske. Men stort sett har dei drege seg ut i lengda slik at grunnflata er blitt rektangulær». Videre skriver han at denne «...konstruksjonen (ser) ut til å ha avløyst ein eldre, nemleg rundgammar av bællje-typen som kan ha vore spesifikk samisk før stavkonstuksjonen trengde seg inn, her (i

Rognsund) som andre stader.» Søbstad (1980:18) er også inne på dette: «Denne (runde) gammelformen er påstått å være en alderdommelig, opprinnelig samisk form, i motsetning til de rektangulære gammetyper som etterhvert avløste rundgammen blant den bofaste kystbefolkning». Dette stemmer pent med erfaringene fra Kvænangen hvor de kvadratiske og spesielt de rektangulære tuftene i de aller fleste tilfellene er langt bedre markert på overflaten enn de runde. Dette stemmer også med de dateringene vi har hvor de eldste runde tuftene på Vapsgedden, Gildenluokta (se **vedlegg 4***) og Tørrelva knapt er synlige på overflaten (se kapitlet om det arkeologiske materialet). I motsetning til disse har vi de firkantige, og spesielt de rektangulære som gjerne er markert med kraftige voller. Et eksempel er toroms-gammen på Kjærbakk i Burfjord hvor vollene er opptil 1,5 m brede og 0,5 m høye (se **vedlegg 5**). I mange tilfelle kan også disse tuftene knyttes til navn som den rektangulære tufta på vestsiden av Nøkkeleidet, Nøklan som kan ha vært sommersetet til Ahlette og Peder Mikkelsen som druknet på vei hjem fra markedet i Badderer i februar 1750 (Bjørklund 1985:148, se **vedlegg 6**), eller tuftene på Gargo i Burfjord som kan være etter kvænen Nils N. Kiærbech som kjøpte plassen i 1777 (ibid:101). Tuft II, Slettnes i Jøkelfjorden forteller også noe om dette forholdet. Med et mulig forbehold for tuft III, Vapsgedden på Spildra, var dette den yngste tufta vi grov i, og det var den eneste med firkantet form.

Utover i oppgaven vil kontrastene mellom det «runde» og «firkantige» tuftematerialet bli utdypet. Foreløpig skal jeg presentere den geografiske spredningen av de firkantige tuftene slik de framstår på **figur 3**. Utgangspunktet er registreringene for Økonomisk Kartverk (ØK-registrene) samt de registreringene jeg selv har gjort i felt. Og når vi samholder dette med manntallene og kartene i vedlegget ser vi et forholdsviss greit samsvar. Når det ikke er registrert gammetufter på Skorpa og Alteidet skyldes dette to forhold: De aktuelle lokalitetene på Skorpa er idag sterkt overgrodd da det ikke har beitet sau her på mange år. På Alteidet har vi de tettete konsentrasjonene av løsfunn i kommunen, noe som er typisk for lokaliteter hvor mye av jorda har vært oppløyd: da kommer løsfunnene i dagen mens tuftene blir ødelagt. På tross av dette viser **figur 3** en nokså jevn spredning av de firkantige tuftene, et forhold som blir ytterligere understreket når man sammenligner med distribusjonen av de runde tuftene på s.60, **figur 18**. Kontrasten mellom de to oversiktene er åpenbar, dette på tross av en betydelig

*)På disse skjemaene med «gammetufter i Kvænangen» har jeg fått nedtegnet detaljer over et førtitalls tufter. Her er også eventuelle andre tufter i feltet beskrevet og mye av datatilfanget finnes derfor på skjemaene.

Figur 3: Fordeling av 126 firkantige gammetufter i Kvænangen

feilkilde: de runde tuftene forsvant nemlig ikke med oppkomsten av de firkantige. Dette forholdet har vi et illustrerende eksempel på i tuft III, Vapsgedden på Spildra, som er en mulig fjøsgamme, godt markert på overflaten, rund i formen og datert til 17/1800-tallet. Nøyere undersøkelser og flere dateringer ville sannsynligvis gjort bildet enda klarere. Når kontrastene på tross av dette er såpass markerte, vil jeg reise den foreløpige påstand at **figur 3** i hovedsak viser de materielle sporene av samfunnet etter overgangsfasen, av enkelbrukets epoke.

KAPITTEL 3: DET FØRSTE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MIKRONIVÅET eller DE ENKELTE TUFTENE

De teoretiske og metodiske problemene

I de følgende kapitlene vil det arkeologiske materialet presenteres. Det vil skje i tre trinn. I dette kapitlet gjennomgås de enkelte tufter hvor utgravinger har vært foretatt. Vi skal se på tuftenes morfologiske trekk, de funn som er gjort og så sammenligne tuftene med hverandre. I kapittel 4 sammenlignes de lokalitetene de enkelte tuftene er en del av og i kapittel 5 vil jeg se på tuftenes og lokalitetenes fordeling i hele fjorden. Disse tre nivåene vil bli kalt mikro-, mellom- og makronivået. Men først vil jeg redegjøre litt for den teoretiske tilnærmingen.

Ovenfor har jeg kort beskrevet overgangsfasen og det samfunnet folk kom til. Fra dette punktet, som gjennom de historiske kildene er relativt godt kjent, vil jeg gå tilbake å prøve å finne det samfunnet folk kom fra. Her vil jeg gjøre Bjørklunds påstand om et sjøsamiske *siida*-samfunn til utgangspunktet, til den hypotesen som jeg vil prøve å teste. Samtidig vil jeg prøve å la det arkeologiske materialet og de spørsmål det reiser være bestemmende for den teoretiske tilnærmingen. Men midt oppe i dette vil det være et element av valg. Derfor bør det innrømmes at andre valg også kunne vært fruktbare. Men jeg velger altså min måte og det er i sitt grunnlag en subjektiv handling. Dette bør understrekes for at leseren skal være seg bevisst de alternativer som dermed er utelatt. Sett i dette perspektivet blir denne teksten et forsvar for disse valgene.

Dermed blir utgangspunktet tredelt: For det første går jeg fra idéen om et *siida*-samfunn og til det arkeologiske materialet, fra det generelle til det spesiell, et deduktivt utgangspunkt. For det andre fra det arkeologiske materialet til teorier og idéer, fra det spesielle til det generelle, altså et induktivt utgangspunkt (angående forholdet mellom «induktiv» og «deduktiv» arkeologi, se Salmon 1976). For det tredje kommer de valgene jeg må ta.

Dette trenger en utdypning.

Torsten Madsen (1989:64) skriver:

"Grundlæggende arbejder arkæologer...på to vidt forskjellige niveauer, der begge tilhører den nutidige virkelighet. Det ene niveau er den mentale rekonstruktion vi kalder fortiden....Det

andet niveau er det arkæologiske datamateriale, som et observerbart sæt af genstande og relationer...Ind imellem disse to niveauer skyder det sig så et tredje niveau. Det er sammenkædningen af antagelser om fortiden med konkrete data."

Det er forståeligt en selvfølge at både mental rekonstruksjon og arbeid med data foregår i nåtiden. Ikke desto mindre er det greit å understreke dette. Når vi står overfor en hustuft, en grav eller en steinøks, står vi ikke foran en fortid som snakker direkte til oss. Tvert imot er det vi selv som «snakker» en fortid inn i gjenstandene. Bare det å sette navnet «steinøks» på en gjenstand er en rekonstruksjon, eller enda bedre: en fortelling. Gjennom dette navnet har vi jo allerede forestilt oss personer som har laget og brukt vår antatte øks.

Likeledes har jeg en idé, en mental rekonstruksjon om fortiden i Kvænangen slik den er skissert i innledningen. Og med denne idé i bakhodet går jeg ut i terrenget og samler inn mitt datamateriale. Så skal disse nivåer kjedes sammen, som T. Madsen uttrykker det, og resultatet av denne sammenkjedningen blir nettopp denne oppgaveteksten, denne fortellingen. Og det er under denne prosessen av sammenkjedning at elementet av valg kommer inn.

Nå vil idé og datamateriale alltid stå i et avhengighetsforhold til hverandre. Endringer og sprang på den ene siden vil straks få konsekvenser for den andre siden. Vilhelm Aubert skriver (1976:126): "Skillet mellom teori og metode er like dubiøst som forsøket på å skape en metodelære løsrevet fra de problemer som skal behandles." Inger Storli (1991:16) sier det slik: "...vi må forkaste det naive skillet mellom teori og empiri. "Harde fakta" konstrueres nemlig gjennom en prosess der teori og empiri arbeider gjensidig mot hverandre." Rent praktisk kan skillet riktignok ha sin nytte, men på erkjennelsesplanet bør vi se på de to sidenes innvirkning på hverandre, deres dialektiske forhold.

For å vise hvor hunden ligger begravet skal jeg komme med et praktisk eksempel. Og det dreier seg nettopp om skjelettet av en hund som vi fant under våre utgravinger! Dette skjedd sommeren -94 under gravingen i tuft 1, Tørrelva, Sørstrømmen (se planskissene i vedlegget). Vi hadde identifisert et ildsted i en mulig tuft og målt ut en sjakt på 1 x 4 m fra dette og ut gjennom antatt bakvegg. Ved avtorving kom det fram en beinansamling i ildstedet. Mange av disse fulgte med torva og de ble i henhold til vår praksis samlet opp og gitt rutenummer. De enkelte bein ble altså ikke målt inn og tegnet individuelt. Uansett syntes det som om dyret ikke var oppstykket; ryggraden lå f.eks. i anatomisk leie. Da vi seinere avdekket en m² til for å få fram hele ildstedet, dukket mer av ryggraden og kjever av et rovdyr fram. Beina hadde ikke bitemerker og ingen var knust eller forbrent. Elisabeth Iregren, osteolog ved Universitetet i Lund har beina til analyse og konstaterer at vi står overfor en hundehvalp på rundt fire

måneders alder av en nokså stor rase. Hun registrerer også at enkelte av beina manglet, bl.a. et skulderblad samt alle tåbeina.

Slik ser de «harde», udiskutable data ut. I tillegg kan vi få 13C og 14C -analyser på beina og slik få en alder på hunden og graden av maritimt innslag i dens diett. Ved å holde oss til slike fakta ville vi kanskje kunne leve opp til et visst vitenskapsideal som i vår vestlige verden er "bygget opp omkring begrepene lovbundethet, forklaring, forutsigbarhet og kontroll" (Wright 1994:129). I vårt fag har dette idealet særlig vært hevdet innen den s.k. Ny-arkeologien hvor den logiske positivismen som metode "skulle gjøre det mulig å eliminere feil, og ved dette nærme seg et ideal om objektivitet og sannhet i kunnskapspostulat om fortida" (Olsen 1987: 85). Og hovedvekten ble lagt på "det målbare, det som kan telles og tabuleres og som det går an å rekne på" (Aubert 1976:122).

Men hvilke konsekvenser ville denne tilnærmingen fått for vår hundevalp? Hva kunne disse «harde» data fortalt oss om de menneskene som levde på Sørstrømmen rundt år 14/1500? Nesten ingenting! Men straks vi bringer inn resonnementer, slutninger og «myke» data dukker mulighetene fram. For det første kan E. Iregren fortelle at de manglende tåbeina tyder på at vaplen er avpelsset, altså en mulig menneskelig handling. Dermed blir det lite sannsynlig at dyret er kommet på plassen av egen hjelp eller er blitt dratt dit av andre dyr (merk også mangelen på bitemerker). At beina ikke er forbrente tyder på at det ikke har vært varme på ildstedet etter at dyret ble lagt der.

Allerede nå har jeg tilsynelatende gått ut over funnenes rammer, jeg har begynt å fortelle. Og når vi bringer skriftlige kilder inn i bildet, kommer også andres fortellinger med. Og det fortelles om **Sarakka**, en at Mattarakkas (Moder Jords) tre døtre, at hun «hjelper såvel kvinner som reinsdyr å føde og bli vel forløste» (Pollan 1993:57). Hun hadde «...sin kultplass ved ildstedet...og ble daglig gitt offer av mat og drikke» (Bäckman 1982:146, min oversettelse). Hos Nganasanene i Sibir blir den tilsvarende guddommen kalt «Mother Fire» (ibid.). I tillegg kommer følgende beskrivelse av Isaac Olsen (1717:11):

«Først naar Een qvinde hos finnerne og Lapperne er frugtsommelig og laver til barsøll Da skal hun Endelig have i beredskap og tilrede Een liden Hund, indtil at det lider til tiden med hende, at hun skal føde, Da skal den Hund, offeris før End hun føder, til Deris afGud, og offer sted at hand skal hielpse hende, saa at alting skal gaa vel med hende, saa at hun og fosteret, skal beholde livet og helssen».

Nils Storå (1971:228) kan også fortelle at det hos Østsamene var vanlig at man flyttet fra teltet eller gammen ved fødsel og død. Dette blir bekreftet av Helena Knutsson (1995:66) som

skriver at i mobile jakt/fangstsamfunn forlates boplassen uten unntak når en person er død og begravet.

Ut fra disse elementene er det ikke vanskelig å fortelle en dramatisk historie: I gammen på Sørstrømmen har en kvinne vært i barselnød. Man har ofret en hund til Sarakka. Pelsen ble berget, man var praktisk innstilt også i nøden, før levningene av valpen ble lagt på ildstedet. Barn eller mor eller begge to har dødd under fødselen og gammen ble forlatt; ildstedet kan neppe ha vært i bruk etter at levningene av hunden ble lagt ned.

Det kan være gode grunner til å forkaste dette som uvitenskaplige spekulasjoner. Vi får selvsagt aldri vite hvorfor levningene av en hund havnet på dette ildstedet og den historien jeg har fortalt er bare én av mange mulige historier. I beste fall kan mitt forsøk kalles en slags resonnerende diktning. Likevel vil jeg forsvare historien, og det vesentlige her er ikke engang om historien er sann. Det vesentlige er om den beskriver noen typiske trekk ved det samiske samfunnet, noe som meget vel kunne skjedd. En nøyaktig rekonstruksjon av fortiden er jo uansett umulig.

En funksjonalist vil likevel hevde at fortiden kan rekonstrueres. Men da må vi ta utgangspunkt i sikker viten og ikke gripe til spekulasjoner som ovenfor. Og sikker viten kan vi få ved å studere de generelle trekkene i samfunnene. Dette vil man kunne oppnå ved å rette oppmerksomheten mot forholdet mellom miljø og kultur. For som Julian Steward skrev (1936:344): «...every cultural phenomenon is the product of some definite cause or causes. This is a necessary presupposition if anthropology is considered a science». Dette mener L. Binford kan uttrykkes lovmessig på følgende måte (1980:13): «...the variety of homeostatic responses required in any system is equal to the variety of environmental challenges offered to it». Og hvis man betrakter kulturelle ytringer under denne synsvinkelen vil man kunne finne den objektive årsaken som ligger bak ytringen. Man vil kunne finne «...the historical movement toward an «optima» for the setting» (ibid). For å klare dette må man, som ovenfor bemerket nettopp studere "det målbare, det som kan telles og tabuleres og som det går an å rekne på". Derfor studerer funksjonalistene de økologiske faktorer, variasjoner i ressurstilgangen, i folketallet, i boplasstyper osv. og forklarer så de kulturelle uttrykk på bakgrunn av disse antatt objektive størrelsene.

En slik tilnærming bygger på to idealer. Det første er basert på den "grundantagelse at .. "Der hersker Orden og Lovmæssighed i Tilværelsen" " (Madsen 1989b), at menneskene

handler i overensstemmelse med sine objektive interesser. Det andre er idealet om den objektive forsker som direkte studerer de materielle spor etter denne «Orden og Lovmessighet».

Det første idealet ble sterkt hevdet av Ny-arkeologene som ville ha arkeologien bort fra den kulturhistoriske forankring og over i naturvitenskapenes rekker, eller bort fra fortolkning og historisme og over til sikker viten. I overensstemmelse med dette synet skal forskeren studere «..the general laws in accordance with which natural phenomonon occur» (Watson 1991:280). Denne «naturlighet» skal vise seg ved at menneskesamfunnene er rasjonelle og tilpasningsdyktige og det skulle derfor ikke være noen «..conceptual difficulty in treating culture much as one would the behavior of other animals» som Rappaport uttrykker det (1968:5). Vi får her et bilde av en slags ubevisst, dyrisk fornuft som ligger bak de kulturelle uttrykk, en egentlig sannhet som ligger skjult for våre sanser. Dette er jo en gammel tradisjon i vår kultur, helt fra Platons idélære, gjennom Kants «ding an sich» til den moderne vitenskap. Og det er nokså interessant at det er tilhengere av objektivitet og sikker viten som hevder dette «egentlige» nivå, denne rasjonelle essensen. Dermed baserer de seg på en forestillingen som er hevet over bevisførsel og som i sitt grunnlag er dogmatisk.

Selvsagt finnes det systemer og lover i naturen som er skjult for vår umiddelbare sanseerfaring. Problemet oppstår når funksjonalistene vil overføre dette på studiet av menneskesamfunnene, når de ser kultur og samfunnsliv som mekanismer for tilpasning til omgivelsene, et problem som også strukturalistene kommer opp i. De ser også et «opprinnelig» nivå av på forhånd nedlagte strukturer i språk, tanke og bevissthet som styrende prinsipper for menneskelig kultur. Og disse strukturene går i siste instans tilbake på selve menneskehjernens arbeidsmåte (Olsen 1984:86, Pace 1983:25).

I sin polemikk mot den logiske positivismen skriver Aubert (1976:125) at det «...ikke å priori (er) gitt at erfaringer som skyldes iakttagelser av naturen, kan overføres til menneskelige problemer og samfunnsliv». Dette er et viktig poeng, for hva ville skje om vi virkelig kunne overføre de «naturlige» iakttagelsene til samfunnslivet? Da ville jo funksjonalistens rolle bli absolutt umulig. For hvis all menneskelig handling er determinert av en slags urfornuft, da er jo også forskeren underlagt den samme. Hvordan kan da forskeren bli i stand til å beskrive denne urfornuften, denne lovmessigheten? Hvordan kan man objektivt beskrive noe man seg er underlagt? Eller står forskeren over loven?

Dette kan synes som lettvent retorikk, men ikke desto mindre fører denne argumentasjonen rett på det neste idealet: den uhildete, objektive forskeren som ser det egentlige. Denne fore-

stillingen har en sterk plass i vår tradisjon hvor vi dyrker «genier» som Newton, Darwin, Freud, Curie og Einstein. Og filosofisk er idealet uttrykt gjennom Descartes rungende: «Jeg tenker egro er jeg!», et sitat som gir en ypperlig beskrivelse av den hovmodige europeer, eneren som skaper Kosmos av Kaos, seeren som øyner det egentlige, uhildet av smålig subjektivisme. Men som allerede vist utelukker de to idealene hverandre.

Tilbake står vi med valgene. Og det første blir servert av von Wright (1994:156) som skriver at «...de vitenskaper som forsker i mennesket som et bevisst handlende og kulturskapende vesen, har en begrepsmessig selvstendig stilling i forhold til naturvitenskapene». Hvor hører så arkeologien hjemme? Eller for å uttrykke spørsmålet så subjektivt som det kanskje bør være: hvor hører min arkeologi hjemme, den arkeologien som skal bli denne oppgaven? Noe av svaret er vel allerede gitt, men noen resonnementer gjenstår.

Blant samfunnsfagene har arkeologien en noe spesiell rolle. Dette er jo studiet av materiell kultur. I motsetning til f.eks. historikeren arbeider arkeologen med konkrete saker, gjenstander, funn, ikke skriftlige kilder. Derfor kan Lars I. Hansen skrive (1990:102):

"Av det kildematerialet som er tilgjengelig for vår tid, er det faktisk de faste kulturminnene - de fysiske levningene i marken - som mest direkte står i samband med de aktiviteter vi søker å skaffe oss et bilde av. De har i hvert fall ikke vært nødt til å passere noe "kulturelt filter" i selve opphavsprosessen, slik det er tilfelle med de skriftlige kildene.»

Funnene, gjenstandene er ikke annenhånds beretninger, men direkte produkter av menneskelig aktivitet, de er fysiske, virkelige ting som vi kan ta og føle på. «Således synes materiell kultur», skriver Bjørnar Olsen (1994:17) «å oppfylle metafysikkens ideal om et opprinnelig, autentisk nivå som er enkelt, intakt, reint.»

Jeg vil se litt på dette i lys av vårt arbeid i Kvæningen. Idéen til denne oppgaven kom som sagt fra en skriftlig kilde: Ivar Bjørklunds bok om Fjordfolket. Den andre kilden var registreringene for Økonomisk Kartverk. De aller fleste av disse ble foretatt somrene 1980 og 81 av arkeologistudenter i felt, og disse registreringene har status som data i arkivene. Og ideelt skulle de avspeile møtet mellom forskeren og «et opprinnelig, autentisk nivå». Men det har nødvendigvis vært fortolkere som har gått rundt på lokalitetene og gitt de forskjellige strukturene navn. Groper i terrassekanter har blitt kalt «strandvollgraver» eller «hellekister» alt etter deres form. Steinsetninger blir kalt «gravrøys» og enkelte ganger «rydningsrøys» osv. Noen ganger bærer registreringen preg av nøyaktighet, andre ganger av dårlig tid og slurv. Kategoriene «hustuffer» og «gammetuffer», som jo er viktigst i denne oppgaven, ligger

heldigvis noe bedre an. Men uansett hender det ofte at mine tolkninger av en lokalitet blir nokså forskjellige fra de tidligere. En større samordning av rutiner og enhet i navngiving av de forskjellige kategorier ville absolutt vært en fordel.

Men hovedsaken her er at idealet om en objektiv person foran en egentlig virkelighet ikke er annet enn nettopp et ideal. I realiteten er vi subjekter som tolker levninger fra en fortid og skriver vår tolkning inn i en rapport. Resultatet blir altså en skriftlig kilde som er preget av forfatterens «kulturelle filter». Dette poenget blir enda tydeligere, for ikke å si skjebnesvangert når vi skal foreta en utgraving av kulturminnet. En utgraving er i realiteten en ødeleggelse, en uopprettelig handling som nedtegnes i form av en graverapport. Fornminnet reduseres så og si til en skriftlig kilde. Og denne kilden kan være av vekslende kvalitet. Slik skildrer B. Olsen dette (ibid:22):

«Alle som har vært på utgraving vet hvilken problematisk materie og kontekst dette er: er dette laget slutt her, hva er den mørke strukturen der, vi graver litt til, oj der ble den helt borte. Hvis vi fjerner de steinene der, blir ikke det da en mye tydeligere vegg? Vi kjenner alle kaoset, og følelsen av å ikke forstå hva det er vi graver eller hvordan det er blitt slik.»

Av dette kaoset skal vi så prøve å skrive en rapport. I mitt tilfelle fra Kvænangen skal jeg skrive ti slike graverapporter, ti delfortellinger som skal legge noe av grunnlaget for hovedfortellingen som skal bli denne oppgaven.

For å skape gjenkjennelige mønstre i dette kaoset må jeg altså foreta visse valg. Men av den kritikken som er framført ovenfor kan det synes som om ethvert valg kan være like bra som et annet. Og det er sant nok at en slik relativisme lett følger i kjølvannet av den postmoderne kritikken slik den er framført av folk som Derrida og Foucault (Olsen 1994 :10). Da blir det lett å si at vi har flere fortider, at enhver tolkning av et fenomen kan være like gyldig som en annen. Men i praksis vil dette gjerne føre til at tolkningene blir likegyldige. Og hvem tjener på det? Richard Lee (1992:36) skriver:

«It is striking how the largely male, White and Western poststructuralists are proclaiming the death of the subject, precisely at the moment when alternative voices - women, people of color, Third World and aboriginal peoples - are struggling to constitute themselves as subjects of history, as the makers of their own history.»

Ut fra dette vil jeg ta avstand fra relativismen og forsvare de valgene som gjøres utover i oppgaven. Noen modeller vil bli foretrukket, andre vil bli forkastet, og dette vil skje ut fra en forestilling om hva som best tar vare på de muligheter som ligger i materialet. Og mitt første valg blir å plassere arkeologien blant de humanistiske vitenskaper. Dette skal jeg gjøre ut fra Nordenstam (1987:121) som forteller at man i den klassiske vitenskapstradisjon «...skilte...

mellom *scientia* og *historia*». Videre skriver han: «I en viss forstand kan vi bare forklare naturens begivenheter, men ikke forstå dem siden naturen selv ikke er investert med mening. Dette til forskjell fra handlingsforløp i den menneskelige verden, som har en mening som vi kan forstå dersom vi skaffer oss den fornødne kompetanse og viser interesse for saken.» (ibid:123). Dermed får vi den viktige distinksjonen mellom forklaring og forståelse (Johnsen & Olsen 1992:421), mellom en vitenskap som skal forklare «det som alltid er», altså naturen, og en vitenskap som skal forklare «det som engang var», altså historien i vid forstand (Nordenstam 1987:124). Dette får også konsekvenser for metodene hvor naturen utforskes ved hjelp av «kausalforklarende metoder» mens den «historisk-sosiale virkeligheten ...utforskes ved hjelp av *forstående (hermeneutiske) metoder*» (ibid).

Ut fra dette vil jeg forsvare fortellingen om hundevalpen på Sørstrømmen. På tross av at den er en slags resonnerende diktning vil jeg forsvare dette som vitenskap, som humanistisk vitenskap, som forstående vitenskap. Det dreier seg om identifikasjon med den andre enten denne er en morder, en sinnssyk, en plebeier eller M'buti-pygmé. Derfor studerer vi kriminologi, psykologi, historie eller etnografi. Og for å forstå den fortidige andre studerer vi arkeologi. Og det er som kontrast til oss selv og vårt eget samfunn at vi kanskje kan gripe en flik av den fortidige andres egen forståelse av seg selv og sitt samfunn.

I det følgende vil «det som kan telles og tabuleres» faktisk bli en hovedsak. Jeg vil sette opp tabeller, kolonner og grafiske framstillinger og «tallenes tale» vil kanskje synes dominerende. Men som ovenfor antydnet er nettopp tallenes tale en illusjon. Rikignok er en lokalitets høyde over havet eller en datering på en konsentrasjon av trekull rimelig objektive, men kontekstene, utgangspunktet for en undersøkelse og tolkningen av tallene er min tale, ikke tallenes.

Den runde gammetypen

Bjørklunds antakelser om to (eventuelt tre) siidaer i Kvænangen ble bestemmende for utgravningene. Som hovedområde ble valgt «Spilder by» med dens antatte bruksområde i og omkring Jøkelfjorden. På Spildra ble det gjort utgravninger i fem tufter og en grav, i Jøkelfjorden i to tufter og en foreløpig ukjent struktur. Sørstrømmen skulle brukes som kontrollområde og vi hadde planlagt graving i to tufter. Men vi fikk bare tid til en ved Tørrelva.

Gravingen ble systematisert på den måten at vi i hver tuft minst skulle grave en sjakt fra tuftas midtparti og ut gjennom antatt bakvegg. Meningen med dette var undersøke veggens

oppbygning og identifisere tuftas mulige ildsted. Ildstedet ble også prioritert for å finne trekull til dateringer.

Gravingen ble konsentrert om runde gammetufter og først vil jeg gi en generell presentasjon av den runde gammen som type. Knud Leem skriver (1767:88):

«En Søe-Laps iboende Hytte, eller saa kaldede Laurne-Guatte, bestaar indvendig af Træ-Værk, udvendig af Næver og Grønsvær. Det Tømmer, som inden til afgjør den, er først fire maadelig tykke stokke, som dens Hoved-træer og Støtter, af Lapperne kaldede Bæljek.»

Dette er nettopp en beskrivelse av en buesperregamme eller *bællje*-gamme, og **vedlegg 7** viser en framstilling av selve konstruksjonen, her riktignok i en *lavvu*, men prinsippet er det samme. Om gammens sosiale inndeling skriver Kjersti Shcanche (1988:39):

«Det steinsatte ildstedet lå midt på gulvet, og mellom ildstedet og døråpningen var plassen for brenselet. Også bak ildstedet var et avgrenset felt, hvor matvarer og redskap til matlaging ble oppbevart. Begge disse rom var avgrenset av tykke stokker. Foreldrenes plass var innerst på høyre side. De små barna lå på samme side, men litt lenger ut mot døra. På venstre side hadde de voksne sønner og døtre plass innerst, tjenestefolket lenger ut mot døra. Hvis det bodde to familier i gammen, holdt de til på hver sin side, slik at mannens og konenes plass var innerst...»

På **vedlegg 8** ses Leems illustrasjoner av denne sosiale inndelingen. Konstruksjonen med parallelle, langsgående stokker eller rekker av stein fra dør til bakvegg kjennes både fra svensk, norsk og russisk «lappmark» (se Ränk1937) og ble også funnet på Slettnes på Sørøya (Olsen 1993:36-46). Men denne konstruksjonsdetaljen har vi ikke kunnet påvise i Kvænangen. Derimot har Ränk (1937:90) en annen beskrivelse: «En benämning för hela dörrområdet är enligt Nielsen (1934) utan tvivl us'ke 'plassen, rummet ved siden av og foran døren, i telt, gamle el. hus', och en annan *usva-bælle*, 'den siden av hus, gamle el. telt, hvor døren er'. En motsvarende totalbenämning för bostadens hela bakre parti är boas'so 'innerste del av telt, gamle el. stue', men också *boas'so-bælle* 'den side som vender mot b:o'»

Dette passer bedre for «våre» gammer hvor sju av de åtte gammetuftene vi har gravd i viser denne todelingen med et lavere parti i den halvdelen som vender mot døren og et høyere parti eller «brisk» i gammens bakre halvdel. Uansett kan en inndeling av husrommet ha vært nødvendig ut fra funksjonelle hensyn. En gamle var ikke bare et sted sove, den var også en arbeidsplass og et midtpunkt for husholdet. I lys av dette kan todelingen ses som «...den primitiva (!) arbetsfördeling mellan man och kvinna» (Ränk 1937:100). I tillegg til dette kommer de sosiale og religiøse normer. Men da må vi over fra forklaring til forståelse. Og da blir svakheten ved kilder som Knud Leem eller Thomas von Westen tydelig: de ser disse samfunnene utenfra, fra presteskapets og kongedømmets standpunkt. von Westens (1682 -

1727) mål var å frelse «den lappiske Nation» fra deres «dievelske Sædvaner og Afguderie» (Bjørklund 1985:134). Hans drabant Randulf skriver om «Finnernis Omgjengelse med Sathan og hans Engle» og runebommen blir uten videre kalt et «Dievelsk Instrument» (Steen 1954:39 og 44). Vi ser altså ikke noe forsøk på innlevelse eller forståelse. Samenes kultur og religion er djevelens verk og må derfor nedkjempes.

Et helt annet spørsmål er hvordan samene selv oppfattet disse tingene, og spesielt hvordan de oppfattet sine egen hus. Søbstad (1980:67) kaller den runde gammen et samisk «idiom» og videre at nordmennene må ha oppfattet den «...som etnisk kontrasterende til norske boligformer» og at «gammetufter (kan) benyttes som utsagn om etnisk tilhørighet», men dessverre har vi «...ikke tilgang på informasjon som kan fortelle hvordan slike idiomer ble aktivisert i samhandling». Dette er ikke helt sant for vi har en intern kilde som kan fortelle noe om dette, nemlig Isaac Olsen som her kort skal presenteres da han også vil bli referert seinere. Han var født rundt 1680 og virket først som huslærer i Vest-Finnmark. Rundt 1703 reiste han til Varanger og arbeidet som lærer og nærmest uavhengig misjonær til han i 1716 ble med von Westen til Trondheim. Han var selv same og i sitt håndskrift Om Lappernes Vildfarelser og Overtro fra ca. 1717 understreker han sin uavhengighet:

«Nu vil ieg her effter træde til Historien i sig self, og icke skrive effter anders mands skreffter eller talle effter segn, men allerniste det som ieg self med min Egen øyen haver seet, og med min øren hørt, og ieg self har forfaret i blant finnerne.....thi, der er ingen som ved det saa vel som ieg...» (ibid:10).

Han forteller om «...de folck som de siger at skal boe ind i fiede, bierge og backe, og i marcken, under Jorden og i sjø, vande og Elver...», at de barna som går i lære hos dem blir «de allerbeste Noider og troldmæstere...». Disse underjordiske befaler samene å bruke «...nætte finne Klæder med Røde og blaa Koffter, med adskillige Ringer, Kieder og prunck.»

De underjordiskes hus er «lige som finnehuse, smaa, lave, og Runde, med Ris paa gulvet og fyrsteden mit paa gulvet som finnerne bruge...., der er icke bord bencker eller stoller, at side eller æde paa, ikke heller senger at ligge i, men de sider og æder på gulvet i Een Ring som finnerne, og ligger alle i Een kals seng paa gulvet effter finners maade, og de befaller finnerne at bruge saadanne huse og skicker og sæder, klæde dragt, sprog....og formane dem at de skal intet andet sprog bruge End det finske thi det er det beste sprog som deris Guder bruger og som finnernis forfædre har brugt og som er ind rettet af Noidus den første og Noide-gadze og andre til forn, om de vild leve lenge og vel, og have lycke til Næring, lif og helbrede Creature og andet, som er for Nøden saa skal de gjøre som de befalle...» (ibid:26).

Dette er et meget interessant vitnesbyrd om hvordan materielle kulturytringer som klesdrakt og hus brukes som etnisk markør, ja, som aktive elementer i en direkte åndskamp. For dette er en kamp om språk, levesett og tro. Det er kamp om den runde gammetypen! Og denne siden av saken bør vi ha i minnet når de harde og tørre data om de enkelte tufter skal presenteres.

De enkelte tuftene

TØRRELVA, TUFT 1, SØRSTRØMMEN

Denne tufta ligger i det antatte området til «Strømmen by». Den ligger på en morenerygg mellom en fotballbane i vest og det gamle elveleiet etter Tørrelva. Dette var det opprinnelige leiet til Arrisjokka som skiftet løp en gang på slutten av forrige århundre og nå munner ut ved Hylla innefor Strømmen. I det tørre elveleiet er det registrert feller for laks.

Lokaliteten ligger åpent til med utsikt i alle retninger. Mot nord skråner terrenget svakt mot sjøen og avstand til flomålet er ca. 120 m. Mot sør faller terrenget ned mot veien til Tørrelvneset og mot øst faller det bratt ned mot Tørrelva. Undergrunnen består av sand og grus bevokst med gras, mose, lyng og noe einer. Tuftene i feltet er svært uklart markert, noe som kan skyldes den dårlige beskyttelsen mot vær og vind. Her kan være så mange som ti runde tufter, men dette er tildels gjetning og kartskissen på vedlegg 9 er derfor et forslag. Uansett synes det nokså klart at tuftene ikke er organisert i rekker, men ligger nokså «rotete» fordelt. 60 m mot N ligger en større firkantig tuft som er godt markert og sannsynligvis av yngre alder.

Tuft 1 er svært dårlig markert og vi måtte undersøke lokaliteten nøye før tufta var identifisert. Det tydeligste tegnet på overflaten var en 4,5 m kant som siden viste seg å være avgrensingen av forhøyningen bak i tufta, se forøvring planskissen i vedlegget. Ildstedet lå inntil forhøyningen og vi grov en sjakt på 1 x 4 m i retning NØ - SV fra ildstedet, over «briskan» og gjennom antatt bakvegg. I tillegg grov vi rute x99/y100 og avdekket dermed det meste av ildstedet. Og det var under avtorvingen her at vi fant skjelettet av hundevalpen.

Den høyest nivellerte steinen i ildstedet ligger 8,72 m over middelvannstand. Ildstedet er i seg selv en fin konstruksjon som i likhet med tuft 1 på Vapsgedden, Spildra var det fylt med kvitbrent askesand, noe som tyder på full forbrenning og sterk varme. Det lå mye uforbrent trekull på utsiden av ildstedet. Mellom ildstedet og «briskan» lå en steinhelle på nærmere 50 cm som ikke har noe med konstruksjonen av ildstedet å gjøre. Det er en svak mulighet for at dette kan være en *boassjo*-stein (se beskrivelsen av tuft 1, Vapsgedden). Ellers er forhøyningen bak ildstedet svært tydelig markert og ligger opptil 20 cm høyere enn «gulvet» rundt ildstedet. I bakveggen mente vi å kunne konstatere gammel, komprimert torv. Veggvollen ellers var svært vanskelig å påvise. Men ut fra avstanden fra ildstedet til bakveggen og noen svake

forhøyninger ellers i tufta kan beregnes en gjennomsnittlig indre radius på 2,5 m hvilket gir en boflate på 19,6 m². Dette er en av de største tuftene vi har undersøkt og det er vel sannsynlig at man også i Kvæningen bygde *bællje*-gammer. Under henvisning til Knud Leem skriver Kolsrud (1955:108) om nettopp kroksperreregammene at de «...var svært store og runde av fasong med plass til både folk og fe».

Det funnførende kulturlaget var fra 0 - 5 cm tykt. Det ga 18 numre (Ts.10311 a-m) med disse funnene:

1 lite fragment av tynt bronseblekk

1 smelteblære av tinn (?)

1 jernnagle

1 klinkplate av jern

1 jernklump

2 jernfragmenter

samt beina fra den nevnte hundevalpen, to fragmenter av brente bein og 7 trekullprøver

Fratrukket trekullprøvene og beina gir dette 7 funn som tilsvarer 1,4 funn pr. m². Angående smelteblæren i tinn (?) er det verdt å merke seg Zachrisson (1984:22) som forteller at samene, i det minste på svensk side støpte sine egne tinnsaker.

Vi har to trekulldateringer fra tufta. Den ene er tatt nordvest for ildstedet og den en kalibrert til AD 1485-1645 (T-11714). Den andre er tatt på «brisken» og ble kalibrert til AD 1420 -1480 (T-11715). Disse to dateringene spriker jo endel. Men her kan det tynne bronseblekkfragmentet hjelpe oss. Odner (1992:132) skriver at bruken av nettopp tynt bronseblekk ebber ut på begynnelsen av 1500-tallet. Dateringen av tufta kan derfor grovt settes til 1400/1500.

SLETTNES, TUFT 1, JØKELFJORDEN

Fra lokalliteten er fri utsikt over ytre Jøkelfjord og Tverrfjorden mellom V og N. Utover fjorden i VSV ses Spildra med Kvæningstindan bakom. Terrenget skråner mot sjøen. Grunnen består av sandjord og grus og er grasvokst. Tufta ligger kant i kant med en rund/oval tuft av samme størrelse og i feltet ellers er det enkelte uklare strukturer og etpar groper Tufta ligger ca. 11,5 m. over havet og avstanden til sjøen er ca. 70 m. (se vedlegg 10 og planskissen).

Tufta er noe forsenket, mest i nedre del som ligger ca. 0,2 m lavere enn terrenget rundt. Dette i motsetning til nabotufta som ligger i bakkenivå. Tufta ligger nokså skrått i terrenget og har tydelig dreneringsgrøft i bakkant. Generelt er begge tuftene godt markert på overflaten. Vi grov en sjakt på 1 x 4,5 m fra midtpartiet og ut gjennom bakvegg og dreneringsgrøft.

Tufta ga 6 funnumre (Ts.10309) hvorav 1 jernfragment samt noen beinfragmenter og trekullprøver. Fratrukket trekullprøver og bein gir dette ett funn eller 0,2 funn pr.m².

Tufta har nokså tydelig veggvoll som er kraftigs mot vest, noe som kan ha vært en forsterkning mot den åpne fjorden og vinden derfra. Spesielt for tufta er forsenkningen i midten som gjør at den får «brisker» både i fram- og bakkant. Nokså dypt i forsenkingen dukket endel runde, nevestore steiner opp og her var også endel trekull. Dette kan tolkes som et ildsted men noe særlig til konstruksjon utgjør ikke steinene. Forsenkningen og den feite jorda kan på den andre siden tyde på et vi står overfor en fjøsgamme med drenering for husdyrmøkka. Slik sett ligner tufta på tuft 4 på Vapsgedden, Spildra. Mangelen på funn kan også peke mot fjøs. Bolighuset kan dermed være tufta ved siden av. Uansett er tufta stor; med gjennomsnittlig radius på 2,6 m blir flaten 21,2 m². og dermed den største av de tuftene vi har gravd i.

Vi har to dateringer, den ene er akseleratordatert på en liten mengde trekull tatt på «brisken» framfor den mulige ildstedet og ga en kalibrert alder yngre enn AD 1675 (Tua-1073). Den andre (T-11713) var konvensjonell og ble tatt i god kontekst i det mulige ildstedet og ga en kalibrert alder yngre enn AD 1515. Her opplyser S. Gulliksen ved Laboratoriet for Radiologisk Datering at det er fem ganger så stor sannsynlighet for at alderen ligger mellom 1500 - 1650 enn etter 1650. Funnene kan her bare være til negativ hjelp gjennom fraværet av moderne gjenstander og materialer. Ut fra dette synes det rimeligst å legge størst vekt på dateringen fra ildstedet og Gulliksens vurdering av den. Prøven fra «brisken» er jo tatt på en mindre mengde og konteksten er ikke så god.

SLETTNES, TUFT 2, JØKELFJORDEN

Dette feltet ligger ca. 200 m NNØ for tuft 1. Tufta ligger ca 25 m fra flomålet og den største hellen i ildstedet ligger 5,73 m over middelvannstand. Fra tufta er fri utsikt over ytre Jøkelfjord mellom V og N. I NNV ser man inn i Tverrfjorden og ut fjorden i VSV ses Spildra. Terrenget skråner ned mot sjøen. Marka er gressvokst og undergrunnen består av sand og grus (se **vedlegg 11** og planskissen over tufta).

Lokaliteten består av en større rektangulær tuft tre mindre tufter som er organisert på rekke. Disse tre ligger noe høyere en den rektangulære tufta. De tiltrakk seg oppmerksomhet fordi de ligner endel på tuftene på Fattnjårgen, Spildra. De er alle nedsenket i forhold til ter-

renget rundt. Vollene er dog mer markert enn på Fattnjárgen og dørpartiene er godt synlige. Etterhvert viste det seg at den opprinnelige formen på tuft 1 nærmest var kvadratisk.

Vi grov en sjakt på 1 x 3 m gjennom et steinsatt midtparti og inn i antatt bakvegg. Det steinsatte midtpartiet hadde stor konsentrasjon av trekull og vi tolket det som et ildsted. Det var steinsatt i bunnen og tre større heller kan ha fungert som en avgrensning mot dørpartiet. Tufta hadde tydelig forhøyning eller «brisk» bak ildstedet. De funnførende lagene bestod av nokså feit jord med mye trekull og var opptil 9 cm tykke. Funnene var nokså jevn spredt.

Tufta ga 21 funnumre (Ts.10310 a-v) som fordelte seg slik:

1 blykule (til muskett?)

1 blyfragment (?)

1 jernspiker

3 jernnagler

diverse jernfragmenter

1 glassert keramikkskår

2 krittpestilker

1 stk. flint

samt endel brente og ubrente dyrebein.

Fratrukket beina gir dette 14 funn eller 4,67 funn pr m².

Ved en beregning av lengde og bredde på 3,5 og 3 m blir boflaten på 10,5 m². Med en gjennomsnittlig radius på 1,7 m blir flaten på 9,1 m². Uansett blir dette det minste huset av de undersøkte tuftene. En sammenligning med de to antatte fjøsgammene på Spildra gjør det rimelig å tolke dette som en boliggamme. Fjøsgammene hadde jo ikke ildsted. Funnene her peker vel også mot et hus for folk.

Krittpestilkene ble av Reidar Bertelsen antatt å stamme fra tiden mellom 1700 og 1750. Vi søkte derfor ikke om trekulldatering her. Det er altså en nokså moderne tuft, noe som stemmer bra med den firkantige formen. Den lille boflaten er også interessant.

INNERVIKA, STRUKTUR 1, JØKELFJORDEN

Anders Larsen (1870-1947) var fra Seglvik i Ytre Kvænangen og i sin bok «Om sjøsamene» (1947:21) skriver han:

«I fordums tid var nok villrein og kobbe det vilt som sjøsamene gikk på jakt etter. Disse dyr hadde ekte samiske navn... Det fortelles at de laget dype groper i jorden nettopp der hvor villreinen hadde sin gang. Undertiden skremte de villreinene utover et folg så de falt og døde. De satte også snare i skogen forat villreinene skulle bli fast i dem».

Innerst i Jøkelfjorden kalver Øksfjordbreen direkte i sjøen og her er til tider mye kobbe. Fjordbotnen er også interessant fordi det går store reintrekk her (Bjørklund 1985:46), noe som også er dokumentert for 1950-tallet (Vorren 1978:257). Om våren når kalvene er små, går dyrene helt inn under Jøkelen og svømmer det korte stykket framfor iskanten. Om høsten, når dyra er sterkere svømmer de over fjorden fra Skalsaneset til Yttersjolmen eller *Salbmi*.

Ennå på slutten av forrige århundre ble det jaktet på de siste restene av en villreinstamme i dette området (pers. medd. fra Gunnar Sollund, oppvokst i Jøkelfjorden). Disse trekkveiene er sannsynligvis svært gamle for dette er den eneste adkomsten til den store halvøya mellom Kvænangen og Langfjorden i Loppa Kommune. Fra K. Leem (1767) har vi også en illustrasjon som viser sjøsamere som jakter på rein i vannet, se **vedlegg 12**. På bildet ses også en offerplass inne på land.

Av disse grunner var det naturlig å undersøke fjordbotnen og på en strandterrasse 50 m ØNØ for Innervikselvas utløp var det spor etter bosetning. Fra lokaliteten kan man holde utkikk til trekkveiene både vår og høst. Mot N er det flott utsyn over Isfjorden og Jøkelen. og mot VSV skimtes Spildra. I Ø og SØ stiger terrenget bratt mot fjellet.

Struktur I ligger ca. 4,5 m.o.h. i et felt av tre tydelige markeringer i tillegg to mindre tydelige. På feltet er også to firkantige tufter av «kvængamme»-typen *). Lengst mot V ligger en rund struktur pent bygd opp av rundkamp. Den har åpning mot Jøkelen og ser umiddelbart ut som en offerring. Den er imidlertid så inntakt i konstruksjonen at den kanskje ikke er særlig gammel. På den andre siden er det ingen muntlig tradisjoner på bruk av ringmuren. Her kan nevnes at på Varneset lenger ut i fjorden er registrert en sikker offerring.

På overflaten minner struktur 1 om en liten gammetuft med kraftige veggvoller og døråpning. Vi grov en sjakt på 1 x 3 m fra antatt ildsted og gjennom bakveggen, se planskissen. «Tufta» ga nesten ikke funn, bare en ryggvirvel av fisk og en fiskekrok av forholdsvis moderne type (pers. medd. Bjørn Hellberg) som ble funnet like under torva på toppen av vollen.

Ved avtoving og rydding av nivå 1 virket det som vi hadde en gammetuft for oss. Sentralt i strukturen var et mulig ildsted med varmpåvirket stein og rundt dette et hardpakket jordlag som vi tolket som gulv. Ned mot nivå 2 ble dette inntrykket styrket: i ildstedet fantes endel trekull og «gulvet» framsto som et tydelig lag. Men i veggvollen, som var opptil 40 cm tykk,

*) Denne hustypen kan være den samme som E. Niemi (1980) beskriver. Det dreier seg om torvilte tømmerhus som han kaller «tømmerglasser» og som innvandrende finner brukte når de reiste hus ved kysten. **Vedlegg 13** viser trolig en slik tuft og typisk er grøften som blir på innsiden av vollen. Den kan være dannet av tømmerveggen når den tilslutt har råtnet bort.

dukket en mengde varmepåvirket stein opp. Mellom disse var det store mengder trekull.

Funksjonen av vollen er uklar. Men enten det dreier seg om produksjon eller annen aktivitet har man brent store mengde trevirke og brukt store mengder stein. Vi har fått én datering på trekull av bjørk tatt i bunnen av vollen (T-12140). Den ga en ^{14}C alder på 2065 +/- 65 år, kalibrert til mellom BC 160 og AD 5. Prøven må regnes som meget sikker. Den er tatt i en tett konsentrasjon i god kontekst dypt i vollen. Den høye alderen gjør jo at den faller utenfor mitt prosjekt, men uansett viser den at Jøkelfjorden har vært utnyttet på et eller annet vis langt tilbake i tid.

En mulig parallell til disse strukturene finnes på Grythaugen inne på Varangerhalvøya (Vorren/Eriksen 1993:186). Her ligger en offerplass med utsikt til de store fangstanleggene ved Komagdalen (ibid:188). Plassen består av en midtrøys med seks groper omkring, . Disse er runde eller ovale og synes å ha en oppmuring av stein langs kantene. I tre av gropene er det tildels tykke konsentrasjoner av trekull og dateringene viser aldre mellom år 1000 og 1200 AD.

En annen parallell er de jordovner som er funnet ved Luleelven. Disse er tolket som tørkeovner for kjøtt (Mulk 1994:157). Også i dem er funnet trekull og varmepåvirket stein. Noen av dem har en form som minner om strukturene i Innervika.

GILDENLUOKTA, TUFT 1, SPILDRA

Lokaliteten ligger lunt til med bergknauser og fjell i nord og øst. Mot sør er det et lite svaberg og vest for dette er et litt myrlendt område med noe bjørk som tar litt av for vestaværet. Rett over fjorden i VSV reiser Kvænanngstindene seg og i vest ses Meiland, Haukøya og mellom dem bebyggelsen på Skjervøy. Terrenget skråner noe mot sjøen, og grunnen som består av sand og grus, er bevokst med gras, lyng og noe einekratt. I feltet er det tre runde gammetufter som ligger ca. 40 m fra sjøen (men 110 m fra nærmeste landingsplass for båt) og ca. 8,5 m. over havet. Tuftene er dårlig markert på overflaten hvor bare vollen og dreneringsgrøften i bakkant er synlige. De har heller ikke markerte ildsteder. Tuftene ligger på rekke. Mellom tuft nr. 1 og 2 er det fire meter og de er temmelig jevnstore med ytre diameter på 6 til 6,5 m. Tuft 3 ligger 18 m mot SV og har en diameter på over 8 m. På en liten terrasse bak tuftene ligger tre /fire mindre forsenkede strukturer med ukjent funksjon (se **vedlegg 4** og planskisse over tuft 1)

Vi grov en sjakt på 1 x 7 m fra dreneringsgrøft og voll bakerst og høyest i tufta, gjennom ildstedet og ut gjennom antatt dørparti. I veggvollen kunne vi konstatere linser av gammel torv som antas å stamme fra byggematerialet. Området mellom ildstedet og bakveggen, eller

«briskan» er hevet opptil 20 cm i forhold til gulvet ved ildstedet. Selve ildstedet var ikke kantsatt men besto av to-tre lag flate heller med trekull mellom. Under hellene igjen var to tversgående konsentrasjoner av halvforbrent trekull som kunne stamme fra nokså tykt trevirke. Dette kan tyde på at det første ildstedet var kantsatt med stokker. Det var ellers endel trekull og halvforbrent never i hele sjakten og dette kan tyde på at gammen har brent ned. Utenfor det antatte dørpartiet var et lag med vekslende svart jord med lysere områder av askesand med noen brente bein. Dette kan tolkes som en liten mødding med utkastet avfall og aske. I området innenfor avfallslaget lå noen heller som kan ha markert døråpningen.

Tverrmålet langs aksene gjennom dør, ildsted og bakvegg er noe større enn aksene vinkelrett på denne. Derfor har tufta en svak elliptisk form. Ved en beregnet gjennomsnittsradius på 2,2 m får tufta en boligflate på 16,0 m².

Tufta gav 19 funn (Ts.10306 a-t) som fordelte seg slik:

1 hesteskoformet ring av bronse

3 jernnagler

2 mulige fragmenter av fiskekroker i jern

1 chertavslag med slagmerker, brukt til å slå ild (?)

1 kvartsskraper med retusjert egg, dessuten brente eller soltørkede leirfragmenter, brente bein, brent never og trekullprøver.

Fratrukket trekullprøver, brent tre og bein gir dette 11 funn, som tilsvarer 1,56 funn pr. m².

Vi har to dateringer fra tufta. Den første er tatt på «briskan» bak ildstedet og ga en kalibrert alder yngre enn AD 1685 (TUa-1072). Den andre ble tatt i ildstedet og ga en kalibrert alder på AD 1455 - 1635 (T-11712).

Jeg vil her legge hovedvekten på den siste dateringen pga. funnet av kvartsskraperen (se illustrasjon i vedlegget). Ifølge K. Odner (1992:132) ebber bruken av kvartsredskaper ut på begynnelsen av 1500-tallet. Tufta mangler også glassert keramikk og kritt Piper. Det virker derfor rimelig å sette husets bruksfase til slutten av 1400- og begynnelsen av 1500-tallet. Dens dårlige making på overflaten tyder også på relativt høy alder.

VAPSGEDDEN (SØSTERNESET), TUFT 1, SPILDRA

Hele lokaliteten er delt i to større tuftegrupper. Den ene ligger nærmest sjøen i vest og består av tre sikre og tre/fire usikre gammetufter, en stor nausttuft og en gravhaug. Tuft 1 ligger i den øvre gruppen lenger mot øst, se kartskissen, vedlegg 14. Grunnen består av sand og lokaliteten er gressvokst. Terrenget skråner svakt mot sjøen i vest. Mot Ø stiger terrenget svakt før det

etter ca. 30 m skråner svakt ned mot et myrområde som avgrenser lokaliteten mot naboeiendommen med det klingende navnet Noaidegedden.

Tufta ligger i sørenden av en større lokalitet med tilsammen 17 tufter og fem andre strukturer. Av de antatte gammetuftene er sju runde og sju firkantige. Tre av disse firkantige er av «kvængamme»-typen. Tre tufter er fundamenter etter moderne trehus. Som det framgår av kartskissen, ligger tufta i et felt med mer eller mindre sikre runde gammetufter av både nedgravd og «overflatisk» type. Jeg tror det kan være riktig å skille disse ut som et eget felt pga. de morfologiske forskjellene til tuftene i nordenden av lokaliteten.

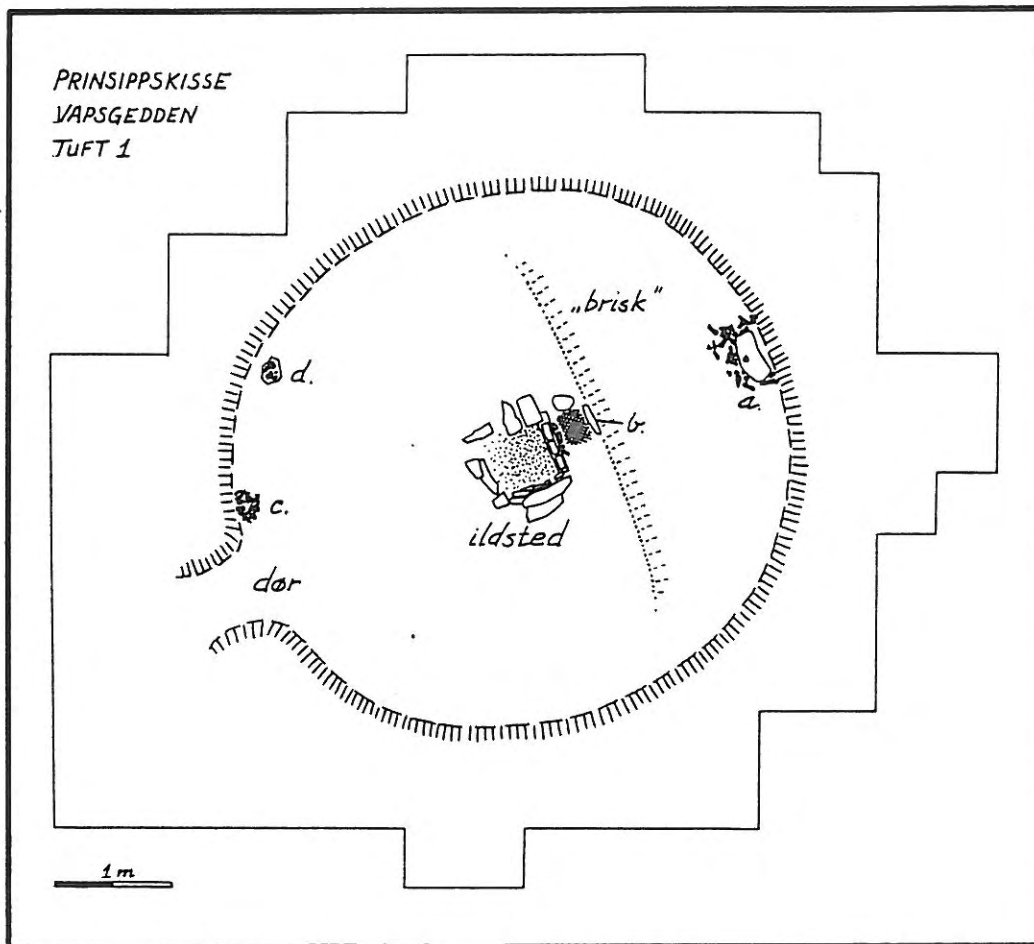
Sommeren -94 grov vi 6 m² i tufta, sommeren -95 ytterligere 34,5 m² og tufta er nå totalgravd, se planskissene i vedlegget. Ved en beregnet gjennomsnittlig radius på 2,4 m får huset en boligflate på 18,1 m². Nivå 3 i ildstedet ligger 14,53 m. over middelvannstand. Tufta har et svakt elliptisk preg da den er noe lengre langs aksene VSV - ØNØ. Langs denne aksene ligger også antatt dør, antatt *boassjo*-stein og en antatt offerplass i bakveggen. Denne delen av tufta er også hevet i en «brisk». Den er ikke så godt markert som i tuftene på Gildenluokta og Tørrelva. Døra ligger i tuftas laveste del, et trekk som går igjen i de fleste tuftene som en anlagt i skrånende terreng. Profilene skjærer gjennom veggene i de fire himmelretningene og det kunne konstateres gamle torvlinser i alle. Det er verdt å merke seg at vi måtte endre på våre tolkninger av profilen x104/y104-109 fra sommeren -94. Dette viser hvor mye som blir tolkning under begrenset graving og samtidig hvor mye man vinner ved totalgraving.

På prinsippskissen, **figur 4** er vist de viktigste kjennetegnene ved tufta. Bak det sentrale ildstedet ses «briskan». I kant med denne ligger den mulige *boassjo*-steinen, ved bakveggen er avtegnet en steinhelle og endel dyrebein som blir omtalt nedenfor. Diagonalt for denne ligger den sannsynlige døra og like til venstre innefor døra fant vi en konsentrasjon av fåreknokler. Til venstre innenfor disse igjen var nok en liten konsentrasjon av dyrebein.

Det er først og fremst disse beinskonsentrasjonene som gjør tufta spesiell og det var en stor fordel at vi sommeren -95 hadde med oss Elisabeth Iregren under utgravingene. Den første sommeren måtte vi klare oss alene og dokumentasjonen av dyrebeina ved bakveggen ble derfor ikke av så høy kvalitet som ønskelig. Men uansett har Iregren gått gjennom funnene og hennes ferdige rapporter finnes i vedlegget.

Beinansamlingen ved bakveggen ligger både mellom og delvis spredt omkring to steinheller. Den nederste av steinene er av vanlig grå skifer, den øverste er derimot av gyllen glimmerskifer med ørsmå granater ispedd. Det er boret et hull gjennom steinen som er meget

spesiell (samme sort glimmerskifer går forøvrig igjen i den mulige *boassjo*-steinen like ØNØ for ildstedet). Beina i funnet består av enkelte fiskebein og bein av sel, nise, sau, ku og rein. De fleste patte-dyrbeina er margspaltet. Under avtorving fant vi flere bein av sel og deler av et

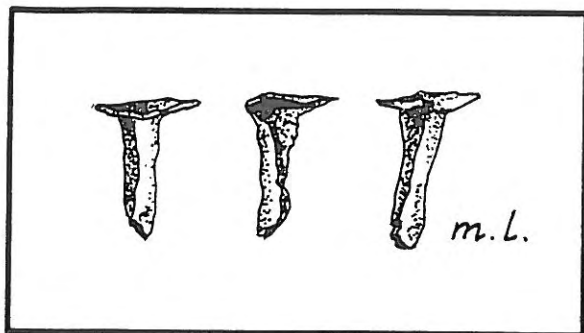

Figur 4: a. beinansamlingen ved bakveggen, b. den mulige *boassjo*-steinen, c. færeofferet ved inngangsdøra, d. liten ansamling av husdyrbein.

elghorn i samme området. Beina hang delvis fast i torva og fikk ikke individuell innmåling. Men uansett står det klart at området mellom ildstedet og bakveggen er det eneste området i gammen med bein etter ville dyr og fisk. Bein av rein kan være både fra tamme og ville dyr.

Rett bak ildstedet ligger altså den mulige *boassjo*-steinen. Den er stukket på høykant ned i grunnen. Mellom denne og ildstedet er en kraftig konsentrasjon av trekull og jernslag. I umiddelbar nærhet av denne steinen fant vi tre små nagler av bronse. De er laget av tynt bronseblikk som er rullet til sylindre. På toppen er blikket brettet ut og tilsmidd til hoder, se figur 5. Naglene virker ikke særlig funksjonelle men kan gjerne ha vært brukt til pynt. I denne forbindelse refererer E. Manker (1938:295) en kilde fra første halvdel av 1700-tallet: «De

smaa Tinn-Nagler, paa den anden Ende af Ovalen i Træet findes inddrevne, viiser hvor mange Biørne efter denne Runne-Bommes prophetie er fældede.» Manker (ibid:296) forteller også at man slo en messingnagle i børsekolben for hver skutt bjørn. Naglen kunne også være av kobber eller sølv.

Figur 5: Nagler i bronse fra tuft I, Vapsgedden, Spildra.

Uansett får vi her en svak kobling mellom pyntenagler og runebomme. Denne koblingen styrkes noe når vi fra mange kilder vet at runebommen nettopp hadde sin plass bak ildstedet (se Pollan 1993:101). Men særlig de «ville» dyrebeina styrker antakelsen om at dette virkelig dreier seg om *boassjo*, det hellige området mellom ildstedet og bakveggen.

Om den rent praktiske bruken av *boassjo* skriver Gustav Ränk (1937:101):

«...det var här som *tillredningen av kött*, framför allt *villebråd*, samt fisk skjedde. Mindre förråd av dessa födoämnen förvarades tillfälligt i *påssjo* och styckades där för tillagningen. Åtminstone vid *björnfesterna*, då en gemensam festmåltid hölls, brukade man ställa kötträget i kåtans bakre del. Där samlade man också tillfälligt alla matrester, framför allt köttbenen. Som underlag när man styckade köttet och krossade märgpiporna tjänade traditionellt den ena av de båda gränsstockarna bredvid *påssjo*. ...kåtan (hade) t.o.m. en särskild *bakdörr*, genom vilken kött och fisk vid behov kunde läggas in direkt i *påssjo*.»

Og fra Torne og Kemi lappmark beretter Johannes Tornæus fra første halvdel av 1600-tallet:

«När Lappen har fådt en WildReen, Biörn eller annat diur, går han inte in i kåtan genom den rätta dören, där som Qvinfolken uth och ingå, utan har innerst i kåtan ett lijtet håål, där igenom han inkryper Ingen Qvinnos Person må gå på den vägen hwilken Willbrådet är till bys fört» (her fra Edsman 1994:93).

Hos Kola-samene ble bakdøren, *boassjo-uksa* kalt den «blodige døren». Jaktvåpnene ble også oppbevart i *boassjo* og de var «...ofta bestrukna med blod från villebrådet, och kvinnorna fingo icke röra vid dem», likeså var det forbudt for kvinnene å røre ved eller håndtere jaktutbyttet. Og det var *boassjo*-steinen, også kalt «kvinne-steinen», *akka-kerrke* som markerte det

området som var forbudt for kvinner (Ränk 1937:102-103). Dette skulle altså tyde på en klar kjønnsdeling av arbeidet hvor *boassjo*-området var mannens virksomhetssentrum. All «vill» mat var hans ansvar og Ränk hevder at det bare var «...männen som i äldre tider lagade maten» (ibid), noe som skulle henge sammen med den opprinnelige fiske- og fangstøkonomien.

Den delen som vendte mot døren, *uksa* ble ansett som kvinnens arbeidsområdet. Her skulle ved og sennegras oppbevares. Her skulle melkemat og kjøtt av tamdyr tilberedes, og det er interessant å se at Leem tegner et lite kve for småfe like til venstre innenfor døren, se **vedlegg 8**. Og Edsman (1994:91) forteller at nettopp melk og melkemat skulle bæres inn gjennom hoveddøren. *)

Vi ser altså konturene av en motsetning, en dikotomi mellom det mannlige og kvinnelige som en strukturalist kunne satt opp i motsetningspar, eller s.k. binære opposisjoner som vill - tam, blod - melk, død - fruktbarhet, mann - kvinne, natur - kultur. Dette minner da også mistenkelig om den modellen som Leroi-Gourhan (bl.a.1968) brukte i sine analyser av hulemaleriene fra europeisk paleolitikum. Og i vår tuft 1 på Vapsgedden finner vi nettopp to konsentrasjoner av bein av tamme dyr på inngangssiden. Her må bemerkes at vi ikke fant noe tegn til innhegning eller kve i tufta; det var f.eks. ikke noe mørkere eller feitere jord her som man kanskje skulle ventet i en eventuell fjøsdel.

Men altså: like til venstre innefor den antatte døra fant vi et udiskutabelt dyreoffer. Her var gravd en 15 cm dyp grop med tverrmål på 25-30 cm. Gropa var dekket av to mindre steinheller med en større helle på toppen. Her lå bein av et lam med alder mellom ½ og ¾ år. De er sannsynligvis lagt ned en gang på høsten når vi regner med lamming på vårparten. Av beina mangler hoft-, lår- og skinnebein samt alle ribbein. Dette betyr vel at folkene har nyttiggjort seg sidene og lårene (Fra Västerbotten i Sverige kjennes reinoffer hvor også sidene mangler, se Iregren 1985). Som det framgår av den osteologiske rapporten i vedlegget er halsen hugget over på fem steder. Ellers ligger mange av beina i anatomisk leie, noe som bør vise at de er lagt ned med kjøttet på.

*) Som så ofte når det gjelder gamle kilder er de preget av sine opphavsmenn, noe som kan gi seg uheldige utslag i vurdering av forholdet mellom kjønnene. Vi ser at kvinnenes betydning nedtones mens mennene blir toneangivende og får mest oppmerksomhet. Og vi ser en vektlegging av hva kvinnene ikke kan gjøre. I denne forbindelse er det forfriskende å lese Erik Solems vurderinger av kvinnens stilling i de samiske samfunn (1933: 64-74). Om tabuforestillingene omkring jakten, viltet og *boassjo* skriver han: «Det er hensynet til **kvinnen selv** som er avgjørende. Det er den mannbare og særlig den fruktsommelige kvinne som må holde sig borte fra fangsten og utbyttet. Det er hun som er i fare. Det er frykten for at det drepte dyr skal hevne sig på den forplantningsdyktige kvinne og hennes foster som her er grunnmotivet.

Ved siden av dette motiv kan også den almindelige blodstaba spille inn. Dette er vel tilfelle når sjølappene før i tiden ikke lot kvinnene under menstruasjonstiden få melke kuene» (ibid:69).

Til venste langs veggen og innenfor lammeofferet lå også en samling bein som består av sju fragmenter; 1 av sau, 4 av sau/geit, 1 av hest eller ku og 1 uspesifisert. Noen av beina var margspaltet og de lå pent plassert mellom to heller og lignet på beinnedleggingen i bakveggen.

Det kan ikke sikkert avgjøres om nedleggelsene mellom steinhellene er ofre. Men beina etter lammet ved døra må kunne sies å være sikkert, og dette blir da det første arkeologisk påviste offerfunn gjort i en gamme (perss. medd. E. Iregren).

I de skriftlige kildene er det derimot mange opplysninger om slike nedleggelse. Mebius skriver (1968:55) at «...de feta offerbiterna grävdes ned, närmare bestämt i kåtan», og videre at «..hela offerdjur grävdes ned, något som kunde skje under kåtagolvet.» Og det var «...framför allt kustsamerna....som förfor på detta sätt». Han avslutter slik: «Uppgifterna om nedgrävning är så talrika, att vi kan betrakta nedgrävningsoffret som förhållandevis karaktäristisk i samisk religion.» (Her kan også nevnes en forestilling som stadig går igjen hos religionshistorikerne, nemlig at de ofrede dyreben ikke må ødelegges. Mebius (1968:58) skriver imidlertid: «de fick ej huggas av på tvären utan måste klyvas». Dette stemmer bra med våre funn. Også i bjørnegravene på Spildra er mange av beina margspaltet, et forhold som også går igjen i de svenske offerfunnene.)

Angående todelingen av gammen er også **vedlegg 15 og 16** interessante. De viser fordelingen av jernsaker og ubrente bein i tufta. Også her ser vi en viss systematikk som kan tyde på fordeling av arbeidsoppgaver. Tufta har også såpass mange funn av jernslagget at det sannsynligvis har vært smidd i gammen. Og om vi tenker oss at dette har vært utført av mannen i huset, er jo jernsakene nettopp fordelt i gammens «maskuline» del. Ildstedet bar også preg av sterk varme; det var fylt av lys askesand og alt trekull var forbrent. Angående spørsmålet om samene smidde sine egne redskaper eller handlet dem til seg, skriver forøvrig Friis (1632:406):

«Finnerne ere merckelige gode Skhyttere, dog icke uden med Hand-buer, til huilcke de haffue gode skarpe Pile, thi de ere self Smede (min utheving), oc skiude de saa skarp med samme Buer, at de dermed kunde skiude de store Biørne oc Rinsdiur oc huad som de vilde».

I mytologien blir imidlertid den strenge todelingen noe modifisert. I gammen hersker nemlig *Mattarakkas* eller Moder Jords tre døtre. Inngangspartiet er *Uksakkas* doméne, *uksa* betyr nettopp dør. *Sarakka* holder til i eller under ildstedet mens *Juksakka* har sin plass i *boassjo*. Hun er gjerne avbildet med en bue og kalles også «buemor». Hun kunne bestemme om det skulle fødes guttebarn for opprinnelig var nemlig alle fostre av hunnkjønn (Steen 1954:41). Jens

Kildal, som var med von Westen på hans tredje misjonsreise i 1722 (Bäckman 1975:33)

skildrer dette slik:

«Maylmen radien er lappernes øverste gud, og til et barns afling, nedsender (han) en siæl til Maderakka, hvilken hun hengiver til sine døtre Sarakka, Juxakka, og Uxakka, hvilke tilsammen boe i iorden, neden under gulvet i lappernes kiæld; Sarakka skal da lade voxen kiød omkring siælen i moders liv, og, om der ofres til hende, da gjøre god barnefødsel; ...Juxakkas forretning er vel, at omvende pigebarn til drængebarn i moders liv; men hun vil have et got offer...Uxakka skal, naar der ofres til hende, vogte paa døren, og tage vare paa barnet, naar det bliver født, og, naar det i sin tid begynder, att gaae, vogte det for stød og fald» (Kildal/ Reuterskiöld 1910:88).

Enkelte ganger ble *Juksakka* avbildet med en runebomme, noe Lundmark (1987) mener kan tyde på at det var vanligere med kvinnelige noaider i eldre tid. Leem og Randulf melder også at noaiden gjerne bar en kvinnehatt og et hvitt linklede under ofringen (Mebius 1968:71). Uansett er ikke den mannlige dominansen enerådende under offerritualene, ja ikke engang i *boassjo*.

De dyr som skulle ofres til *akkene* måtte oppfylle visse krav. Mebius skriver (ibid:51) at det skulle helst være «...smärre djur av framför allt honkön...(som) kvigor, kalvar, får, lamm (!), getter, grisar, kattor och tuppar.» Og han fortsetter: «Ett fåtal uppgifter finns, där hunden nämnes som ett speciellt offerdjur. Det finns även belägg för att älgar offrats.»

Tufta var svært rik på funn med hele hele 329 numre (Ts.10302 a-mm), bl.a.:

- 6 bronsefunn hvorav tre nagler og en del av et smykke
- Over 200 funn med jernsaker, bl.a. nagler, bolter, beslag, fiskekroker og kniver
- Jernslagget
- 1 blykule
- 4 fragmenter av glassert keramikk
- 1 lite fragment av en krittpestilk
- 9 ildflint
- 4 kvartsskapere og 5 kvartsavslag
- Diverse funn av bein
- Diverse funn av asbestkeramikk, skifer og steinsaker fra et eldre kulturlag

Fratrukket trekullprøver og bein gir dette 262 funn, som tilsvarer 6,47 funn pr. m²., se forøvrig illustrasjoner i vedlegget.

Bronsesakene veide tilsammen 11,5 gr., blyet veide 16,9 gr., jernsakene 868,4 gr., jernslagget 195,3 gr. Dette gir tilsammen 1091,9 gr., som tilsvarer 27,0 gr. pr. m². Jern alene ga 21,4 gr. pr. m².

Det er foretatt to trekulldateringer på bjørk fra tufta. Den ene (T-11716) ble tatt i kullkonsentrasjonen mellom ildstedet og *boassjo*-steinen. Den ga en kalibrert alder på AD

1490 - 1650. Den andre (T-11718) ble tatt på trekull funnet blant beina under hellen av glimmerskifer i bakveggen. Den ga en kalibrert alder på AD1450 - 1630.

Noen av funnene i tufta har også daterende verdi. Knut Odner (1992:132) angir at bruken av kvartsredskaper og tynt bronseblikk ebber ut på begynnelsen av 1500-tallet. Tufta har ett lite fragment av en krittpepestilk som må anses som «moderne» forurensing. En tuft med så mange funn ville vært full av kritt Piper om den var seinere enn 1620. Ut fra de tilgjengelige data blir det rimelig å tro at huset har vært i bruk i den første halvdel av 1500-tallet.

Denne tufta viser først og fremst den store fordelene ved totalgraving. Vi fikk fram en mengde data som også samstemmer med flere skriftlige kilder. Men dette krever ressurser og på dette begrensede prosjektet ville det ikke vært riktig å bruke kreftene på noen få totalgravinger. Men når det gjelder så omfattende prosjekter som Søbstats undersøkelser i Helgøy og Odners i Varanger, kan prioriteringen diskuteres. På Ringvassøya ble bare én tuft totalgravd (Søbstad 1980:7), mens Odner(1992) utelukkende begrenser seg til prøvestikk og sjakter.

VAPSGEDDEN, TUFT 3, SPILDRA

Tufta ligger 35 m ØNØ for tuft 1 og hører med i samme tuftfelt. Den ligger like over toppen på eidet hvor terrenget skråner svakt mot Ø. Her går grasmarka over i et myrlend område og østenfor dette ligger lokaliteten Noaidegedden. Tufta ligger lengst øst av de runde tuftene i feltet. På overflaten er den markert med tydelige voller med høyde opptil 25 cm. Døråpningen er også tydelig markert som en forsenkning i vollen. Den vender østover. Tuftas dypeste parti ligger 13,98 m.o.h.

Med stikkstanga hadde vi lokalisert noe stein i midten av tufta. Dette kunne være et ildsted og vi la en sjakt på 1 x 4 m herfra og ut gjennom bakveggen.

Tufta ga 56 funnumre (Ts. 10304 a-ba) som fordelte seg slik:

- 1 spiker av jern
- 1 bit celluloid
- Diverse keramikkskår
- 1 avslag av chert
- 2 stk. bearbejdede bein
- Diverse patteredyr- og fiskebein
- 7 trekullprøver

Fratrukket bein og trekullprøver gir dette 20 funn eller 5,0 funn pr. kvm.

Steinene midt i tufta viste seg å ikke være noe ildsted. Tufta hadde også få rene gjenstandsfunn mens den «fløt» av potteskår og bein både av fisk og pattedyr. Endel av beina var margspaltet. Ellers bestod kulturlaget av mye trekull og linser av skjellsand og strukturen minnet mest om en avfallsgrop. Men i bakveggen kunne vi konstatere gammel torv og formen gjorde det helt klart at vi sto overfor en gammetuft. Om det er snakk om en fjøsgamme, kan fiskebeina forklares som dyrefór eller løyping. Skjellsanda kan ha vært brukt som strø, noe som er kjent fra moderne tid. Nå fant vi også skjellsand under og på utsiden av veggen og hele inntrykket var generelt rotete. Det meste av potteskårene viste seg å komme fra et fat eller kar av trønderkeramikk, en type som var vanlig på 16-, 17- og 1800-tallet (pers. medd. fra Trude Aga Brun). På grunn av de få funnene og manglende ildsted synes det rimeligst å tolke tufta som en fjøsgamme. Den kan siden ha vært brukt som avfalls plass.

Ut fra en beregnet gjennomsnittlig radius på 2,15 m. får tufta flatemål på 14,5 m². Av de utgravde tuftene var dette forøvrig den eneste som ikke hadde «brisk».

En datering på trekull (T-11717) ga en kalibrert alder yngre enn AD 1700. Dette stemmer greit med trønderkeramikken og tuftas tydelige markering på overflaten.

VAPSGEDDEN, TUFT 4, SPILDRA

Sentrum i tufta ligger 14 m. NV for ildstedet i tuft 1. Beskrivelse av lokaliteten blir derfor den samme som for tuft 1, bortsett fra at terrenget skråner noe mer. Tufta avtegner seg som en svak forsenkning og var vanskelig å lokalisere på overflaten. Men i midten mente vi å kunne konstatere en steinsamling som vi antok var ildsted. Tuftas dypeste punkt ligger 13,42 m.o.h.

Vi grov en sjakt på 1 x 7 m tvers over hele tufta, fra høyeste punkt i antatt bakvegg, gjennom det formodete ildstedet og forbi antatt dørparti.

Tufta ga 19 funnumre (Ts. 10305 a-t) som fordelte seg slik:

5 nagler av jern, trolig båtnagler.

1 jernfragment

1 forrustet trestykke

1 brent bein

3 trekullprøver

Jordprøver for eventuell fosfatanalyse og en prøve av mulig husdyrmøkk

Fratrukket prøver og bein gir dette 7 funn, som tilsvarer 1,0 funn pr. kvm.

Under gravingen ble det fort klart at steinpakningen i midten (den er riktignok noe forskjøvet mot antatt dørparti) av tufta ikke var noe ildsted. Her var nesten ikke trekull og hellene lå i flere lag nedover i en grøft som var 20 - 25 cm dyp. Mellom hellene var lag av svart, feit jord. Dette laget strekker seg fra steinpakningen, ut gjennom antatt dørparti og helt til utsiden av huset. Her ligger noen store heller som kan ha markert inngangspartiet. Ved bakveggen ligger også noen store steinheller som kan ha vært brukt til å støtte opp veggen innenfra. Mellom disse og den steinfylte grøfta er en tydelig markert forhøyning som er nesten fri for stein. Den er dekket av grå sand. Radius i gammen kan ha vært ca. 2 m, noe som gir en flate på 12,6 kvm.

Utfra opplysningene ovenfor er det rimelig å tolke strukturen som en fjøsgamme. Grøfta med steinpakning kan ha fungert som drenering, de svarte, feite avleiringene blant steinene og ut gjennom døra kan være gammel husdyrmøkk, «brisken» har vært liggeplass og hellene i bakveggen har beskyttet mot slitasje. Slik plassering av steinheller var vanlig i fjøs. Tufta har klare likhetstrekk med tuft 1 på Slettnes i Jøkelfjorden.

Mellom hellene i dreneringsgrøfta klarte vi også å finne nok trekull til en aksellerator-datering (Tua-1295). Den ga en 14C alder 135 +/- 65, eller kalibrert til yngre enn AD 1670. Dette var en overraskende ung alder tatt i betraktning tuftas dårlige markering på overflaten.

FATTNJÄRGEN, TUFT 1, SPILDRA.

Denne lokaliteten ligger over på nordøstsiden av Spildra. Den ligger godt skjermet i ei lita vik like sør for Fattnjärgan. I NØ åpner Jøkelfjorden seg og nesten rett Ø ses Simalango eller *Jiehtánás* i fjellsiden over Vassnes. Mot ØSØ er utsikt innover fjorden til Alteidet og Burfjord.

Tufta ligger i et felt med tolv tufter (se kartskissen i **vedlegg 17**). Ti av disse ligger mellom 5 og 10 m.o.h., to på ca. 4. Terrenget skråner rundt 20 grader og tuftene er inn- og nedgravd i bakken og derfor godt markert. Veggvollene er derimot ikke så tydelige på overflaten. Ovenfor tuftene, på ca. 10 m.o.h. flater terrenget ut. Marka består av gressvokst morenegrus.

Tuft 1 ligger midt i feltet og ca. 7,5 m over havet. Vi grov en sjakt på 1 x 3 m som går fra et steinsatt parti noe nedenfor midten og litt inn i bakveggen. Kulturlaget var nokså tynt men svært rikt på funn.

Tufta ga 65 funnumre (Ts.10308 a-bn) som fordelte seg slik:

1 knapp i sølv (?)

2 knapper i bronse

1 stk tråd i kobber (?)

1 blykule
4 metallfragmenter
1 stor jernklump, firkantig råjern (?)
1 liten jernkule m/ hull
Diverse jernnagler, spiker, fiskekroker, beslag og fragmenter
Jernslagget
1 kvartsskraper (?)
1 stk brent leire
6 stk «ildflint» i chert e.l.
Diverse fiske- og dyrebein
2 trekullprøver
Endel glassbrot og porselen av moderne type

Fratrukket trekull, bein og «moderne forurensing» gir dette 53 funnumre som tilsvarer 17,7 funn pr. m². Metall- og jernsakene veier tilsammen 299,9 gr., jernslagget veier 219,2 gr. Tilsammen gir dette 523,8 gr. som tilsvarer 174,6 gr. pr.m². Jernsakene alene gir 100,0 gr. pr.m²

Av de to hovedtypene av runde gammetufter i Kvænangen er dette et typisk eksempel på den nedgravde typen. Den er nokså liten; med en beregnet radius på 1,9 m blir boflaten på 11,3 m². Når Isaac Olsen (1717:26) beskriver sine «finnehuse» som «...smaa, lave og Runde» er det kanskje den nedgravde typen han tenker på. Men særlig P.C. Friis (1632:403) poengterer dette når han skriver at sjøsamene bor «...udi smaa huse oc hytter huilke halvparten ere i jorden». Ellers har tufta en tydelig forhøyning i bakre del av husrommet og døråpningen er markert ned mot sjøen. Steinsettinga i framkant er derimot mer usikker. Her var nemlig ikke mulig å finne trekull eller aksesand, bare fastgrodd torv rundt og mellom steinene. Det er derfor mest naturlig å tolke dette som en del av et hellelagt gulv. Ut fra erfaringene med tuft 4 på Vapsgedden kunne den tolkes som en fjøsgamme, men dette vil jeg avvise pga. den store funnmengden. Det tynne kulturlaget tyder på stor aktivitet over et kortere tidsrom. Jernslagget og ildflintene med tydelige slagmerker (se illustrasjon i vedlegget) tyder også på at det har vært gjort opp ild i huset. Men om det finnes et ildsted ligger det ikke sentralt i tufta.

Konsentrasjonene av trekull var absolutt størst ved og i bakveggen. Som tilfellet med tufta i Gildenluokta kan dette tolkes som at gammen har brent ned. Vi har en datering (T-11711) fra tufta tatt på trekull av bjørk fra kulturlaget på «brisken». Den ga en kalibrert alder AD 1520 - 1665. Den store funnmengden tatt i betraktning, gjør mangelen på kritt Piper at alderen bør settes til tidligere enn 1620.

Sammen-fatning av materialet fra tuftene

På figur 6 har jeg prøvd å sette opp en oversikt over de viktigste egenskapene ved de tuftene vi har gravd i. Dette kunne nok vært satt opp på mange måter som så kunne leses på forskjellig

		Tørrelva I	Gildenluokta I	Vapsgedden I	Fattnjårgen I	Slettnes I	Vapsgedden IV	Slettnes II	Vapsgedden III
form	rund	X			X	X	X		
	oval		X	X					X
	rektangulær							X	
	nedgravd				X			X	
	halvt nedgr.					X	X		
	ikke nedgr.	X	X	X					X
boflate m2		19,6	16,0	18,1	11,3	21,2	12,6	10,5	14,5
ildsted	steinsatt					X			
	hellelagt		X					X	
	kantsatt	X		X				X	
boasso-stein		X?		X					
funn	offerfunn	X?		X					
	jernsaker	X	X	X	X	X	X	X	
	jernslag			X	X				
	metaller	X	X	X	X			X	
	keramikk			X				X	X
	steinsaker		X	X	X			X	
	funn pr. m2	1,4	1,6	6,7	17,7	0,2	1,0	4,7	5,0
høyde o.h.		8,7	8,5	14,5	7,5	11,5	13,4	5,7	14,0
avstand sjø		120	40(110)	155	30	70	150	25	70
ca. datering		1400-1500	1400-1500	1500	1500-1600	1500-1650	Y. ern 1670	1700-1800	1700-1800

Figur 6: Forskjellige egenskaper ved de utgravde tuftene.

vis. Her har jeg konsentrert meg om tuftenes form, ildstedet og funnene samt enkeltoplysninger som indre flatemål, avstand sjø og høyde over havet. Kategorien «boassjo-stein» blir et spørs-

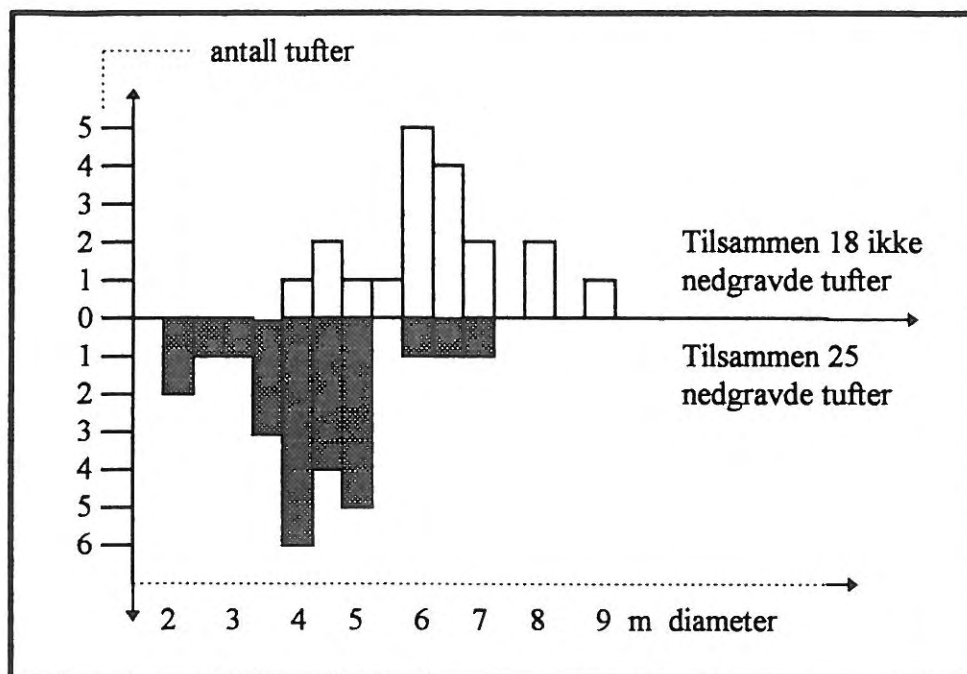
mål om tolkning. Det eneste systematikken ellers består i at tuftene er satt i rekke etter alder med de antatt eldste, Tørrelva I og Gildenluokta I i den ene enden og de antatt yngste som Slettnes II og Vapsgedden III i den andre.

Et materiale som bare omfatter åtte tufter er selvsagt alt for spinkelt til å kunne trekke statistiske konklusjoner. Allikevel vil jeg foreta en liten analyse og også trekke inn noen andre data der dette er mulig. Og det første som slår en i øynene er mangelen på system: formen på tuftene synes å være tilfeldig, boflaten varierer fra 10,5 til 21,2 m², ildstedene er forskjellig konstruerte, mulig *boasso*-stein finnes bare i to tufter; riktignok de to samme som har (mulige) offerfunn. Funnmengden pr. m². varierer fra 0,2 til hele 17,7, høyden over havet fra 5,7 til 14,0 m og avstanden til sjøen fra 25 til 155 meter.

Vi kan skille ut de antatte fjøsgammene Vapsgedden III og IV og Slettnes I og betrakte dem i motsetning til boliggammene. To av fjøsgammene har ikke ildsted, det tredje, Slettnes I har et mulig ildsted. Av boliggammene har fire sikre ildsteder mens Fattnjårgen I ihverfall ikke hadde sentralt ildsted. Det må imidlertid langt flere undersøkelser til for å finne ut om dette er et generelt trekk. Når det gjelder antall funn kan det være en forskjell på de to gruppene. Fjøsgammene har 1,0 og 0,2 og 5,0 funn pr. m²., men her bør de fem funn pr.m² på Vapsgedden III justeres idet mange av numrene skyldes alle keramikkskårene fra ett kar. Dersom disse settes til bare et funn, får hele tufta bare fire funn og altså 1,0 pr. m². Da blir den gjennomsnittlige funnmengden for fjøsgammene 0,7 pr.m²., mens det for boliggammene blir 6,4 pr. m². På den andre siden varierer jo funnmengden for boliggammene fra 1,4 til hele 17,7. Dette betyr at gjennomsnittstallene for funn egentlig tildekker de faktiske forhold. Det tallene først og fremst uttrykker er jo de store variasjonene.

Det er imidlertid et annet trekk ved boliggammene som tiltrekker seg oppmerksomhet: mens de ikke-nedgravde tuftene har boflater på 19,6 og 16,0 og 18,1 m², har de to nedgravde bare 11,3 og 10,5 m². For å kunne teste denne forskjellen på et større materiale undersøkte jeg de registrerte runde tuftene i fjorden som var oppgitt med diameter samt opplysninger om de var nedgravde eller ikke, både de fra ØK-registrene og fra mine egne undersøkelser. Her lot det seg riktignok ikke gjøre å skille mellom fjøs- og boliggammer. Men uansett skulle det være mulig å finne ut om det er signifikante forskjeller på de to typene. Som det framgår av **figur 7** er forskjellen på de to typenes diametre stor. Omregnet i ytre flatemål blir forskjellen enda mer markant idet de ikke-nedgravde har en gjennomsnittlig flate på 30,2 m² mot de nedgravde med sine 14,5 m². Her kan det være på sin plass å kutte ut de fire minste registrerte tuftene av ned-

gravd type; de er jo såpass små at de kan være annet enn hus. Men uansett blir den gjennomsnittlige ytre flaten for de nedgravde ikke større enn 16,6 m². Med antatt samme tykkelser på torvveggene i begge typene, vil forskjellene på de indre flatemålene faktisk bli enda større.

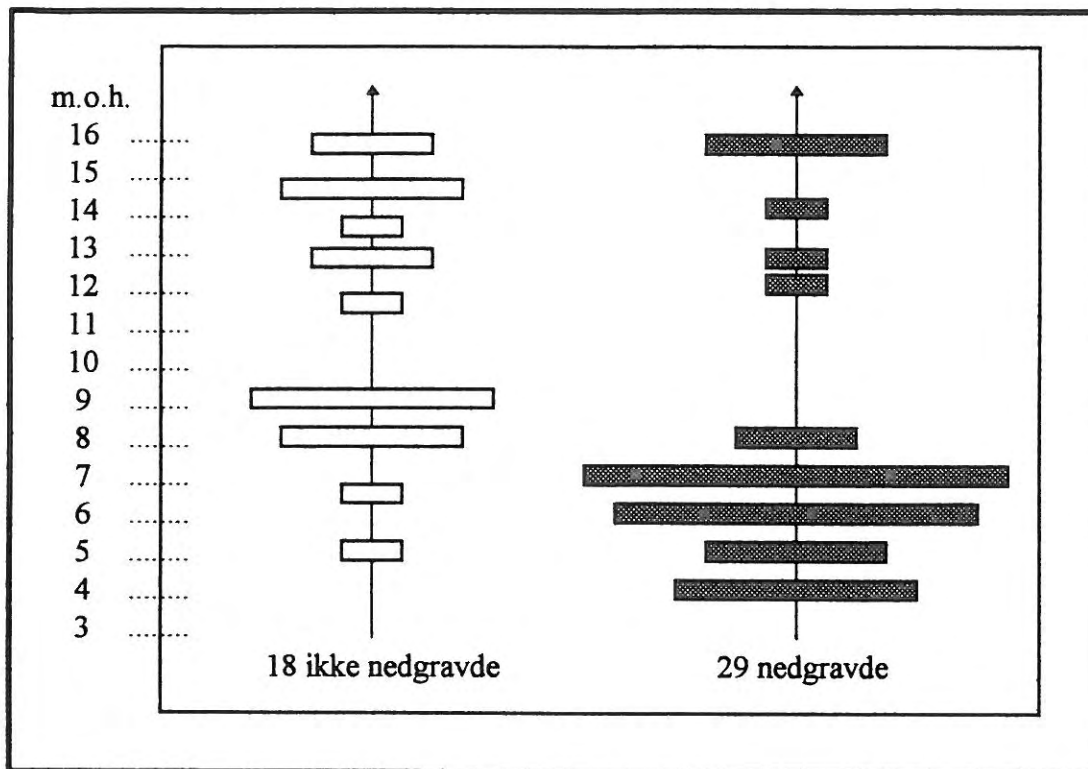
Figur 7: Variasjoner i tverrmål hos runde tufter av både nedgravd og ikke-nedgravd type.

Enkelt kan vi si at boflaten halveres fra de ikke-nedgravde til de nedgravde gammene. Noen tolkning av dette forholdet er foreløpig vanskelig å komme med.

Men på et annet nivå rommer materialet mer informasjon. For hvis man ser på de to typenes høyde over havet, slik det er framstilt i **figur 8**, kommer også en markert forskjell til syne. Mens de 18 ikke-nedgravde tuftene har en gjennomsnittlig høyde over havet på 11,0 m., får de nedgravde en høyde på 8,1 m., altså en forskjell på nesten tre meter (ifølge strandforskyvingskurven, utarbeidet ved Tromsø Museum, geologisk avdeling, har landhevingen for de aktuelle områdene vært på mellom 2 og 3 m. de siste tusen år. For de par hundreårene rundt år 1600 er den ubetydelig).

Her vil jeg foregripe begivenhetenes gang litt. For det viser seg, som det blir påvist lengre fram, at de firkantige tuftene generelt ligger lavere i terrenget enn de runde og som allerede nevnt regnes jo de firkantige i alminnelighet som yngre enn de runde gammene. I denne sammenheng blir tuft II på Slettnes interessant: den er firkantig, nedgravd, liten, ligger lavt

over havet og nær fjæra, og tidsmessing hører den hjemme på 1700-tallet eller slutten av

Figur 8: Oversikt over 47 runde tufters høyde over havet der sikker angivelse av nedgraving eller ikke-nedgraving er gitt i rapportene.

«overgangsfasen». Ut fra disse opplysningene bør følgende spørsmål kunne stilles: Er de nedgravde runde (evnt. også de firkantige) og små gammetuftene en type som hører overgangsfasen til? Er deres beskjedne utforming et direkte materielt uttrykk for de forverrede levkårene og økende koloniale presset utover 1600-tallet? Og skjuler det seg ideologiske endringer i dette materialet?

Jeg tror det foreliggende materialet kan gi mange svar. Men da må for det første alle ØK-registreringene gås kritisk over, for det andre må det foretas utvalgte gravinger. Med disse spørsmålene som hypotetisk utgangspunkt bør materialet kunne by på mange muligheter, og utover i oppgaven skal jeg også driste meg til noen foreløpige forslag til svar.

Men hovedpoenget her var de enkelte tuftene som vi har gravd mer eller mindre i. Og hovedinntrykket må bli deres individualitet i forhold til hverandre. Vi har riktignok sett noen mer generelle trekk som «brisk» og sentralt ildsted. At sju av åtte tufter er runde kommer av at vi har prioritert dem framfor de firkantige. Ut over dette er det variasjonene som faller i øynene. De har et langt mer uensartet preg enn f.eks. hustuftene på Gropbakkengen eller

Gressbakkentuftene (se f.eks. Schanche 1994). Og det viktigste spørsmålet her blir: Hva kan dette fortelle om sosial struktur? Eller kanskje om mangelen på en sådann?

I det neste kapitlet skal vi se på de enkelte boplassene og sammenligne dem med hverandre. Og kanskje vil det her finnes noen svar på spørsmålene.

KAPITTEL 4: DET ANDRE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MELLOMNIVÅET eller DE ENKELTE LOKALITETER

I figur 9 er satt opp en tabell over tolv felter med gammetufter i Kvænangen. Forutsetningen her er at feltet har minst tre tufter. Feltene har tilsammen 59 sikre tufter hvorav 48 er runde, 4 er ovale og 7 firkantige. Det høye antallet runde tufter i feltene er et typisk trekk som skal

	Gi. l.	Va.Ø.	Va.N.	Fa.N.	Y.Va.	Sl.S.	Sl.N.	T.El.	Ø.Tø.	Sa.B.	Ka.V.	No.B.
antall tufter	4	6	3	12	4	5	4	9	9	7	6	9
sikre	3	5	3	10	4	4	4	4	7	4	6	6
usikre	1	1		2		1		5	2	3		3
runde	3	5	3	10	4	3	3	4	6	2	3	3
ovale									1	2	1	
firkantige				(1)		1	1				2	3
nedgravde		1	3	10	3	1	4		7	4	2	3
ikke-nedgr.	3	4			1	3		4			4	3
andre str.er	5	3			4	1		2	7	2		12
rekkeorg.	ja	nei	ja	delvis	nei	nei	delvis	nei	nei	delvis	delvis	nei.
høyde o. h.	8,5	14	6	7	16	11	5	8,5	5	16	13	4
avstand sjø	40	150	40	30	135	70	25	120	25	140	60	250
ca. alder	1500	1525	?	1600	?	1700	1750	1475	?	?	?	(950)

Figur 9: Karaktertrekk ved tolv forskjellige lokaliteter i Kvænangen. Gi.l.: Gildenluokta, Va.Ø.: Vapsgedden Øvre, Va.N.: Vapsgedden Nedre, Fa.N.: Fattnjårgen, Y.Va.: Ytre Vassnes, Sl.S.: Slettnes Sør, Sl.N.: Slettnes Nord, T.El.: Tørrelva, Ø.Tø.: Øst for Tørrelvneset, Sa.B.: Sandbakken, Ka.V.: Karvika, No.B.: Nordbotn. («andre str.er»: andre strukturer går på steinsetninger, groper o.l. som forekommer på lokaliteten).

diskuteres grundigere i neste kapittel.

Her skal vekten legges på forholdet mellom de forskjellige lokalitetene. Og som tilfellet var i forholdet mellom de enkelte tuftene, ser vi her en mengde variasjoner. Høyden over havet varierer fra 4 til 14 m. og avstanden til sjøen fra 25 til 250 m. Riktignok ser vi også her demonstrert at de nedgravde tuftene ligger lavere i terrenget og nærmere sjøen, men her bryter lokaliteten «Sandbakken» på Nordstrømmen med mønsteret med sine 16 m.o.h. og 140 m til sjøen. Ellers er det ingen systematikk i forholdet mellom kategoriene «nedgravde», «ikke-nedgravde», «andre strukturer» og «rekkeorganisering». Når det gjelder rekkeorganisering er det på sin plass med noen kommentarer. De «delvis» rekkeorganiserte kan nemlig godt være utsatt for moderne (eller eldre) tufter som i Karvika. Her ligger de tre runde tuftene pent på rekke mens de tre firkantige og ovale virker mer tilfeldig plassert og sannsynligvis er yngre. Det samme forholdet kan ses på Slettnes Nord, se **vedlegg 11**. Dersom vi antar at dette er tilfellet, får vi fire rekkeorganiserte lokaliteter, to delvis rekkeorganiserte og seks uten denne organiseringen. I dette bildet er ikke noen av kategoriene «nedgravd» eller «ikke-nedgravd» mer organisert i rekker enn den andre. I det hele tatt bærer hver lokalitet sitt individuelle preg. Av de ikke-nedgravde ligger tuftene i Gildenluokta pent på rekke, mens et tilsvarende kaos hersker på Vapsgedden Øvre. Av de nedgravde ligger f.eks. de tre tuftene på Vapsgedden Nedre på rett linje mens tuftene på Øst for Tørrelvneset nærmest ligger strødd.

Fattnjårgen er nok den mest spesielle av de nedgravde tuftegruppene, se **vedlegg 17**. Bortsett fra én som har et noe firkantig preg er alle tuftene her av rund type. Og bortsett fra to-tre tufter som ligger såpass kloss i hverandre at de kanskje kan ha overlappet hverandre, ligger de fleste med såpass avstand at de gjerne kan ha vært samtidige. Hvis så var tilfelle, kunne gammene her ha huset hele befolkningen i «Spilder by». Men dette vil blir tatt opp seinere.

Det individuelle preget og mangelen på mønstre kommer også tilsyne i det gravmaterialet fjorden kan by på. Noen eksempler: I en hule/heller ved Nymoen på Spildra ligger to skjeletter (se R22, ØK-kart FS 279-5-1). Det ene individet er her lagt i pulk. I en annen grav på Skaga, Spildra, er kroppen sydd inn i never og den døde har fått med seg en liten *sieidi* av sandstein i graven (R38, ØK-kart FS 280-5-3). Skjelettrestene ligger her nokså åpent mens vi i et antatt gravfelt ved Dunvika, Spildra finner fint oppmurte steinsetninger (R3. ØK-kart: FS 279-5-2). På Noaidegedden, Spildra og Sørkjøs i Burfjord (R1, FU 278-5-2) finner vi runde gravhauger, noen med fotkjede. På den siste lokaliteten er også åtte graver med oppkastet jord og grus som

framstår som avlange forhøyninger med nedgravninger på sidene. To lignende strukturer forekommer også ved lokaliteten i Nordbotn. I Nordkjosen i Burfjord forekommer derimot steinkister gravd rett ned i bakken uten haug eller annen tildekning (R3, FU 278-5-4).

Noen graver ligger altså i huler, andre i ur eller gamle strandvoller. Andre igjen er gravd ned i grus og sandjord. Noen ligger inntil en fjellfot, andre inne i skogen. I noen tilfeller finner vi gravfelter som i Sørkjosen, Nordstrømmen og Dunvika, i andre tilfeller ligger gravene tilsynelatende tilfeldig i terrenget.

Sammenligning med kontrollområdene

Her kan det være på sin plass å gå til andre områder og undersøke om noen av trekkene gjentar seg over større geografiske avstander. Søbstats (1980) undersøkelser på Ringvassøya var en del av det omfattende Helgøyprosjektet. Her ble foretatt utgravninger i 36 tufter, én av disse ble totalgravd (ibid:7). Det indre flatemålet i tuftene varierte fra 5 til 38 m² men hovedtyngden lå mellom 9 og 16 m². Bortsett fra enkelte nausttufter er praktisk talt alle tuftene runde. Alle ligger i grupper med et gjennomsnitt på 18 tufter pr. lokalitet. Tuftene framstår med voller eller helst som forhøyninger i terrenget. Noen ligger delvis over og under hverandre, et trekk som er nesten ukjent i Kvænangen. Mange av tuftene har dreneringsgrøft. Ellers har de svært få funn og bortsett fra etpar, har ingen oppmurte ildsteder, bare markering etter åpent bål i midten.

En befarig til Bakkelund i Grunnfjorden bekreftet Søbstats beskrivelser. Etpar av tuftene her hadde tydelig voll rundt et indre rom og lignet mye på tuft I, Slettnes i Jøkelfjord i og med at den også hadde dreneringsgrøft og «brisk». De andre tuftene i feltet ligger som store kaker bortover bakken, gjerne med en forsenkning i midten. Det som skiller dem mest fra tuftene i Kvænangen er den store massen som er blitt igjen. Dette er nokså påfallende idet lokaliteten er minst like værhard som de mest utsatte i Kvænangen. Men den største kontrasten til ligger i den regelmessighet som preger disse tuftene og lokalitetene.

En liten befarig i Lyfjorden på Kvaløya ga et helt annet resultat. Bortsett fra en firkantig tuft, var tuftene her mer eller mindre runde og nedgravde, noen hadde markert voll, andre ikke. De siste lignet endel på tuftene på Fattnjárgen, Spildra. Det var også flere mindre groper på plassen, noe som nesten ikke forekommer på Ringvassøya. I det hele tatt var lokaliteten svært forskjellig fra Bakkelund.

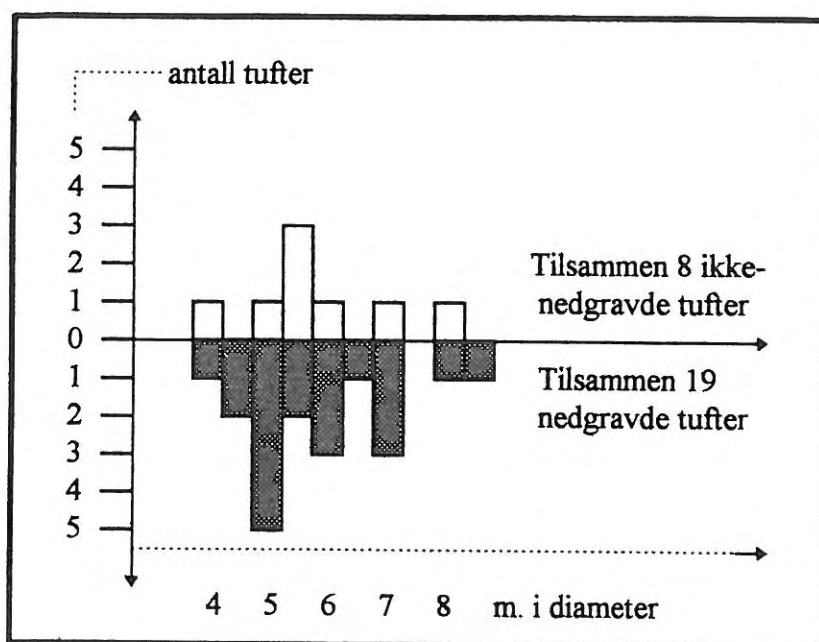
I Varanger ligger de best undersøkte lokalitetene på Mortensnes (Shcanche 1988) og på sørsiden av Varangerbotn hvor Odner (1992) har gjort omfattende undersøkelser. Utfra Odners kartskisser har jeg gått gjennom endel av disse lokalitetene og sett på fordelingen av runde/firkantige tufter og tendensene til rekkeorganisering. Dette er framstilt på **figur 10**. Som i Kvæningen ser vi også her mangel på fellestrekk mellom lokalitetene. På noen er det overvekt av runde tufter, på andre firkantige mens noen er mer likevektige. Om tuftene er rekkeorganisert eller ikke virker også tilfeldig. Men endel forskjeller dukker også fram og den første er at gruppene i Nesseby er mye større enn i Kvæningen. Dette stemmer forsåvidt bra med folketallet som for Nessebys vedkommende var på 388 personer i år 1690 (Odner 1992: 64), mens det i Kvæningen var 129 innbyggere i år 1666 og 195 samer og 45 nordmenn i 1701 (Bjørklund 1985:67). Når vi i tillegg sammenholder Nessebys 1438 km² med Kvæningens 2118 km² synes det klart at befolkningstettheten har vært markert større i Nesseby. Dette kan være en forklaring på de store tuftegruppene.

	St.S.	Fa.N.	Sa.N.	Fa.G.	Ba.J.	Nj.G2	Nj.G4	Gæ.N	Cu.G	Cu.W
antall tufter	27	22	29	11	27	13	17	18	12	11
runde	18	7	18	5	15	12	11	8	1	0
firkantige	9	15	11	6	12	1	6	10	11	11
rekkeorg.	nei	nei	nei	delvis	delvis	nei	nei	ja	nei	delvis

Figur 10: Trekk ved ti tuftegrupper i Nesseby, Varanger. St.S: Stourrasii'da, Fa.N: Falesnjar'ga, Sa.N: Saggusnjar'ga, Fa.G: Fadnasgæssiugåppe, Ba.J: Balkatjav'ri, Nj.G2: Njar'ga-gæcce 2, Nj.G4: Njar'ga-gæcce 4, Gæ.N: Gæccevanjar'ga, Cu.G: Cudegoadat, Cu.W: Cudegoadat Vest.

En liten gjennomgang av prinsippskissene for 27 runde tufter fra Odners materiale viser også variasjonene mellom områdene. Dette er framstilt på **figur 11** hvor det, i motsetning til forholdet i Kvæningen, ikke er noen forskjell på størrelsen mellom de nedgravde og de ikke-nedgravde tuftene. Gjennomsnittlig diameter for de nedgravde blir her 5,85 m. mens det for de ikke-nedgravde blir 5,8 m., altså omtrent identisk. Dette gir et gjennomsnittlig ytre flateinnhold på 26,4 m², altså noe mindre enn de ikke-nedgravde tuftene i Kvæningen med sine 30,2 m², men betydelig større enn de nedgravde med sine 16,6 m². I alminnelighet kan vi si at tuftene i Varanger er endel større enn tuftene i Kvæningen. Nå er dette et lite materiale å bygge på idet

Odner ikke oppgir målene på flere tufter. På den andre siden ga en befaring på Mortensnes også inntrykk av noe større tufter her enn i Kvænangen.

Figur 11: Variasjoner i tvermål for runde tufter av nedgravd og ikke-nedgravd type. Fra Knut Odners Varangermateriale.

Hvis vi sammenligner tuftegruppene (hvor en gruppe består av minst tre tufter) og ser på forekomsten av runde og firkantige tufter i gruppene, er det interessante forskjeller mellom de tre områdene. På Ringvassøya er jo praktisk talt alle tuftene runde, i Kvænangen har vi 49 runde mot 12 ovale og firkantige, noe som tilsvarer 80,3 mot 19,7%. I Nesseby blir antallet 95 runde mot 92 firkantige som tilsvarer 50,8 mot 49,2%.

Også i gravmaterialet er det forskjeller mellom de tre områdene. Fra ytre Ringvassøy meldes ikke om graver (?), i Kvænangen har vi den store variasjonen som allerede er beskrevet, mens Varanger preges av de store gravfeltene som Mortensnes og Kramvik. Gravskikkene synes også noe mer enhetlig i Varanger enn i Kvænangen. Her må det riktignok nøyere sammenligner til før man kan uttale seg med sikkerhet. Men uansett står hovedpoenget nokså klart: forskjellene mellom Kvænangen og kontrollområdene er så betydelige at de burde ha krav på grundigere undersøkelser. Dette ligger imidlertid utenfor denne oppgaven. Det viktigste her er at disse sammenligningene av materialet bygger opp under inntrykket av individualisme, at vi også over større områder får brudd og mangel på mønstre. Noe strengt enhetlig samisk kulturuttrykk eller pan-samisk organisering synes vi ikke å stå overfor.

De teoretiske implikasjoner

Her skal jeg forsøke å komme med en foreløpig teoretisk tilnærming til materialet slik det nå står. Og det er utvilsomt Knut Odners synspunkter i «The Varanger Saami» fra 1992 som virker mest lovende. Her skriver han at kjernefamilien «...is the only functioning building block; it is also the basic consuming and producing unit, and the only reliable unit in which historically an individual could be certain to find succor and protection against the vicissitudes of an unreliable environment» (ibid:73). Angående kollektiv organisering mener han at den bare fant sted midlertidig i forbindelse med jakt på villrein og havpattedyr og bare fordi hver familie fant det formålstjenlig (ibid:68-69). Ut fra dette finner han en «..non-existent solidarity within the *sii'da*» (ibid:70). For å understreke dette poenget siterer han Paine (1957:56) som i forbindelse med innføring av torv som brensel hevder at «..the population no longer needed to congregate around the diminishing wooded areas. The families could again live as far apart from each other as they wished». Odner skriver videre at hans intensjon er å vise at «..the principle of the late Varanger Saami society (etter år 1700, min anm.) was governed by the same principle of household autonomy as in the early society» (1992:70), et prinsipp som også kan beskrives "in terms of persons realizing goals of individual autonomy." (ibid:103). Og i de 150 årene etter 1700 fikk folk virkelig anledning til å følge disse målene «until, at the end of the period, we find a thoroughly fragmented society. Implicit in my suggestions is the view that the Saami themselves did not conceptualize this development in negative terms." (ibid:104).

Dette er en helt annen modell enn Olsens (1987b) og Vorrens (1978b) opprinnelig solidariske samfunn slik *siida*-en er omtalt i innledningen. Odner beskriver jo et opprinnelig individualistisk samfunn, noe som synes å samsvare godt med de individuelle trekkene ved materialet fra Kvænangen. Når enkelte av tuftegruppene viser en ordnet organisering kan dette være uttrykk for et midlertidig behov for felles økonomiske anstrengelser, ansamling rundt knappe ressurser som vedskog eller forsvar mot ytre fiender. De individuelt utformete husene skulle vel med all tydelighet vise at vi står overfor sammenslutninger av selvstendige familier. I tillegg skulle vel alle de andre «uryddige» egenskapene som er beskrevet både ved boplassene, gravene og det andre materialet peke mot Odners modell.

Men fra uventet hold kommer en helt annen forklaringsmodell som også synes å passe til materialet. Og den kommer fra Helena Knutsons avhandling «Slutvandrat?» fra 1995. Hennes

nokså originale innfallsvinkel til forhistorien er amming!, for «...man skall ägna sig åt studium av arkaiska samhällen på alla plan» (ibid:15). Hun tar utgangspunkt i mobile/ikke-mobile samfunn og sammenligner mer eller mindre mobile jeger/samlersamfunn med samfunn av «boskapsnomader, jordbrukare, bofasta fiskare, beridna jägare och andre i huvudsak bofasta folk» (ibid:88) fra hele verden. Hun presiserer at de samfunn som settes opp mot hverandre, skal ligge geografisk nær hverandre slik at naturmiljøene blir noenlunde like. Ut fra disse forutsetningene går hun gjennom en mengde antropologisk litteratur og undersøker forskjellige folks behandling «...av små barn inklusive amning, initiationer i vuxenlivet, sätt att ingå äktenskap och slutligen sätt att begrava och sörja de döda» (ibid:90). På denne måten undersøker hun for eksempel folkene rundt Kalahariørkenen med de bofaste Bantufolkene satt opp mot mobile grupper som !Kung og M'buti. Og hun «behandler» ulike mobile og sedentære samfunn i Sibir, samt Indianere og Inuitfolk i Nord-Amerika som jo klimatisk er interessant for oss.

Slik beskriver hun de i denne sammenhengen karakteristiske trekkene hos de mobile jeger/samlere: lang ammetid, 3-4 år, fri og kjærlig barneoppdragelse. Sorgen over et dødt barn er like stor som for en voksen. Ingen eller få fødsels- og pubertetsriter, de fleste ritualer dreier seg om jakt. Ekteskap inngås og oppløses under enkle former. Kvinnens stilling er jevnt over sterk. Agressiviteten i samfunnet er lav. Sorgen over en død er direkte og ofte heftig. Begravelsen skjer raskt. «En och samma grupp kan placera de döda i olika kroppsställningar i graven. Ibland begravs kroppen, ibland bränns den, slängs i ett vattendrag, lämnas i lägret eller utanför det, ofte beroende av situationen, ibland också beroende på den avlidnes kön eller ålder» (ibid :67). Regelrette gravfelt er uvanlige og det finnes ikke faste forskrifter om hva den døde skal ha med seg i graven. Leiren forlattes etter begravelsen.

Denne oppsummeringen bygger på studier av 67 jeger/samlergrupper fra alle verdensdeler og dermed svært varierte naturmiljøer, og deres områder grenser opp til folk med mange ulike levemåter, religioner og økonomier (ibid:66).

De sedentære samfunnene karakteriserer hun slik: Ammetiden er kortere, 1-2 år, barna blir strengere oppdratt, de har lavere status, sorgen og ritualene omkring et dødt barn er mindre jo yngre barnet er. Overgangsritualene er ofte omfattende og initiasjonsritene legger vekt på utholdenhet og prøvelser. «Ofta poängteras i uppfostran och också i initiationsriterna att barnen måste härdas på ett eller annat vis. Att uthärda ensamhet, extrem kyla eller värme, smärta, allt detta får barnen att bli bättre vuxna» (ibid:88). Ekteskapet medfører ofte økonomiske avtaler

og kan være arrangert, kvinnens status er lavere. Agressiviteten er allment høyere. «Alla komplexa grupper uppträdande vi begravningar är starkt ritualstyrt och normfixerat» (ibid:89) og sorgen er styrt av mange regler. Sedentære folk har faste gravplasser og betydningfulle menn som høvdingar og prester får de mest kompliserte gravferdene.

Denne konklusjonene trekker Knutsson på grunnlag av 37 mer eller mindre sedentære samfunn fra hele verden. Deretter gjennomfører hun en omfattende analyse av graver fra meso- og neolittisk tid i Syd-Sverige og Danmark og konkluderer med at gravene fra bl.a. Skateholm, Vedbæk og Ertebølle hører til den første gruppen med lite ritualiserte trekk. Hun argumenterer også for at gravplassene ikke var faste i sedentær betydning, det var plasser man kom tilbake til med års mellomrom. Dette skal vises ved et nokså rotet bilde hvor senere begravelser ofter omroter tidligere.

Knutsson prøver altså å sette et prinsipielt skille mellom mobile og sedentære samfunn og hennes karakterestikker av nettopp de mobile kan passe pent til vårt materiale. Gravene, offerplassene, gammenes innredning og beliggenhet, boplassenes organisering følger ikke, som vi så tydelig har sett, noe fast mønster. Dette gjelder i høy grad også det religiøse området: vi finner ingen pan-samisk ortodoksi eller religiøse teser, men en praktisk religiøsitet tilpasset de daglige krav (se f.eks. Rydving 1993:19-23). Ellers «passer» også Knutssons synspunkter på endel av det materialet som omhandler kvinners og barns stilling i samiske samfunn (Odner 1992:101, Solem 1933:64). Samene er også kjent som fredelige folk.

Konsekvensen av dette skulle da bli at vi i Kvæningen står overfor et mobilt jakt/fangst-samfunn. Her stanger vi imidlertid hodet i etpar kraftige funksjonelle argumenter framført av Bjørklund (1981). Han skriver: «Bosettingen i Kvæningen var tuftet på to ressurser, fiske og fehold. *Fisket* kunne utøves fra én boplass året rundt. Den mobilitet som denne næringen måtte kreve, ble ivarettatt gjennom bruk av båt og ikke ved skifte av bosted - en langt mer besværlig operasjon» (ibid:774). Han peker videre på at mens fiskeressursene i de store Finnmarksfjordene er preget av få arter som opptrer i store mengder på visse steder til visse tider av året, er de i Kvæningen preget av mange arter som er tilgjengelig året rundt. I Varanger er sesongflytting derimot vel dokumentert, og sammenligner vi topografien her med Kvæningen ser vi store forskjeller: «Mens flytting med buskap lett lar seg gjennomføre langs de lange og rolige strandflater langs Varangerhalvøya, gjør bratte fjell og dype fjorder dette til en risikabel affære i Kvæningen» (ibid:776). Bjørklund skriver av sjøsamene i Kvæningen «bodde fast ved sjøkanten året rundt» (1985:36) og bruker bl.a. de svenske skattelistene som indisium på dette:

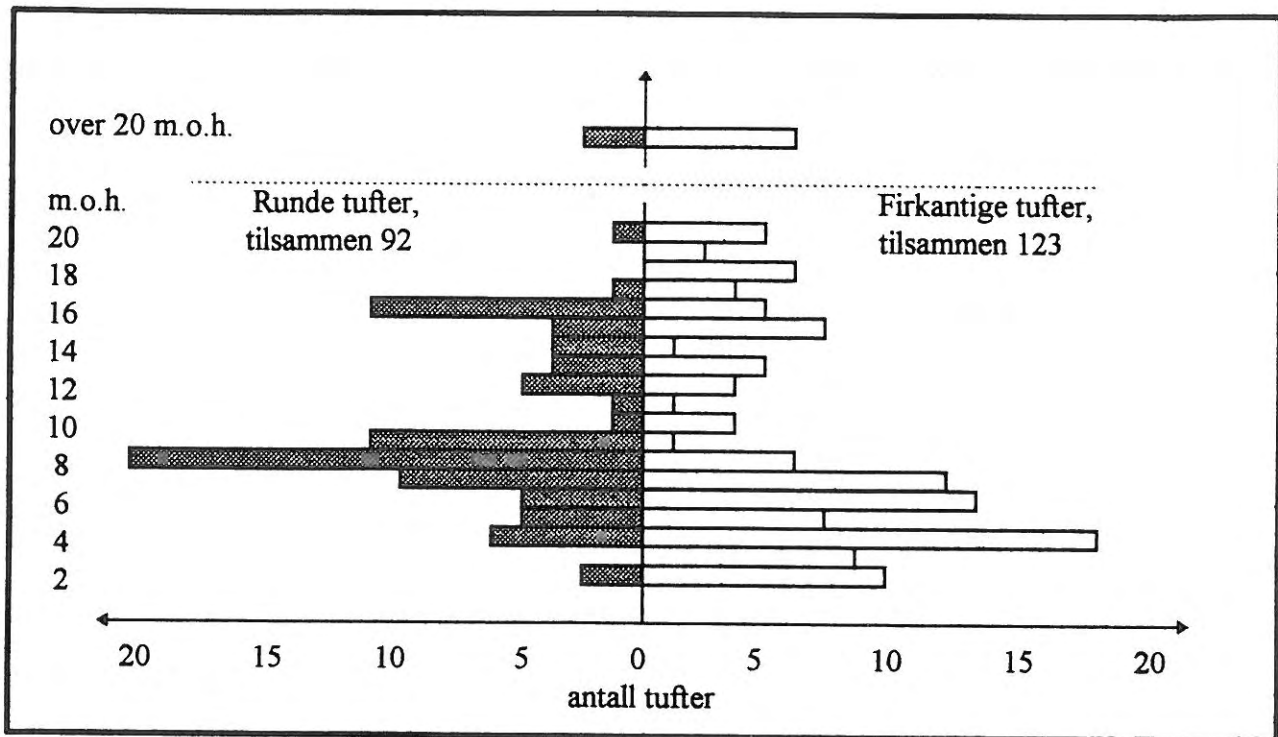
«Av skattelistingene ser det ut som at halvparten av befolkningen i Spilder by er bosatt på selve Spildra og resten inne i Jøkelfjorden» (ibid:37). Til dette spørsmålet bemerker imidlertid Bratrein (1989:308) at det «...er vanskelig ut fra dette å vite hvor de samiske boplassene egentlig lå» fordi det er uklart om listene viser til selve boplassen eller bare til stedene der skatten ble krevet inn. Det vi sikkert vet er at oppkreverne kom på vinterføre og dermed traff sine «klienter» i løpet av vinterhalvåret (ibid:310).

Tross dette synes Bjørklunds argumenter fornuftige, i hvert fall foreløpig. Men i neste kapittel kommer nye tolkninger og flere arkeologiske funn som gjør at vi må stille flere spørsmålstegn ved hans standpunkt.

KAPITTEL 5: DET TREDJE SKRITTET MOT SAMFUNNET FØR 1600. MAKRONIVÅET eller FJORDEN UNDER ETT.

I det foregående er reist en rekke spørsmål som jeg håper å kunne gi noen svar på ved å betrakte Kvænangen under ett, eller rettere sagt: geografisk under ett, men tidsmessig i to forskjellige perioder. Dermed er vi tilbake til hovedinnretningen på denne oppgaven: kontrastene mellom det runde og firkantige tuftematerialet. Gjennom dette vil jeg konkret undersøke den almenne forestillingen om at de runde gammene er eldre enn de firkantige. Og jeg vil se hva dette materialet kan fortelle om eventuelle samfunnsmessige forskjeller før og etter overgangsfasen.

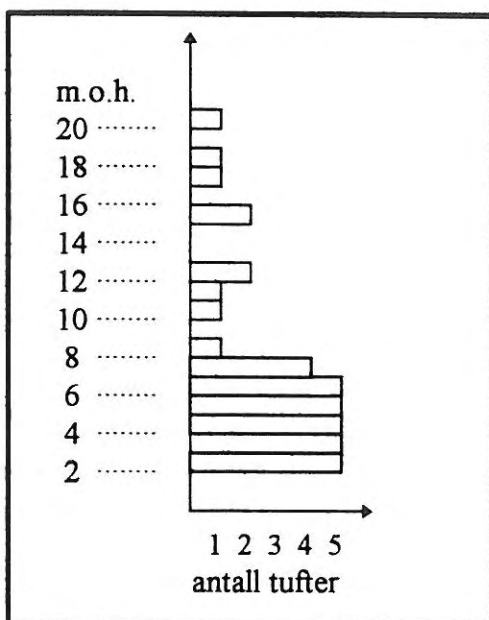
Tidligere har jeg vist til forskjellene mellom de runde tuftene av nedgravd og ikke-nedgravd type, bl.a. at de nedgravde ligger lavere mot sjøen enn de ikke-nedgravde. Nedenfor vil jeg først undersøke alle runde tufters høyde over havet sammenlignet med alle firkantige. Dette er satt opp i **figur 12**. Mekanisk regnet blir her de runde tuftenes gjennomsnittshøyde over havet 9,5 m. mens de firkantige kommer ut med 8,6 m. Ser vi næyere på figuren, kommer det fram at begge typene har større «forekomster» av tufter både under og over en forsnevring rundt 10 - 12 m.s høyde. Denne todelingen kan nok skyldes at noen tufter er anlagt ut fra hensynet til stranda, mens de andre hører til aktiviteter lenger opp i marka hvor f.eks. beiteforholdene blir

Figur 12: Grafisk framstilling av høyden over havet for 215 gammetufters i Kvænangen.

viktigere. Ut fra dette vil de lavreliggende tuftene kunne beskrives som strandbundne og hvis vi isolerer de tuftene som ligger fra ti meter over havet og lavere, blir gjennomsnittshøyden for de runde 7,0 m. og for de firkantige 5,2 m., altså en forskjell på 1,8 meter.

På figur 13 er også en oversikt over de ensliggende firkantige tuftenes høyder over havet. Dette er en gruppe som jeg senere skal komme tilbake til. Her skal vi foreløpig konsta-

Figur 13 : Høydeforskjeller for 39 ensliggende, firkantige tufter hvor sikker høyde over havet er angitt i rapportene.

tere at deres gjennomsnittshøyde er på 6,8 m. Og hvis vi skiller ut dem som ligger fra ti meter og nedover, blir gjennomsnittet på bare 4,2 meter.

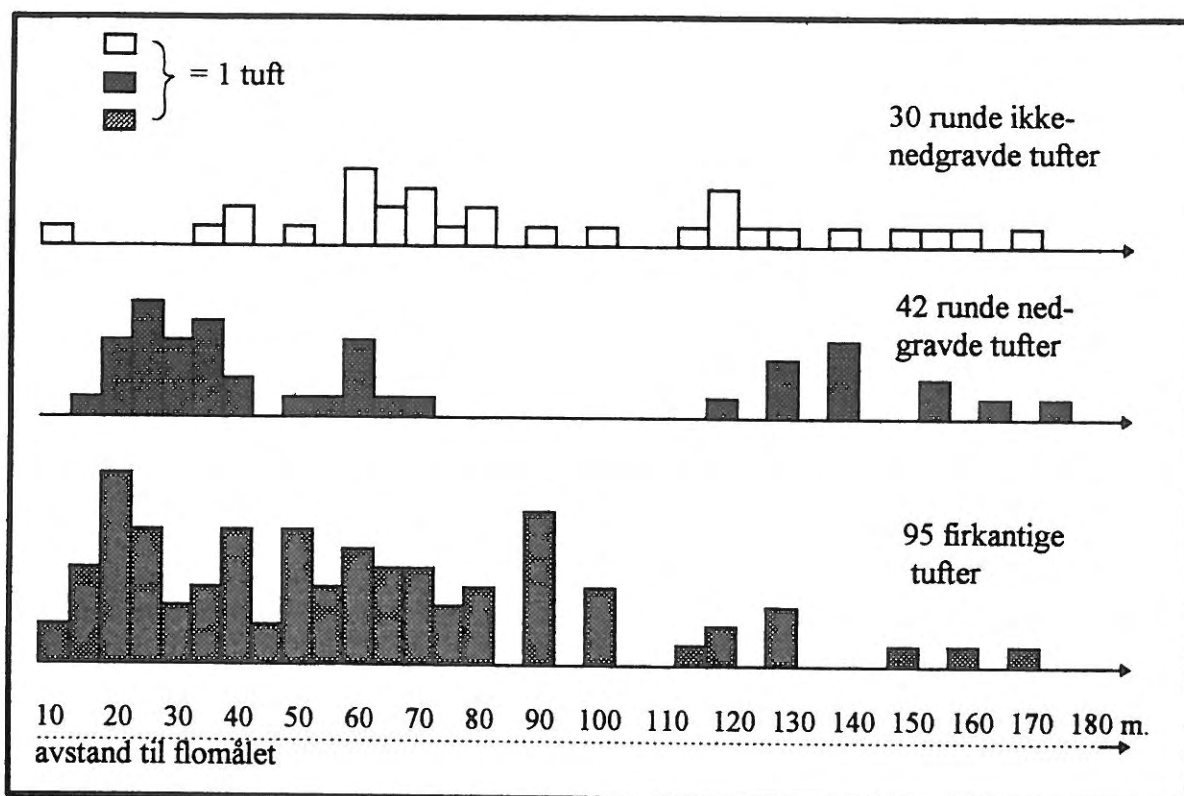
Figur 14 viser en oversikt over de forskjellige tuftetyperes høyder over havet. I kolonnen «numerisk gjennomsnitt» er beregnet et gjennomsnitt av tallene for henholdsvis de runde og de firkantige typene. Dermed får hver av kategoriene like stor vekt, uavhengig hvor mange tufter som finnes innenfor de enkelte typene.

Høyde over havet i meter.	runde	firkantige
alle tufter medregnet	9,5	8,6
ikke-nedgravde	11,0	
nedgravde	8,1	
alle tufter mellom 0 og 10 m.	7,0	5,2
alle ensliggende tufter		6,8
enslige tufter mellom 0 og 10 m.		4,2
numerisk gjennomsnitt	8,9	6,2

Figur 14: Oversikt over de forskjellige tuftetyperes gjennomsnittlige høyde over havet.

Dette materialet omfatter 215 gammetufter og høydene over havet er beregnet på flere måter: For fem av de utgravde tuftene ble det nivellert helt nøyaktige høyder over middelvannstand og dermed kunne også høydene for de andre tuftene i disse feltene beregnes nokså nøyte. For de fleste andre lokalitetene er benyttet en kombinasjon av direkte observasjon og avlesing av høydekoter og avstand til sjø på ØK-kartene. Enkelte lokaliteter utover på Sandnes-Valan siden har jeg ikke personlig sett på. Her er ØK-registrenes opplysninger om høyde over havet holdt sammen med kartene hvor lokalitetene jo er merket med R. Nøyaktigheten blir altså noe varierende men uansett er materialet forholdsvis stort og tendensene rimelig klare: De runde tuftene ligger høyere i terrenget enn de firkantige, og de antatt eldste, de ikke-nedgravde runde ligger absolutt høyest.

Disse forskjellene i høyde over havet kan kontrolleres ved å beregne tuftenes avstand til sjøen. På **figur 15** er satt opp avstander til flomålet for tilsammen 167 tufter hvor sikre mål

Figur 15: Grafisk framstilling av avstanden til flomålet for 167 runde og firkantige gammetufter.

foreligger. Spredningsmønstrene for tuftetyperne viser endel forskjeller; de runde ikke-nedgravde viser en forholdsvis jevn spredning med en mindre konsentrasjon fra 60 til 80 meter fra flomålet, de nedgravde runde framstår i to adskilte grupper, et trekk som også går igjen for deres høyder over havet, se figur 8. De firkantige opptrer i det alt vesentlige nærmere enn hundre meter fra sjøen. Den gjennomsnittlige avstanden for de runde ikke-nedgravde er 90 m og for de runde nedgravde 67 m. De runde totalt får 76 m's gjennomsnittlig avstand til flomålet. For de firkantige er tallet 58 m.

Dette samsvarer pent med tallene for høyder over havet og vi synes å stå overfor endringer som innebærer visse forflytninger opp og ned i terrenget. Denne tendensen er også nevnt i litteraturen, både hos Kolsrud (ibid:102) og Paine (1957:135) som beskriver hvordan den moderne trehusbebyggelsen ble trukket tilbake fra stranda. Og Paine fortsetter: «For the fishermen of the earlier period it was, of course, the water's edge that had been the area of importance. It was here he had his boat pulled up ready on the shore and his nets drying and fish hung...». Og K. Schanche (1988:42) fortsetter: «Senere, etterhvert som husdyrholdet begynte å

spille en viktigere rolle i økonomien, flyttet man bostedene lenger opp fra fjæra, der den dyrkbare jorda lå».

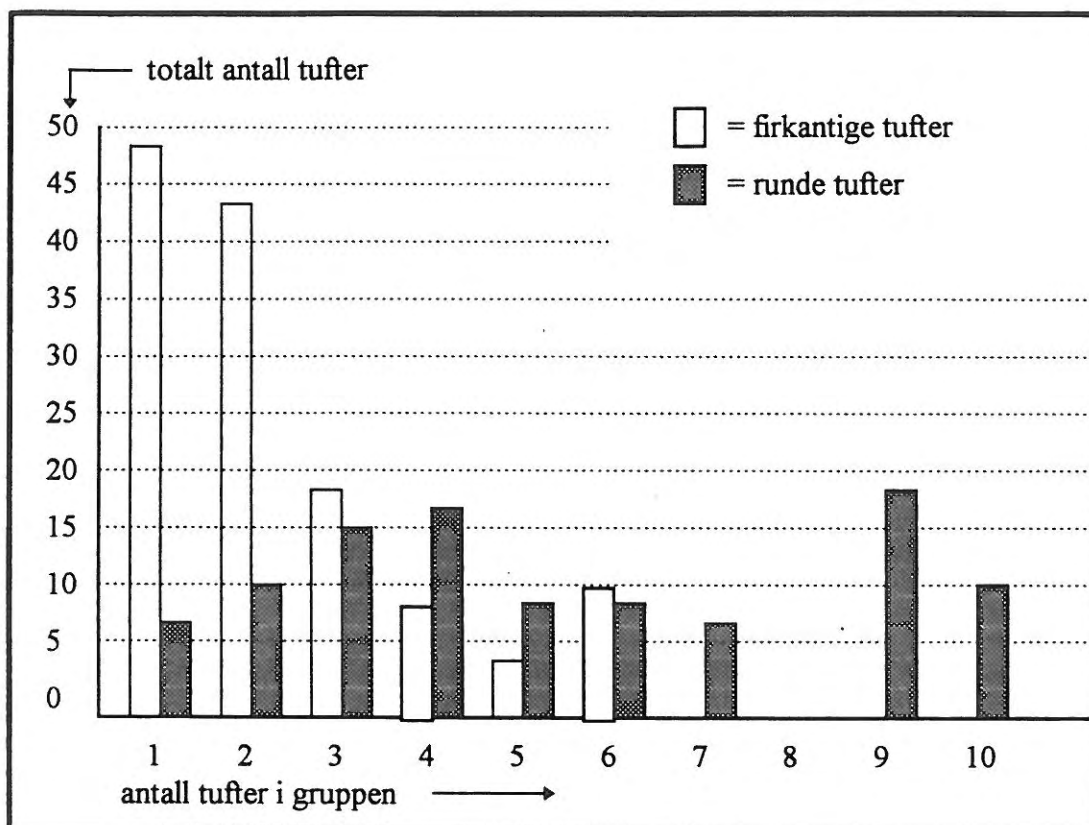
Dersom vi også trekker inn vårt materiale, skulle dette bety at folk først bodde høyere i terrenget, så flyttet nærmere fjæra for til slutt å ende opp høyere igjen på 18-1900 tallet. Dette burde da bety at husdyrholdet spilte en viktig rolle på 14, 15 og 1600-tallet, mistet noe av sin betydning på 1700-tallet for så å bli viktigere igjen opp mot ny tid. Slike forsøk på funksjonelle forklaringer synes umiddelbart tvilsomme. Et alternativ er å rette blikket andre veier enn opp og ned i terrenget på enkeltlokaliteten, nemlig ut til siden. For hva skjer om vi undersøker de to tuftetyperes fysiske avstand til hverandre? Dette er satt opp i **figur 16** som viser 115 firkantige tufters avstander til nærmeste runde tuft. Og tendensen er klar: de to tuftetyperne synes å frastøtes av hverandre. Dersom dette er uttrykk for reelle forflytninger, flyttet ikke folk bare oppover eller helst nedover i terrenget, de flyttet også bort. Videre kan materialet tydes slik at folk til en viss grad sluttet å bygge runde gammer, ihvertfall på de lokalitetene de flyttet til.

Avstanden til nærmeste runde tuft	0-20m	20-50m	50-100m	100-500m	over 500m
Antall firkantige tufter	18	7	7	27	56
Prosentandel	15,7%	6,1%	6,1%	23,5%	48,7%

Figur 16: Oversikt over 115 firkantige tufter avstander til nærmeste runde gammetuft.

Det er tydelig at materialet over gammetuftene i fjorden kan settes opp på mange måter, og den foreløpig siste framstillingen viser de to typenes tendens til å opptre individuelt eller i grupper. Dette er illustrert på **figur 17** (Her vil tufter som ligger mindre enn 20 m fra hverandre regnes til en gruppe. En tuft som ligger 20 m eller mer fra en gruppe sjaltes dermed ut. Dette tallet er satt ut fra erfaringer fra lokalitetene: Likedanne tufter som synes å være samtidige ligger nesten alltid nærmere hverandre enn disse 20 metrene. Ved å sette en slik grense vil man også kunne sjalte ut tufter som faller forskjellig i tid). Helt til venstre i figuren står de tuftene som opptrer alene, så følger mot høyre de antall firkantige og runde tufter som opptrer i grupper fra to til ti i hver gruppe. Gruppene kan bestå av begge tuftetyperne, f.eks. opptrer 16 runde og 8 firkantige tufter i grupper med fire tufter i gruppa. Når det gjelder grupper med sju, ni og ti tufter, består disse kunn av runde tufter. Gruppen med ti tufter er den

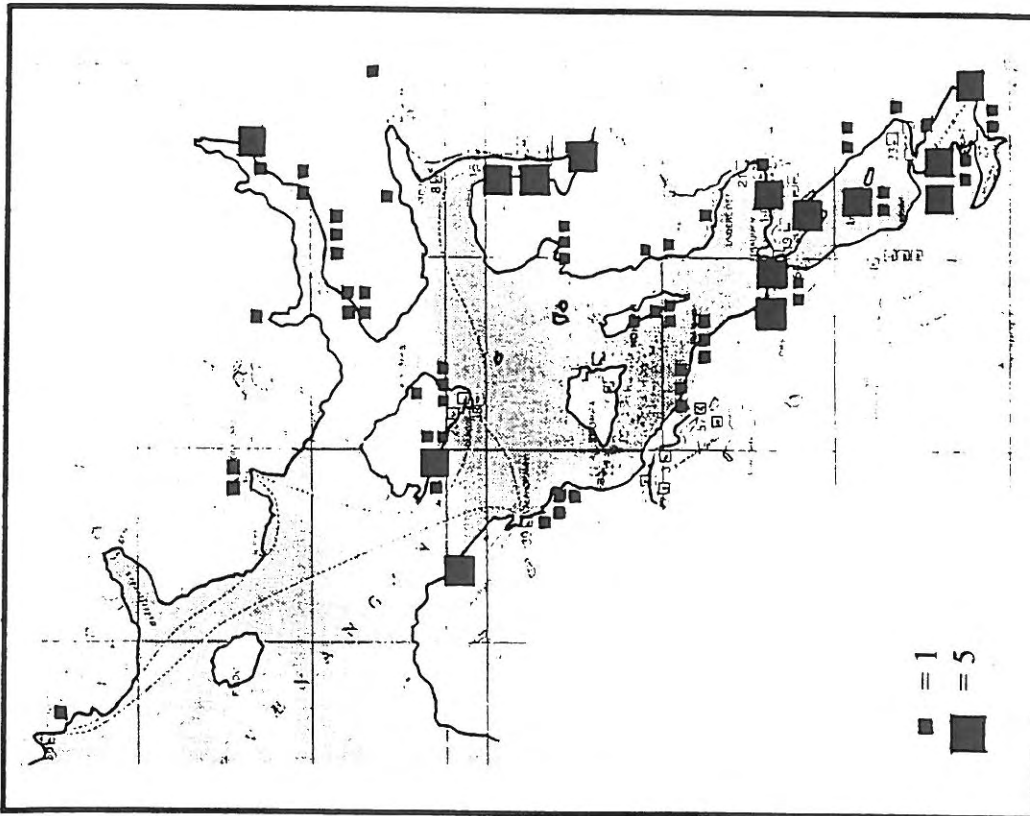
på Fattnjårgen, Spildra hvor det kanskje er så mange som tolv tufter. I den andre enden av skalaen dominerer de firkantige med 47 ensligliggende tufter, 43 i grupper på to for deretter

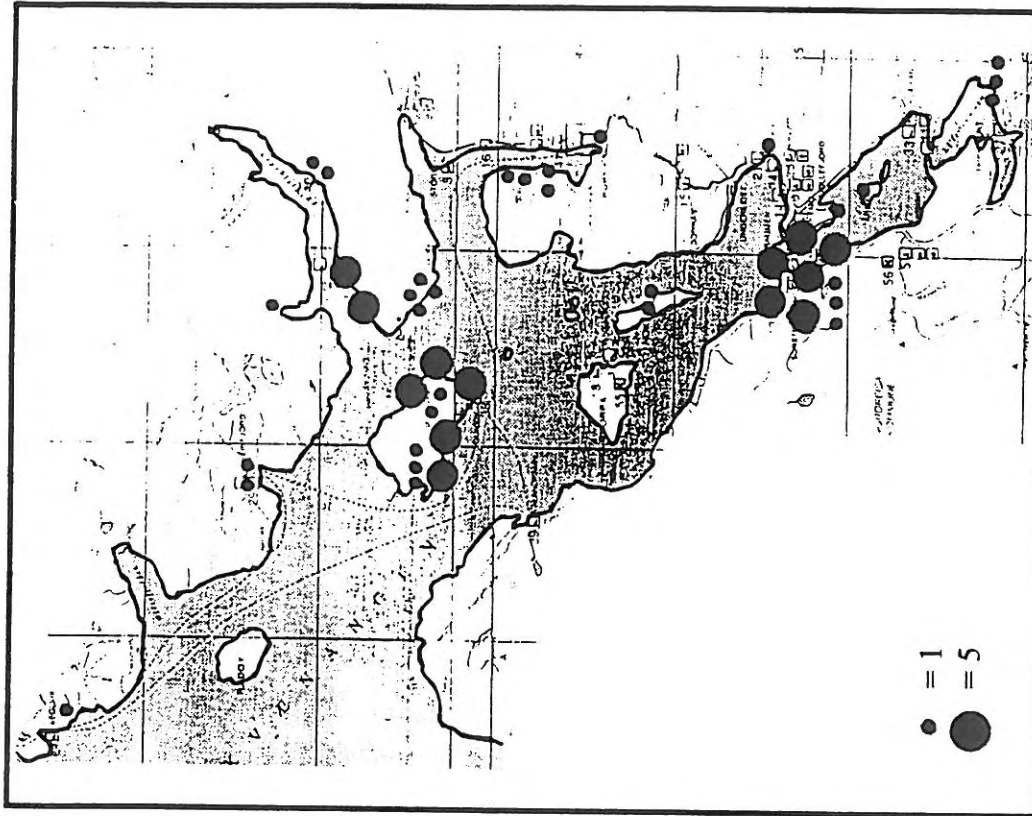
Figur 17: Oversikt over 126 firkantige og 99 runde gammetufter slik de fordelt som ensligliggende og i grupper fra 2 til 10 tufter i hver gruppe.

å falle nokså drastisk. Og tendensen er klar nok: de runde tuftene opptrer mer «kollektivt», de firkantige mer «individualistisk».

Når vi så sammenholder dette med de geogafiske oversiktene på figur 18 og figur 19 blir dette virkelig interessant. Her ser vi fordelingen av 96 runde og 126 firkantige tufter rundt fjorden. Blant de firkantige vil det nok her ha sneket seg inn fundamentet til et og annet trehus og noen «kvængammer» finnes også i materialet. Den første «moderne» finske innvandrer kom jo til Kvæningen år 1707 og flere kom etter som følge av uår og Den store nordiske krig. Tuftene etter disse kommer nødvendigvis også med i materialet. Dette forstyrrer imidlertid ikke bildet for poenget med denne sammenligningen går ikke først og fremst på etnisk tilhørighet men på sosial organisering.

Figur 17: Fordeling av 126 firkantige gammetufter i Kvænangen

Figur 18: Fordeling av 96 runde gammetufter i Kvænangen

For de runde tuftene ser vi en sterk opphopning rundt Strømmen og Spildra og en mindre konsentrasjon i Burfjord. I ytre del av Jøkelfjord er det også en ansamling. Denne ligger nær Spildra og hovedintrykket blir to store konsentrasjoner. (For øvrig meldes i ØK-rapportene at det på Jøkelfjordeid lenger inne i Jøkelfjorden og i Nordkjøs og på Stajord i Burfjorden er pløyd bort endel runde tufter). Igjen er det kontrastene mellom rund og firkantig som springer i øynene. Og dette skjer på tross av en viktig feilkilde: de runde gammene forsvant ikke når de firkantige stavgammene ble vanlige. Kolsrud skriver f.eks. at de siste bællje-gammene i Rognsund ble bygd rundt 1850 (1955:108). De to runde tuftene III og IV fra Vapsgedden, som begge har dateringer fra nyere tid, viser at dette også gjaldt for Kvænangen. Og blant rein-driftssamene lever formen opp mot vår egen tid. Dette faktum vil jo forstyrre bildet endel. Nøyere undersøkelser og flere dateringer som kunne skilt ut eldre og nyere runde tufter, ville sannsynligvis gjort kontrastene enda mer markerte.

På tross av dette kommer kontrastene såpass tydelig fram. Og de er markerte enten vi undersøker høyder over havet, avstander til flomålet, tuftenes tendens til å ligge enslige, i mindre eller større grupper, de runde og firkantige tuftenes tendens til adskillelse og deres forskjellige spredningsmønstre rundt i fjorden. Usikkerheter ved den enkelte undersøkelse reduseres ettersom flere undersøkelser trekkes inn. Og kontrastene mellom det runde og det firkantige materialet bekreftes stadig gjennom de ulike metodiske tilnæringsmåtene. Holdt sammen gir dette et bilde av tildels sterke motsetninger og følgende påstand må kunne reises: De runde og de firkantige tuftene er i det minste det materielle uttrykket for to tidsepoker. Spørsmålet blir: hvilke sosiale kontraster er dette uttrykk for?

Oppsummering og videre innretning

I kapittel 2 ble samfunnet i Kvænangen etter 1750 beskrevet slik det framstår i de historiske kildene. Jeg har kalt dette enkeltbrukets epoke. Ut fra folketellinger og manntall har jeg laget geografiske oversikter over bosetningen og så holdt dette sammen med fordelingen av de firkantige tuftene. Sammenfallet mellom disse distribusjonskartene var grei og hovedtendensen er klar nok: bosetningen sprer seg jevnere utover fjorden og nye områder blir bosatt.

Men så kommer de store kontrastene til det runde materialet kommer inn. og de firkantige tuftenes «bevegelser» i forhold til de runde blir synlige. De flytter seg nærmere fjæra, de opptrer mer individuelt med en, to eller tre hus på hver lokalitet og de fjerner seg rent fysisk fra

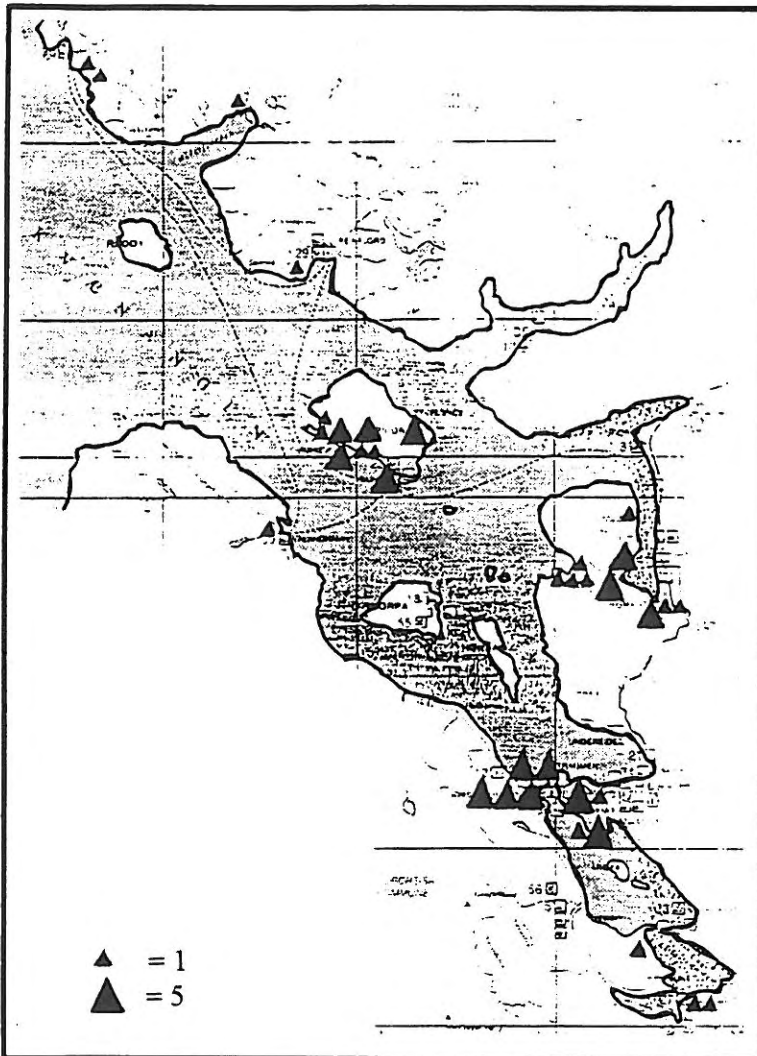
de runde. Er dette kunn et uttrykk for en funksjonell nyorientering? Det avgjørende misjonsframstøtet ble jo satt inn på denne tida og dansk/norks rettsoppfatning ble gjort gjeldende i forhold til jordeiendom. Men hvor mye brøt de nye rettsoppfatningene med gamle forestillinger om adgang til jord og ressurser? Eller for å stille spørsmålet på en annen måte: rommer de materielle kontrastene og den fysiske forflytningen som er påvist også et sosialt og ideologisk sprang? Dersom svaret på dette spørsmålet blir ja, faller Odners hypotese til jorden, i det minste når det gjelder Kvæningen.

Rent logisk burde de mange motsetningene og kontrastene mellom det runde og det firkantige materialet bety at også motsetningen mellom de to samfunnsformene har vært betydelig. Den ene siden av denne motsetningen kjenner vi nokså godt. Vi vet stort sett hva folk kom til gjennom studiet av enkeltbrukets epoke. Men til spørsmålet om hvor de kom fra har vi ikke mer enn noen alminnelige betraktninger om *siida*-samfunnet. Det trengs altså mer konkret kunnskap og som det første skitt skal jeg bringe enda en grafisk framstilling!

Figur 20 viser en oversikt over gravene i fjorden. Utgangpunktet er ØK-registrene. Under kategorien «grav» kan det imidlertid skjule seg mye forskjellige. I rullesteinsbeltene på Spildra er ofte både groper og steinsetninger karakterisert som «strandvollgrav» eller bare «grav» enda disse strukturene godt kan ha hatt andre funksjoner. Dessuten er tidfestingen av gravene usikre; enkelte kan gjerne gå helt tilbake til steinalder. Likevel kan det ikke være tvil om at mange av disse strukturene er samiske graver fra tiden før overgangsfasen. Sikre graver med beifunn har vi imidlertid bare fra Spildra og Nordstrømmen, samt ett funn fra Olderfjord (Kristne begravelser ble foretatt på Skjervøy senest fra begynnelsen av 1700-tallet og på Skorpa i Kvæningen fra slutten av samme hundreåret (pers. medd. fra I. Bjørklund) og vi kan regne med en overgangsfase hvor begge gravformer forekom). På tross av disse usikkerhetene er oversikten nesten som en illustrasjon av Bjørklunds hypotese om *siida*-sentre på Spildra, Strømmen og kanskje Burfjord. Det er også interessant at det ikke er registrert graver i Jøkelfjord. Jeg har også undersøkt endel selv og kunn funnet én steinsetting i Innervika som kan være en grav. Denne «funntomheten» er interessant når det gjelder bosettingen i Jøkelfjorden. Burde ikke dette tyde på at bosetningen her var sesongpreget? Eller ble Spildra oppfattet som den rette gravplassen av gammel sedvane? Disse spørsmålene gjør det nødvendig å ta opp Bjørklunds påstand om bofasthet til grundigere diskusjon.

Som nevnt bruker han de svenske skattelistene som en indikasjon på at folk bodde fast, «...at halvparten av befolkningen i Spilder by er bosatt på selve Spildra og resten inne i Jøkelfjorden»

(1985:37). Her er det interessant å merke seg at Lars Ivar Hansen (1987) kommer til helt andre konklusjoner enn Bjørklund. Han mener at Bjørklund ikke fremlegger annet enn «...et reson- nement på generelt øko-funksjonalistisk grunnlag» (ibid:37). Han sammenfatter så det svenske

Figur 20: Fordeling av 96 graver i Kvænangen

og dansk-norske skattematerialet fra perioden rundt 1600 og mener å kunne vise at «...det faktiske finnes trekk som vert i mot peker i retning av sesongmessige flytninger» i Kvænangen (ibid:34). Denne antakelsen bygger på det faktum at svenskene krevde inn skatten om vinteren mens de dansk/norske oppkreverne helst kom sommerstid. Ut fra dette er Spildra kunn bebodd om vinteren mens Jøkelfjorden er disse folkenes sannsynlige sommerboplass. Han kan også vise til navngitte personer som flytter fra Spildra til Jøkelfjord og tilbake igjen. Og han konkluderer: «I årene rundt 1600 er altså variasjonene i lokaliseringsangivelser påfallende systematisk for den innerste og ytterste siidaen; henholdsvis Straumen/Skorpa og Jøkelfjord/

Spildra» (ibid:37). For Burfjord er bildet ikke så systematisk, den er også yngst som eventuell *siida* og Hansen stiller spørsmål om det ikke er innflyttere fra nabofjorder som kom hit. Frakkfjorden ble f.eks. folketom i 1579. (Vedlegg 18 viser Hansens grafiske framstilling av det svenske og dansk-norske regnskapsmaterialet).

I denne sammenheng blir «Spilder by» mest interessant fordi det her er gjort flest undersøkelser. Ovenfor er vist den påfallende forskjellen i fordelingen av tufter og graver mellom Spildra og Jøkelfjord. Men vi har også viktige dateringer hvor f.eks. tuft I på Fattnjárgen ser ut til å falle midt i «svensketida» med sin kalibrerte alder på AD 1520 - 1665. Tuftene på denne lokaliteten ligger forholdsvis ryddig hvor bare etpar tufter ligger såpass nær hverandre at det kan være snakk om overlapping. Dersom det skulle vise seg at de fleste av tuftene er samtidige, vil det bety at lokaliteten kan ha huset hele «Spilder by». Skatteliste fra 1567 viser at «byen» da hadde sju skatteyttere (Bjørklund 1985:37), og hvis de og deres familier tilbrakte vintrene på Spildra, betyr jo det at Jøkelfjorden må ha vært utnyttet sesongmessig.. På fordelingskartet over de runde tuftene kommer det også fram at Spildra har flere tufter enn Jøkelfjorden. Og mens tuftene i Jøkelfjorden er ensliggende eller opptre i grupper på to og tre, ligger tuftene på Spildra i mye større grupper. Dette burde stemme pent med Spildra som «vinterbyen». Dateringsmessig faller også Gildenluokta, Vapsgedden, tuft I og Slettnes, tuft 1 i Jøkelfjorden inn under «svensketida». Flere undersøkelser og dateringer ville selvsagt gjort dette bildet klarere.

Uansett peker endel faktorer i retning av sesongflyttinger og Spildra ser ut til å ha vært vinterboplassen. Fra Øst-Finnmarka vet vi at vinterbyen var hovedboplassen hvor alle *siida*'ens medlemmer var samlet (Vorren/Manker 1976:126). Dette var tiden for sosial konsolidering, dette var «gledjestiden» (Tanner 1929:110). Og den sesongmessige ressursutnyttelsen kan i korte trekk ha sett sånn ut: vinteren og våren ble tilbragt på Spildra hvor folk utnyttet skrei-innsiget og fugleværene, sommeren og høsten i Jøkelfjorden hvor folk fisket sei og jaktet villrein på trekk inn fra Kvængshalvøya.

Når jeg nå kan komme med denne lille skildringen, dette forsiktige forslaget til hvordan folk i «Spilder by» kan ha levet, er en av hensiktene med denne undersøkelsen oppfylt. Spilder *siida* ble nettopp valgt som hovedområde for å kunne finne ut noe om livsvilkårene før overgangsfasen. At en viss bevegelighet nå blir mer sannsynlig er også interessant i forhold til Knutssons «mobile» karaktertrekk. Men foreløpig er dette en ytre beskrivelse og for å komme videre trengs et lite tilbakeblikk på det «runde» materialets nokså forvirrende bilde. På tufte-

og boplassnivå har vi de store variasjonene og de individuelle trekkene, noe som også går igjen i gravmaterialet. Men når vi ser på hele fjorden under ett, blir bildet forbausende ryddig. Dermed blir vi sittende med kaos på mikro- og mellomnivå og orden på makronivå. Hva slags samfunn kan så dette ha vært? Går det i det hele tatt an å tenke seg et samfunn som både er ordnet og kaotisk? Disse spørsmålene skal jeg ta opp i neste kapittel.

KAPITTEL 6: TEORETISK TILNÆRMING TIL *SIIDA*-SAMFUNNET.

Innledning

Bjørklund skriver (1985:47):

«Det er altså en bofast befolkning av «Søfinder» som møter oss i det 16. århundrets Kvæningen. De fleste av dagliglivets gjøremål var knyttet til sjøen og heimen. Og det var sjøen og det fiske som der foregikk, som bandt fjordfolket til verden omkring. Folk solgte fisk, handlet og betalte skatt og sto derfor i nær kontakt med fremmede nasjoner. Salg av fisk knyttet dem til en europeisk markedøkonomi og områdets statsløse karakter gjorde fjorden sårbar for internasjonal skattlegging og politikk».

Dette er nesten som en presentasjon av Bjørklunds «program» som han utdyper i neste setningen: «Henimot slutten av 1500-tallet fikk denne avhengigheten av ytre omstendigheter stadig større konsekvenser for befolkningen i Kvæningen». Dette er en rent funksjonell og ytre forklaringsmodell. Når han hevder at folk var bofaste, henviser han til topografi og ressurstilgang, når det gjelder endringer søker han årsakene i de ytre faktorer som markedsøkonomi og manglende statsmakt på samisk side. Dermed blir befolkningen en passiv masse som i høyden kan reagere på endringene. Dette synet gjenfinnes også hos Ny-arkeologene og blir oppsummert slik av Price & Brown (1985:7): «...change in human societies is a reaction to stress and...the path of least resistance is followed in coping with such problems.»

Bjørklund karakteriserer også befolkningen som *fiskerbønder* (ibid:43) både før og etter overgangsfasen. Dette er i tråd med Bratrein (1989:220) som skriver at samene i Karlsøy-Lyngen området var «..fiskerbønder, meir eller mindre som de norske». Men samtidig framholder begge at samene hadde en fri statsrettslige stilling i seinmiddelalderen og sannsynlig var

organisert i *siida*'er. De knytter begrepet fiskerbonde til et rent ytre forhold, til det trivielle faktum at folk både før, under og etter overgangsfasen utnyttet havet og husdyra. Dermed blir de svært interessante spørsmålene om de indre forhold i samfunnet hengende i lufta. Under hvilke sosiale forhold skjedde produksjonen? Hva skiller den ene epoken fra den andre i denne sammenhengen? Bjørklund og Bratrein legger hovedvekten på likhetene mellom de to epokene, kontrastene har mindre interesse. Dermed blir beskrivelsen av det gamle samfunnet bare generelle betraktninger om *siida*'en mens ordet fiskerbonde fungerer som tåkelegger.

I dette prosjektet er det jo nettopp studiet av disse kontrastene som er hovedpoenget. Når da en ytre, funksjonalistisk vinkling synes i redusere dem, bør det være riktig å gå andre veier og finne modeller og teorier som tar utgangspunkt i de indre krefter i samfunnet. Dette blir helt nødvendig på grunn av de spørsmålene den øko-funksjonelle modellen ikke kan gi svar på. Hvorfor tapte fjordfolket i Kvænangen sin selvstendige stilling så sent som på 1700-tallet? Og underforstått: hvorfor skjedde ikke dette tidligere? Det har bodd folk i fjorden i tusenvis av år, vi har boplasser fra eldre og yngre steinalder med hundrevis av hustufter. Vi har også en mengde tufter fra tidlig metalltid; i et eldre kulturlag under tuft I på Vapsgedden fant vi da også asbestkeramikk som kan være rundt 3000 år gammel (pers. medd. Bjørnar Olsen). Struktur I i Innervika i Jøkelfjorden ga en datering på 2000 år før nåtid, vi har innlån i stedsnavn fra både urnordisk og gammelnorsk (Bjørklund 1985:22). I de ytre fjordstrøkene, Seglvik, Olderfjord og Reinfjord er det registrert felter med «hellekister» eller hellegroper, en funntype som gjerne dateres til den «funntomme perioden», altså første årtusen e.kr. (Henriksen 1995). Fra Kvænangebotn har vi en datering fra en hustuft som viser 885 - 1010 e.kr. Den er «...sannsynligvis (et) spor etter den samtidige samiske bosetningen. Dette gjør tufta særdeles interessant: den kan være et av de hittil få spor etter en samisk kystbosetning med sikre dateringer bakenfor middelalder» (K. Schanche 1992:32). Ellers har vi et interessant gravmateriale fra Spildra (som er under bearbeiding av Audhild Schanche) og under dette prosjektet har vi avdekket bosetning fra seinmiddelalderen og inn i ny tid.

Selv om det ikke kan dokumenteres kontinuerlig bosetning i dette lange tidsspennet, er det ingen grunn til å tro at fjorden har vært folketom i lengre perioder. Og kontakt med andre folk kan vi nå sikkert dokumentere tilbake til folkevandringstid i og med gravfunnet på Vapsgedden (se s. 74-75). Forøvrig er det gjort et løsfunn av en betltestein på Dorras og en skålformet bronsespenne av norrøn type fra 900-tallet på Nordstrømmen. Vi har også noen østlige funn, bl.a. et karelsk hengesmykke fra 11-1200-tallet funnet i Badderren. I tillegg kommer de

skriftlige kildene, fra Ottars beretning, sagaskildringer og «finnkaup», skattelister fra nasjonalstatene, misjonærenes skildringer. Ut fra dette vet vi at vikinger, tsjuder, bjarmer, birkarler, dansker, svensker, russere og hungervandrende finner opp gjennom århundrene har søkt til Finnmark; dette landet som har skaffet huder og pelsverk, tørrfisk, edderdun og hvalrosstann til Paris, Persia og India (se Tegengren 1962)! I tillegg kommer de lingvistiske argumenter. Det er nemlig påvist rundt tretusen nordiske låneord i samisk og av disse er over tohundre eldre enn år 700 e.kr. Derfor kan B. Collinder skrive (1949:37): «The Scandinavian loanwords in Lappish give striking evidence of the lively intercourse between Lapps and Scandinavians...», eller Nesheim (1967:104): «As far back in time as we can trace the Lapps, they have lived in areas where eastern and western elements of culture have met».

Mange av Bjørklunds endringsfaktorer som «europesk markedsøkonomi», «områdets statsløse karakter» og «internasjonal skattlegging og politikk» har altså vært virksomme i lengre perioder. Særlig på 15- og 1600-tallet har de gjort seg kraftig gjeldende. Hvorfor skjer så det avgjørende tapet av selvstendighet først på 1700-tallet? Dette kan ikke Bjørklund gi noe svar på. Og når han, liksom Bratrein (1989) og Hauglid/Minde (1980) prøver å forklare endringene, blir resultatet egentlig en beskrivelse. Dette skyldes nok hovedsaklig at arbeidene går rett inn i endringsprosessene og legger vekten på hvordan de skjer. Men du finner ikke årsaken til en endring i endringen selv. Det er like forkjært som å si at den innerste årsak til bronsealderens oppkomst er en legering av kobber og tinn.

Dette er grunnen til at jeg søker kontrastene i materialet, søker før og etter selve endringen. I denne forbindelse kan det også være nyttig å se på en annen kontrast: de samiske områder i motsetning til folkene og statene omkring. For hva skjer om vi betrakter denne motsetningen i lys av begrepene «stabilitet og endring» (se Olsen 1984)? Ta bare den norrøne/norske/danske siden hvor vi ser en «utvikling» fra ættesamfunn og høvdingemakt til rikskongestyre, føydalstat og enevoldskonger, fra åsatro til katolisisme og reformasjon. Eller forholdet mellom de «tre store», Danmark-Norge, Sverige og Russland som var preget av stadige konflikter og krig. De mest beskrivende ordene blir endring og labilitet.

Midt oppi dette lå de små samiske samfunnene, ja de var ofte selve stridens eple. Mot denne bakgrunnen er det tildels overraskende at det er denne siden som relativt sett preges av stabilitet. Bjørklunds passive avhengighetsmodell blir poetisk uttrykt av Vorren på denne måten (1978:251): "Veidekulturen hadde, slik den var sprunget ut av de økologiske vilkår på Nordkalotten, en vel tilpasset og avbalansert utnyttning av de naturgivne ressurser så lenge de

ytre påvirkningene...ikke ble for sterke" (Vorren 1978:251). Men noen forklaring på stabiliteten kan ikke slike utsagn gi.

Skal vi komme videre må vi snu på begrepene og prøve å finne ut noe om den styrke disse samfunnene må ha hatt. Og virkelig interessant blir det hvis vi definerer om enda flere begreper og betrakter stabilitet som endring. For hvis samene stadig var den avhengige part, måtte vi forventet at deres samfunn hadde gjennomgått mange endringer. En konsekvens av dette blir at stabilitet forutsetter «negativ» endring, som aktiv motkraft innad i samfunnet og utad mot omgivelsene. Dette betyr at vi må studere hvordan «...contradictions created along time-space egdes were neutralized through internal forces" (Olsen 1987b:67). For å nå fram til en slik forståelse må vi inn i samfunnene.

Tilbake til Odners modell

Knut Odner hevder nettopp en indre tilnærming når han skriver (1992:71): «My alternative model is largely an emic model. Its aim is to explain people's own notions behind social and cultural forms as these are manifested in historical information or material remains». Som allerede nevnt mener han at individualismen allerede var solid forankret i det gamle samfunnet og at enhver organisering utover enkeltfamilien skjedde på dennes premisser. Kan tosidigheten i materialet fra Kvænangen tenkes å avspeile et samfunn etter Odners lest? Og hva kan hans eget arkeologiske materiale fra Varanger fortelle i denne sammenheng? Ovenfor lover han jo å trekke «material remains» inn i sin modell. Og Odner har et omfattende tuftemateriale til sin disposisjon og dette burde være av stor interesse i vår sammenheng. På de nevnte lokalitetene i Nesseby har han beskrevet, tatt mål, tegnet og fotografert alle registrerte fortidsminner (Odner 1992:105). Materialet omfatter 258 hustuffer (ibid:129) og det er blitt foretatt utgravinger i 49 av dem. Dessverre trekker han nesten ikke inn dette store materiale i sin argumentasjon. Jeg kan bare se at han bruker det på sidene 180-183. Dette er en alvorlig svakhet, for dermed blir empiridelen og den resonnerende delen nesten fullstendig løsrevet fra hverandre. Man stiller seg uvilkaarlig det spørsmålet om materialet ikke passer inn i hans "individuelle" argumentasjon. Og når denne tvilen først er reist, blir man umiddelbart skeptisk til resten av resonnementene. Dette gjelder også Odners forhold til de skriftlige kildene. Her vil jeg gå litt inn på hans bruk av Veinö Tanners store verk om skoltesamene (1929). Under henvisning til dette verket skriver Odner (1992:69) om *siida*-forsamlingen, eller *norraz*: "The assembly was mostly concerned with the maintenance of the viability of each household.." Riktignok skriver Tanner om dette,

men han skriver også: "Den solidaritet som förband familjerna (hushållen) i siten, var till sitt väsen av högre ordning....Likasom hushållet utgör den sociala enheten, var siten att betrakta som den politiska enheten" (Tanner 1929:345), og videre: "Norraz var sitens ^{sida} högsta myndighet. Dess rådslag och beslut kunde icke överklagas, utan voro de obetingat bindande för medlemmarna" (ibid:346). Odner refererer ikke dette. Han velger istedet å ironisere over de gamle menn i *siida*-rådet: "Practical advice from weak old men, who warm their cold bodies around the domestic fireplaces, is often listened to politely, but has low market value in the actual work" (Odner 1992:70).

Når det gjelder grensdragninger mellom to nabosiida'er skriver Tanner (1929:100) at de ble lagt der "de minsta tvisteämnena...förekommo". Dette utlegger Odner slik s.89: "If Tanner is correct, it was consequently fear and uncertainty about actions and motives of neighbouring bands which were at the base of concepts of territory among the Skolt Saami". Mens Tanner sier "att lapparna i sin geopolitik verkligen strävat till att i lika mån tillgodose sina grannars behov som sina egna, för förekommande av revanchtankar, som skulle stört grannsämjan" (1929:348). Tanner forteller også at en person som hadde begått en forbrytelse i en nabosiida, ble overlevert til sine egne for straff. "Skolternas uppfattning om reciprocitetens betydelse i förbindelsen mellan samhällen får härigenom även en belysning" (ibid:349). Han kaller det en "högmoralisk uppfattning" om gjensidige plikter og rettigheter mellom nabosamfunn.

Et eksempel til: Når Odner (1992:90) forteller at skoltene hadde fellesfangst av laks, var dette for å unngå konflikter mellom familiene, ikke utfra solidaritet. Og igjen trekker han et sitat fra Tanner ut av sin sammenheng. Der Tanner snakker om kollektivet, snakker Odner om at "the basic and irriducible unit was the nuclear family" (ibid:76). Tanner (1929:112) forteller om "gledjestiden" i vinterbyen hvor de eldre "lärde de unga hyfsing och god sed och vörnad för traditionerna" og han karakteriserer "skolternas "contrat social" (som) utgått från kommunistiska grundsatser" (ibid: 338), mens Odner, som tidligere nevnt beskriver den sosiale strategi "in terms of persons realizing goals of individual autonomi." (Odner 1992:103).

Jeg skal nevne et eksempel til på Odners måte å argumentere. På s.102 henviser han til en Perri J. Pelto som i sin bok Individualism in Skolt Lapp Society (1962) skiller mellom "individualistic" and "conformity oriented" societies". Skoltene skal høre til de første mens f.eks det matrilineære Zuni-folket tilhører de "konforme". Av dette følger så det poenget at individualistiske samfunn fort aksepterer kulturell endring. Pelto sier også, iflg. Odner, at samenes barneoppdragelse med mye frihet og lite straff styrker selvtilliten og dermed

individualismen. Ved 'reductio ad absurdum' burde dette bety at autoritær borgerlig oppdragelse og engelsk kostskoleånd skulle fremme kollektive og solidariske holdninger.

Slik er Odners måte å argumentere på. Hans ide er at det lå en sterk individualisme i det gamle samiske samfunnet, så velger han ut de kilder og data som støtter denne ideen. I tilfellet Tanner trekker han sitater ut av sin sammenheng og trekker konklusjoner på dette grunnlaget. Han velger ut alle småbiter som passer i hans eget bilde og "glemmer" resten.

Denne kritikken, som altså går på den manglende bruk av arkeologisk materiale og svært selektiv bruk av skriftlige kilder, er så alvorlig at jeg, i det minste i forhold til materialet i Kvænangen, er fristet til å avvise hans idéer.

Tilbake til Knutssons modell

Også i Helena Knutssons materiale om de mobile jakt/fangst-samfunnene finnes endel karakteristikk som går på individualisme. Om en folkegruppe i Østen skriver hun at «Barn får tidlig en egen intergritet som respekteras av alla» (1995:52), og om en annen gruppe i Kerala i India blir barna oppfostret «...till personlig intergritet och självständighet» (ibid:48). Også Hadza-folket nyter en «...betydande individuell frihet» (ibid:38). Og hos Paliyan-folket i søndre India legges hovedvekten ligger på individet og enkeltfamilien (ibid:49).

I vårt «runde» materiale har vi jo dokumentert klart individuelle trekk. Men når fjorden ble sett under ett, gikk disse trekkene hånd i hånd med en samtidig kollektiv tendens. Spørsmålet blir altså: kan vi tenke oss samfunn hvor solidaritet og personlig selvstendighet er samtidige tendenser? Og videre: er våre funn det materielle uttrykket for et slikt samfunn?

Her kan Bjørnar Olsen være til hjelp. Han har nettopp studert de interne motsigelsene i *siida*-samfunnet hvor "individenes rettigheter, fordeling og innbyrdes relasjoner....(blir) bestemt av den egalitære ideologi..."(Olsen 1984:91). Konkret betyr dette at jo mer du deler med de andre, jo høyere prestisje oppnår du i samfunnet. Den dyktigste jegeren får dermed høyest prestisje av den enkle grunn at han har mest å dele. Olsen skriver (1987b:71): "I will argue that the antagonism between prestige and egalitarianism is the primary contradiction in the social formation in question." I praksis betyr dette at de unge, suksessrike jegere representerer "the 'threatening', transformative forces associated with prestige" mens de gamle menn i *siida*-styret, *norraz*, representerer "the reproducing egalitarian ideology" (ibid:72). Alle ytre krefter, som endringer i ressurstilgangen, kontakt med andre samfunn osv. virker så gjennom denne indre hovedmotsigelsen.

Her kan også H. Knutsson være til hjelp for hun snakker nettopp om samfunn som «...bygger på jämlikhet och individualism» (1995:49, min understr.). Men hennes bruk av de forskjellige begrepene er forvirrende. F.eks. blander hun ofte begrepsparene enkel/kompleks og egalitær/hierarkisk inn i sine resonnementer uten å klargjøre deres forhold til begrepene mobil/sedentær. Dette gjør at man blir skeptisk til det prinsipielle skillet som hun stiller opp mellom bevegelige og bofaste samfunn. Nedenfor vil jeg utfordre dette skillet og til og med prøve på en alternativ tolkning, dette for å komme mitt eget materiale nærmere inn på livet. I den forbindelsen vil jeg benytte nyere marxistiske studier av før-industrielle samfunn. Men først trengs en kort oversikt over marxismen og de begrepene som her skal anvendes.

Forslag til en alternativ modell

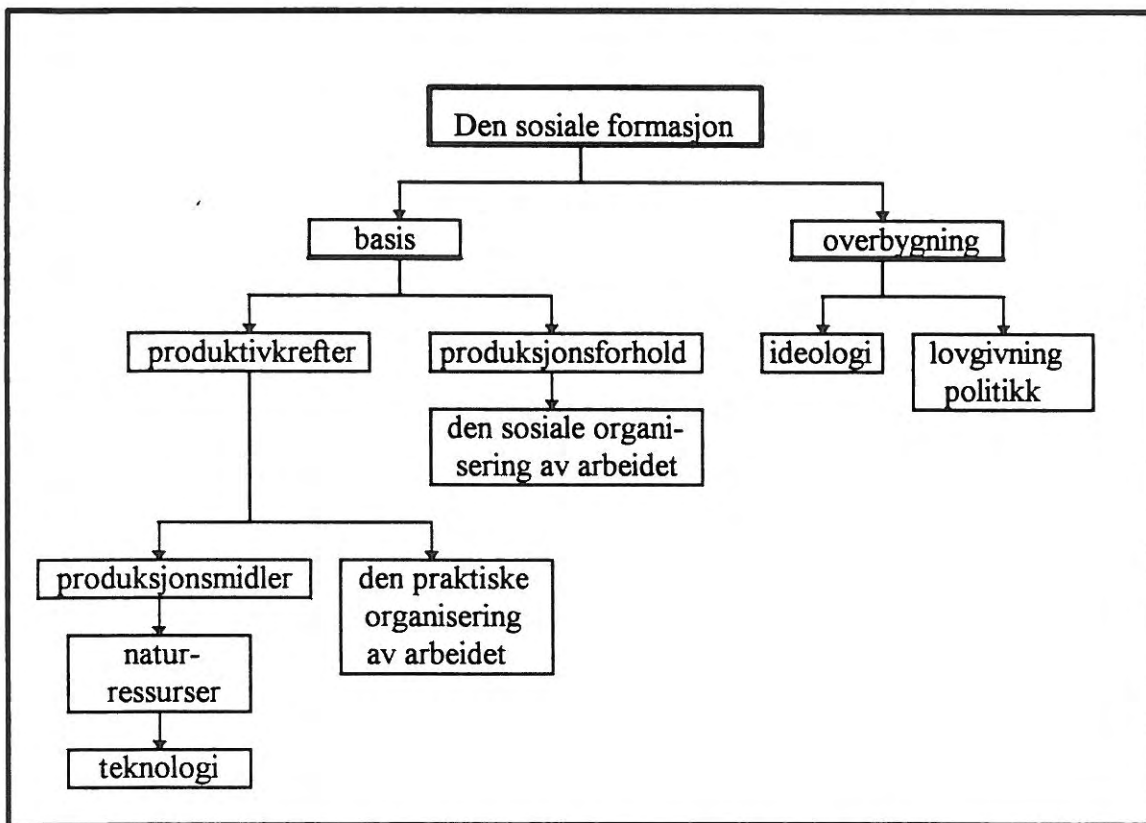
Karl Marx skrifter kan tolkes i mange retninger og kranqlingen mellom forskjellige «marxister» er nesten like gammel som mannen selv. En «vulgær-materialistisk» retning (Friedman 1974: 450) setter den økonomiske basis først og gjør den til årsak for all sosial endring. Dette har ført til nokså kjedelige eksempler på «sosialisme». «Since Engels simplyfied Marx by claiming that ideas are only a reflection of the reality of sosial relations, the development...to Lenin and Stalin of a crude, mechanical materialism became inevitable» (Rowlands 1984:109).

Men det finnes en «annen» Marx som jeg skal presentere gjennom de korte og merkelige «Feuerbach-tesene». Her utdyper han det dialektiske forholdet mellom individ og samfunn, at mennesket formes av historien som igjen formes av mennesket osv. i en sirkelbevegelse. «Hovedmangelen ved all materialisme hittil...er at tingen, virkeligheten, sanseerfaringenes verden bare oppfattes som objekt eller anskuelse; ikke som konkret menneskelig virksomhet, praksis; ikke som subjektivt» (Marx 1975:54). Det er denne siden ved Marx som Trigger sikter til når han skriver (1991: 560): «...one of Marx' greatest contributions was to rescue the concept of culture from deteminism». Denne dobbeltheten, denne motsigelsen mellom det handlende menneske og systemene handler om dynamikk, i motsetning til et mekaniske verdensbilde som positivismen med sine enkle forklaringer gjennom årak-virkning.

Begrepet motsigelse trenger en utdyping: Ordet blir ofte gjort synonymt med motsetning, f. eks. mellom arbeider og kapitalist. Men en motsigelse går langt dypere og et eksempel finner vi nettopp i Olsens (1987b) beskrivelse av det egalitære bandsamfunnet. Her virkeliggjøres prinsippet om lik adgang til ressursene ved regelen om deling. Delingen på sin side virkeliggjøres

ved personlig prestisje: Den jeger, den samler som er dyktigst får mest personlig prestisje fordi han/hun har mest å dele med de andre. Vi har altså to sosiale prinsipper som utelukker hverandre samtidig som de virker tett sammen. Hvert prinsipp blir realisert gjennom å realisere sin egen motsetning. Og i denne motsigelsen ligger krefter som kan forklare sosial endring.

For å komme videre må den marxistiske samfunnsmodellen presenteres. Den er framstilt i **figur 21** og det som først faller i øynene er den grunnleggende todelingen mellom den økonomiske basis og overbygningen. Overbygningen består av de juridiske, politiske og ideologiske strukturene i samfunnet. Basis er delt i produktivkrefter (PK) og produksjonsforhold (PF). Med PK menes naturressurser, teknologi og den praktiske organisering av arbeidet. PF

Figur 21: Den marxistiske samfunnsmodellen, delvis etter Friedman (1974:445).

beskriver de sosiale forhold, de klassemessige forhold produksjonene foregår under, og det er her den daglige klassekampen utspilles. Denne rammen setter midlertidige ytre grensene for menneskenes handlinger, innenfor grensene hersker en stor grad av uforutsigbarhet. Når PK utvikles tilstrekkelig langt er det lagt et objektivt grunnlag for en ny samfunnsform. PF virker nå som en bremsekloss og på det politiske plan skjerpes kampen mellom gammelt og nytt.

Kreftene er i likevekt og det kan oppstå en revolusjonær situasjon. Retningen på det videre forløp bestemmes i stor grad av bevisst menneskelig handling.

Det er viktig å forstå at disse begrepene ikke beskriver institusjoner, de er modeller for å forstå forholdet mellom menneskene og naturen og hvordan institusjonene i samfunnet virker «No restrictions are made regarding the kinds of cultural elements which take on the functions, nor the number of functions which can be embodied in a single element» (Friedman 1974:445). Et slektskapssystem kan f.eks. kombinere elementer av både produktivkrefter, produksjonsforhold og ideologi, mens en kategori som ideologi på sin side vil være spredt i mange institusjoner som familien, arbeidsplassen, staten osv.

Begrepet merverdi går på det forhold at arbeideren legger igjen større verdi i varen enn han/hun får igjen i lønn. Dette er grunnlaget for at det lønner seg å investere i arbeid utført av slaver, leilendinger eller «lønnstakere». Og ettersom arbeidet spesialiseres mister arbeideren kontrollen og blir fremmedgjort overfor den varen han/hun produserer. Dette forholdet er udødeliggjort av Chaplin i «Modern Times» hvor vår helts oppgave dag ut og dag inn består i å feste to muttere på en uendelig rekke dingser på et samlebånd. Hvor de går hen, hva de skal brukes til, hvor mye penger som tjenes på dem, vet han ingen ting om. Han blir da også sprø.

For så å fortelle arbeideren at han/hun er et fritt menneske med en likeverdig arbeidsavtale med fabrikkieren, eller for å fortelle leilendingen at hans stilling på jorden er bestemt i himmelen, settes en mengde krefter inn på å produsere falsk bevissthet. Leif Grens (1989) analyse av steinkirkene i middelalderen er et godt eksempel på slik ideologiproduksjon. Han skriver: «Den feodalistiske verdensbildet är förstås helt och hållet hierarkisk. Allting, i synnerhet mänskliga av olika kvaliteter och rang, skall finna sin «naturliga» plats i världens hierarki» (ibid:68). Nettopp dette går den herskende ideologi ut på: den skal legitimere maktforholdene i samfunnet ved enten å tildekke dem eller skrive dem inn i naturens orden. Slik blir makten skjult eller objektivisert og i begge tilfeller vanskelig å avsløre. Ritualene og formene blir stereotype og pukker på det samme budskapet: individualisme i industrisamfunnet, «skomaker bli ved din lest» i føydale samfunn. Denne produksjonen av ideologi krever energi og Conkey (1985:304) foreslår at «...there are correlates among the amount of social structure, amount of ritual communication, and amount of instituted hierarchy within different societies.» Ut fra dette kan det hevdes at store motsigelser i samfunnet krever stor ideologiproduksjon, og denne prosessen fører i seg selv til enda større avstand mellom ideologi og økonomisk basis.

Marx utviklet sin filosofi først og fremst til forklaring av den moderne kapitalismen. Derfor gir det lite mening å overføre denne filosofien mekanisk på andre samfunnsformer. I det kapitalistiske samfunnet er PF preget av det rent økonomiske forholdet mellom klassene, i et stammesamfunn vil derimot slektskapsforbindelser fungere som PF mens i «...et bandsamfunn vil ofte individenes rettigheter, fordeling og innbyrdes relasjoner være bestemt av den egalitære ideologi som karteriserer slike samfunn» (Olsen 1984:91). Mens vi i kapitalismen har et skarp skille mellom økonomisk basis og overbygning, vil vi i bandsamfunnet finne at strukturer fra overbygningen fungerer som produksjonsforhold. Vi kan altså ikke overføre den marxistiske samfunnsmodellen direkte, men begrepene i den gir likevel mening om vi bruker dem fleksibelt. Derfor kan V. Kabo skrive (1985:601): «In primitive society the economy is closely tied to social organization and ideology.» Akkurat! I det egalitære samfunnet er jo ideologien med å dele i overensstemmelse med den økonomisk realitet, den fungerer som produksjonsforhold. Dermed kommer vi samtidig til det andre store poenget: den egalitære ideologien er sann bevissthet. Annerledes hadde det vært om adgangen til ressursene hadde vært ulik. Da ville en egalitær ideologi vært falsk og det måtte investeres mye krefter for opprettholde den. I de egalitære samfunnene har vi riktignok motsigelsen mellom delingsprinsippet og den personlige prestisjen, men endel eksempler tyder på at den er bevisst erkjent i samfunnet, noe jeg skal komme tilbake til.

La oss nå bruke disse resonnementene og sammenligne dem med H. Knutssons «mobile» trekk. Hun nevner jo egenskaper som mildhet overfor barn og lavt aggresjonsnivå. Den rituelle adferden er av relativt lite omfang og preges ikke av faste mønstre, noe som bl.a. viser seg i begravelsesskikkene. De viser følelser nokså direkte samtidig som de «...fungerar ...både i livet och inför döden på ett okonstlat, rationellt och rättframt sätt» (Knutsson 1995:66). Dette er gode karakteristikk av mennesker som ikke er fremmedgjorte til produksjonen. Fiskeren bygger sin båt, lager fiskeredskaper, fanger fisk, tilbereder den og spiser den med de andre. En samler fletter sin kurv, sliper sin kniv, samler urter og nøtter, tilbereder dem og spiser dem sammen med de andre. Arbeidet er lite spesialisert, den enkelte må kunne mye, livet er komplekst! Symbolproduksjonen er relativt liten, ideologien er i samsvar med økonomien, man bruker ikke mye energi på falsk bevissthet.

Så til Knutssons «sedentære» trekk: strengere barneoppdragelse, høyere aggresjonsnivå, utholdte overgangsritualer, generelt mer rituell adferd med fastere mønstre, noe som viser seg i begravelsene som gjerne skjer på faste gravplasser. Sorgen ved død er regulert og kan til og

med overtas av andre. Typisk for barneoppdragelsen er at barna skal herdes for å kunne tåle forskjellige påkjenninger, slik blir de bedre voksne (ibid:88). Dette kan ses som en forberedelse til et arbeidsliv som er mer spesialisert og hvor menneskene må tåle gjentakelsen. I samsvar med dette blir de menneskelige følelser mer regulert gjennom fastere ritualer og mye energi blir brukt til ideologiproduksjon.

Innebygd i dette resonnementet ligger mitt forslag til en annen tolkning av Knutssons materiale: der hun taler om mobil/sedentær gir kanskje motsetningen egalitær/stratifisert større mening. Og ser man nøyere på hennes beskrivelser oppdager man at hun ikke er helt konsekvent overfor sitt «program». At hun for å beskrive mange av de mobile samfunnene bruker ord som «gruppsolidaritet» og «egalitært» er greit nok (enkelte grupper i Amerika får dessuten karakteristikker som «krigiska» og «hierarkiska» (ibid:61-62)). På den sedentære siden er det uttrykk som «social stratifisering» og «hierarisering av samnället» (ibid:71) som dominerer. Men her finnes også unntak som hos de sedentære Gonderne. Om dette folket, som lever i det sentrale India sier hun at den «..egalitära sociala utformningen skapade ett mycket bättre uppväxtklimat för barnen» (ibid:75). Disse unntakene er viktige selv om hovedinntrykket blir at de mobile jakt/fangst-samfunnene oftere blir betegnet som egalitære enn de bofaste samfunnene. Men noen lovmessighet kan man vanskelig snakke om. Og når hun skriver at «ett mera systematiskt begravningsskick kan förväntas i mera hierarkiska samhällen» (ibid:91), går hun i realiteten over på «mitt» standpunkt. Og når hun innlemmer «boskapsnomader» og «beridna jägare» (ibid:88) blant de sedentære, vrir hun sitt materiale i betenkelig grad for å få det til å passe. Er det fordi disse folkene viser så mange hierarkiske trekk hun ikke vil ha dem blant de mobile?

Ut fra disse resonnementene vil jeg altså forslå en omfortolkning: de meget interessante forskjellene Knutsson kan vise til gir best mening gjennom begrepene egalitær/hierarkisk. En konsekvens av dette blir da at vi i egalitære samfunn vil se en relativt liten mengde rituell aktivitet som på den andre siden preges av store variasjoner i utførelsen. I stratifiserte samfunn vil vi derimot se en relativt større mengde rituell kommunikasjon men mindre variasjon i utførelsen.

Å anslå mengden rituell kommunikasjon i det arkeologiske materialet er vanskelig i praksis. Lettere er det å si noe om variasjonene i uttrykkene. Dette kan illustreres gjennom de overraskende funnene vi gjorde i «tuft» 2 på Vapsgedden. På overflaten framsto strukturen med voll, «døråpning» og forhøyning i midten. Vi var derfor nokså sikre på at vi sto overfor en

gammetuft og sommeren -94 grov vi en sjakt på 1 x 4 m fra antatt ildsted og ut gjennom «bakveggen». Men vi fant verken aske eller det vanlige kulturlaget. Der ildstedet skulle vært dukket det imidlertid opp bein og jernfragmenter. Dermed begynte forskjellige hypoteser, eller helst historier å florere. Den første var at vi sto overfor en samisk offerring. Men da beina viste seg å stamme fra menneske, fikk vi valget mellom «menneskeoffer» eller «en ny samisk gravtype».

Sommeren -95 bestemte vi oss til å grave ut hele strukturen, tilsammen nærmere 50 m². Dermed måtte vi fortelle historie nr. fire som nok er den langt mest sannsynlige: vi sto overfor en gravhaug som en eller annen gang har vært ødelagt eller plyndret. Det som hadde framstått som «veggvoll» viste seg å være ytterkanten av konstruksjonen (se planskissen i vedlegget). Den besto av pent lagte steinheller og det var ikke vanskelig å tenke seg resten av monumentet. I midten lå det ovale gravkammeret som var kantsatt med heller. Her lå flere deler av skjelettet, sannsynligvis av en mann ifølge E. Iregren. Vi fant også endel jernsaker, bl.a. to mulige kniver og en sikker jernsaks. Men viktigst var funnet av en beltstein eller ildslagningsstein som daterer grava til sein romertid/folkevandringstid (350 - 550 e.kr.). Konstruksjonen ellers gjør det også temmelig klart at det dreier seg om en nordisk grav. Den ligger forøvrig flott til på et lite eid med utsikt til sjøen både i vest og sørøst. Det store naustet på hele 18 meters lengde ligger bare 25 m nedenfor gravhaugen og det er sannsynlig at de hører sammen (se kartskissen, vedlegg 14). Naustet ligger nemlig mer enn 5 m.o.h. i nederkant, noe som bør datere det til før vikingtid (pers. medd. fra Roy Nilsen). I og med disse funnene bør det bare være et tidsspørsmål før langhuset er identifisert.

Dette forteller noe om den sikkerheten som hefter ved jernaldergårdene. De regnes jo som sikre dersom to av de tre elementene «grav», «naust» eller «langhus» er tilstede. Et så fast mønster kan vi ikke regne med i samisk kontekst. Dermed trer igjen kontrastene mellom to samfunnsformer fram: på den ene siden de nordiske/norrøne samfunnene som nokså sikkert var lagdelte, på den andre siden de samiske samfunnene med sin uforutsigbarhet.

Men det viktigste her er kontrastene på overgangen til ny tid. Her står vi overfor den samme etniske gruppen som utnytter de samme ressursene i det samme geografiske rommet i løpet av to epoker som følger etter hverandre i tid. I kapittel 3 har jeg beskrevet de økonomiske sider ved det «firkantige» nye samfunnet hvor jorda blir skyldsatt og gjenstand for kjøp og salg. Her kan det være på sin plass å se litt næyere på de politiske og ideologiske trekkene. Første del av 1700-tallet preges av enevoldskongen Fredrik IV og Den store nordiske krig som varte til

1718. Som et ledd i sikringen av nordområdene utrustet han Misjonskollegiet med Thomas von Westen i spissen for den store kampanjen som skulle kristne samene. Den første turen startet fra København den 19. mai 1716. I 1718 og 1722 fulgte den andre og tredje misjonsreisen. Dette var begynnelsen på den endelige etableringen av kristendommen blant samene. Dermed begynte også en uvant styring av hverdagen med kirketukt og pietistisk moral, vold, mannsdominans og kvinneforakt. Folk fikk kort og godt smake det lutheranske Nord-Europa med dogmetro, synd, straff og kapitalisme. Alle kjenner vi jo til de faste formene innenfor de kristelige ritualene: sakramentene, messene, høytider, helligdager osv. samt de udiskutable dogmene. Vi ser et strengt ritualisert og klassesdelt samfunn hvor alle tilslutt ender i en kiste i en grav på kirkegården. Kort sagt: en mengde energi nedlagt i en fastlåst ideologiproduksjon.

Her står vi imidlertid oppe i et metodisk problem. Det er ikke mulig å «måle» denne energien i det arkeologiske materialet. Riktignok kan vi si at det er nedlagt mer arbeid i gravhaugen på Vapsgedden enn i en hvilken som helst samisk grav på Spildra, men dermed er ikke sagt mer enn akkurat det. Når vi kommer til kristen tid, vet vi jo hvor altomfattende troen på Kristus ble. Men dette historiske faktum nedfelles ikke i «vanlige» arkeologisk materialet. Tar vi derimot med kirkene og deres utsmykning, alle trykte skrifter, kirkegårdene osv. vil vi se at de materielle sporene har vært omfattende, dette i kontrast til *siida*-samfunnet.

KAPITTEL 7: KONKRET OM *SIIDA*-SAMFUNNET

Innledning

Foreløpig har hovedvekten vært lagt på kontrastene i materialet, på hva *siida*-samfunnet ikke har vært. Jeg har også konkret prøvd å nærme meg «Spilder by», men det har vært en ytre beskrivelse av ressursutnyttelse og mulige sesongflytninger. Forsøkene på en indre tilnærming har til nå foregått på det teoretiske plan med en ny-marxistisk vinkling på kontrastene mellom hierarkiske og egalitære samfunn. I disse forsøkene har jeg også måttet utfordre de økofunksjonalistiske modellene til Vorren og Bjørklund med deres understrekning av samenes avhengighet av ytre krefter. Også Odnors «emiske» modell kan det stilles spørsmålsteget ved, særlig når også han i siste instans faller ned på en funksjonalistisk forklaring idet han hevder at

«...the material conditions in the Arctic are so precarious that band composition has to be flexible in order to let families change residence frequently» (1992:77).

Knutsson betrakter også disse samfunnene som skjøre byggverk. Hun skriver (1995:91): «De (bandsamfunnene, min anm.) kan omöjlig ha utvecklat eller behållit sådana egenskaper (de «mobile» egenskaper, min anm.) under en intim samverkan med det så kallade världssamfundet, helt enkelt därför att dessa egenskaper i vår värld ofrånkomligen leder till självutplåning.» Et argument mot dette synet kommer fra to av Knutssons mest typiske «mobile» folkeslag: !Kung San og Mbuti i Sentral- og Sør-Afrika praktiserte nemlig tidvis både som jordbrukere, gjeterne og gruvearbeidere (!) ved siden av sin tradisjonelle jakt-samling. Derfor er det helt på sin plass når Headland & Reid (1989:47-49) skriver: «These groups are indeed «hunter-gatherers», ...but not because they are isolated primitives who eat only wild foods and not because of their mode of *subsistence*.... , but because of their unique form of *production* , characterized by sharing, communal ownership of land and resources, and egalitarian political relations».

Tidligere har jeg skissert samenes mange kontakter med andre folk og den relative stabilitet som de på tross av (eller kanskje på grunn av) dette har opprettholdt. Som allerede antydnet kan man kanskje komme nærmere en forståelse av dette ved å betrakte stabilitet som endring, som aktiv handling innad i samfunnet. For som Bronson (1974:45) uttrykker det: «Change...is a normal condition. What requires explanation is stability, not change», og som Madsen utdyper (1986:30): «Indeed we may go so far at saying that many systems cannot be stable unless they change.» Riktig! For ned gjennom århundrene har jo de sosiale pressfaktorene utfordret likhetsprinsippet i *siida*'en, og indre passivitet ville ført til endring. Ut fra dette resonnementet krever stabilitet aktiv handling og det er nettopp denne styrken vi er på jakt etter.

Konkret teoretisk tilnærming

I det generelle teorikapitlet hevder jeg at den økonomiske basis og ideologien er vevd sammen i de egalitære samfunnene. De preges av sann bevissthet, eller i det minste sannere enn i de hierarkiske samfunnene. Menneskenes tanker om sitt samfunn er i overrensstemmelse med de faktiske sosiale og økonomiske forhold. Dette er den påstanden som nå skal prøves mot den kunnskapen som generelt finnes om *siida*'en, og spesielt mot de materielle kontrastene som er påvist for Kvæningen.

Bjørnar Olsen sier som tidligere nevnt (1987b:71) at «...the antagonism between prestige and egalitarianism» er hovedmotsigelsen i jakt/fangst-samfunn og at dette trekket går igjen i slike samfunn over hele verden. Denne motsigelsen går mellom de unge, effektive jegerne og de gamle tradisjonsbærere, alle menn. Til dette må det bemerkes at hovedmotsigelsen i et samfunn neppe er et ensidig maskulint anliggende. Men det viktigste foreløpig er påvisningen av en konflikt mellom personlige og kollektive interesser. Og spørsmålet blir om denne konflikten er åpent erkjent i samfunnet. Det burde være en konsekvens av påstanden om sann bevissthet, og derfor burde det også slå ut i praktisk «politikk» innen *siida*'en. Dette kan belyses gjennom noen eksempler.

Fra P.C. Friis (1632:404) vet vi at sjøsamene var flinke til «...at skiude Sæl oc Marsuiner», men også hvalross og større hval ble fanget (Gjessing 1953:24). Hvalross forekom i eldre tid fra Vardø til Skjervøy og den ble gjerne fanget på land. «På kvalfangst pleidde en å ha seks manns besetning på båten» (ibid:26) og «Endog Varanger Fiords Sæe-Lapper øvede i fordom Hvalfangst, brugende dertil af dem selv opfundne og giorte Redskaper» (Leem 1767:302). På Kola ble selfangsten drevet med jaktlag på 8 - 12 mann, og i Tana, hvor kobben gikk opp i elven, drev man så sent som i 1825 en «...storstilt kollektiv fangst hvor alle samer på begge sider av elva - det vil si på begge sider av riksgrensa - tok del» (Gjessing 1953:34).

Solem (1933:86) skriver: «...Den enkelte lapps eller lappfamilies rett til landet... var en bruksrett som ... var avhengig av *sii'daens* samtykke», og: «Blandt lappene i Kemi lappmark var beverfangsten felles for hele *sii'daen*. På et ting i Sompio 17. februar 1733 blev det påberopt som gammel skikk i distriktet at bever og villren skulde komme til deling mellem alle «av hensyn til de fattige gamle og ellers vanføre mennesker som ikke selv kunde forskaffe sig føden.»». Fra Kemi forteller også Tegengren (1952:122) at de unge jegerne måtte sverge «bevereden» om at all inntekt av beverfangsten skulle tilfalle *siidaen*. Og i Polmak «...blev det ansett for en forbrytelse om noen enkelte gav sig ut på slikt fiske (drivgarnsfiske etter laks) uten at hele grenden på forhånd var varslet» (Solem 1933:93). Tanner (1929) har også en mengde eksempler fra Østsamene: Suenjel- og Njuehttjaur-*siida*'er delte utbyttet av laksefisket i Tuallam'paihkk-fossen mellom seg. I Njuehttjaur ble utbyttet delt proporsjonalt etter *siida*'ens mannlige medlemmer over ½ år, mens «i Suenjel inflöt inkomsten i sitens gemensamma kassa» (ibid:349). Vanlig innlandfiske og dessuten sjøfiske ble imidlertid overlatt enkelthusholdene. Bjørnejakten var felles, alle sendte en mann når et hi var oppdaget. Noe av villreinjakten ble drevet individuelt, noe kollektivt hvor utbyttet ble delt proporsjonalt. På finsk

side var all villreinjakt kollektiv. *Siida*'ens hushold ble delt i fire og familiene i hver enhet utrustet så sin jeger. Jaktlagene besto av 7 - 8 mann. «The result of the hunt was divided between all members of the division from which they came. All members of the division recieved their share, and also the old and destitute» (Odner 1992:29). I motsetning til Kemi ble imidlertid beveren jaktet på individuell basis. Og Solem skriver (1933:87): «Fra den tid vi har noenlunde pålitelige kilder om lappene, var småviltjakten skilt ut og blev drevet for hver enkelts egen regning».

Det framgår altså at noe av utbyttet av jakt og fangst var kollektiv mens noe var individuelt. Er det noe mønster i dette? Tanner antyder (1929:359-361) at når noe av utbyttet ble «privatisert» skyldtes det at noen arter ble desimert og ikke fikk så stor økonomisk betydning. Vi så også at småviltjakt, heimefiske og innlandsfiske ble drevet på husholdsnivå. Dette var produksjon som ikke kunne føre til stor personlig rikdom. Det kunne derimot jakt på rein, pelsdyr og havpattedyr og det er fristende å påstå at det var nettopp derfor denne delen av produksjonen var kollektiv. I tilfelle er vi landet midt i hovedmotsigelsen mellom den egalitære ideologi og den personlige prestisje og det kan være deler av en bevisst «innenrikspolitik» som viser seg. Hvordan denne «primitiva kommunism» virker i praksis gir også Tanner en idé om (ibid:363): «Den oskrivna lag, som kallas «den allmänna opinionen», tvang sålunda också hos naturfolket individen till eftergivenhet inför samhällets interessen». Under henvisning til M'buti-folket gir B. Olsen (1984:94) et konkret eksempel på hvordan denne motsigelsen kan takles:

«Dette skjer bl.a. ved en ideologisk praksis som går ut på å systematiske undergrave alle forsøk på å drive ulikheter ut over de grenser som er forenelig med samarbeidet. Dersom f.eks. en stor elefantjeger vil forvandle sin prestisje som jeger til autoritet over bandet så anvendes ofte den offentlige latterliggjørelsen og spøken som det institusjonaliserte svaret, og fjerner dermed brodden av denne trusselen om sosial ulikhet».

Og nå over til «utenrikspolitikken». Som før nevnt mener Vorren og Bjørklund at *siida*-samfunnene går til grunne som følge av for sterke ytre krefter som markedsøkonomi og allment kulturelt og administrativt press fra nasjonalstatenes side. Og samene blir underforstått alltid den passive og svake part. Også det forhold at det er langt flere låneord fra norrønt/norks til samisk enn omvendt blir tolket på denne måten. Derfor kan Bratrein (1989:170) skrive: «Det har således på basis av låneorda vært antatt at samene lærte feavil av nordmennene». I denne sammenheng blir det ofte gjort et poeng av at ordet *tabmat* uten tvil er lånt fra det nordiske *tam*, å *temme*. Men det viser seg at det også fins rent samiske ord for temming hvor man til og med kan uttrykke forskjellige tamhetsgrader hos dyra. Når så samene likevel ofte bruker

tabmat skyldes det ifølge von Düben (1873:298): «...långvarig beröring och förkjärlek för adopterande af ord; Lappen blandar in svenskt-norska ord i sitt språk, liksom vi tyska och franska». Selv om samene utvilsomt kjøpte sau av nordiske folk, lærte de neppe å temme rein av dem. Vi lærte heller ikke å bære veske av amerikanerne selv om vi sier «bag». Dette uttrykkes presist av O. Pettersson (1987:69): «The fact that a word or concept has been borrowed from outside does *not* mean that the *original* content, the original ideas which the loan word in question expresses, have also been adopted».

Dette gjelder også på religionens område. For å belyse dette vil jeg bruke en enestående kilde, et rettsreferat fra Vadsø år 1692 hvor underfogd Olle Andersen «...for Retten frem bragte en Find af Wehranger wed Nafn Anders Poulsen, formedelst hand hawer hafft oc brugt it instument, Runebomme kaldet, oc der wed øwet dend sleme U=gudelige trolddoms Kunst,» (avskrift fra Riksarkivet). Dette er en av de siste hekseprosessene i Finnmark. Anders Poulsens runebomme blir framlagt på rettens bord og han må forklare hva de forskjellige figurene, som han har «...Malet med Koogt aalder boehrwand, som gifuer Roed farfue», skal bety. Og han beskriver bl.a. *Diermis* eller tordenguden som på sørsamisk ble kalt *Hora-galles* (Düben 1873:227). Her er *Guodde*, himmelreinen og *Peive*, sola. Men her er også «Jumals barn...eller guds søn Christus», avbildning av en kirke og «Jumal Ache, det er Maria, Christi Moder, guds quinde, naar hun tilbedis, hielper hun særdelis barstel quinder...»

Nå er ikke Anders Poulsen en særlig objektiv kilde: han fryktet jo å bli brent på bålet og prøvde nok å framstille seg så kristent som mulig. På den andre siden er kristne innslag dokumentert på en mengde runebommer (se bl.a. Friis 1871 og Manker 1938). Også norrøne innslag er påvist i samisk mytologi hvor f.eks. *Hora-galles* har hentet sitt navn fra Tor og ofte blir framstilt med hammer. Et annet eksempel er sammenhengen mellom den nordiske idéen om Helgafjell og det samiske *Saivo* (Bäckman 1975). Men som Pettersson understreker (1987:70): «A word, an idea, a costum is taken over but *filled with new content*», noe vi ser når Anders Poulsen gir jomfru Maria samme egenskaper som *Sarakka*.

Men i tillegg til at innlån i språk og religion viser kontakt med andre folk, viser det også kontrastene til de andre. Samenes motparter, de nordiske folkene og etterhvert nasjonalstatene lånte i liten eller ingen grad ord, kulturtrekk eller trosforestillinger fra samene. Dette er jo typisk for de hierarkiske samfunn med sementert sosial ordning, fastere ritualer og dogmatisk tro. I kontrast til dette kommer den egalitære fleksibilitet som vi kjenner den fra Knutssons

«mobile» trekk. Og det er i denne fleksibiliteten mye av styrken i disse samfunnene kan finnes. Eksempler på dette kommer i neste avsnitt hvor «handelspolitikken» skal behandles.

Vorren og Bjørklund ser altså på handel og markedsøkonomi som en trussell mot *siida*-samfunnet. Selv om utgangspunktet er et annet ser også B. Olsen på handel som destruktivt i forhold til egaliteten, for når samene bringer sine produkter ut på markedet, resulterer det i «... returns of foreign products, like bonze ornaments and iron tools, which once introduced into the local system of distribution could lead to increased prestige and more stable relations of dependence between efficient hunters and the other *sii'da* members» (Olsen 1987b:73). Dette kobler han sammen med villreinfangsten i de store fallgravsystemene rundt Gollevarre. Følgen av dette kan ha vært økende spesialisering av produksjonen og «...some kind of hierarchical organization of the labour processes» (ibid:74).

I sin avhandling "Handel i Nord" (1990b) snur L.I. Hansen dette på hodet og stiller opp den hypotesen at handel styrket den tradisjonelle samiske levemåten, og at de samfunnene som hadde flere handelspartnere sto sterkest rustet. Han skriver: "...de samiske samfunn som har tilgang til alternative handelsrelasjoner...vil kunne være i stand til å kompensere for virkningene av enkelte pressfaktorer opp til et visst nivå." (ibid:428). Metodisk tar han utgangspunkt i skatteyster-tallene. De gir "indikatorer på enhetenes (det er: lokalsamfunnene, min anm.) evne til å opprettholde balansen folketall/ressursgrunnlag" (ibid:102). De som ble "forarmet" slapp nemlig å betale skatt og falt ut av listene. En eventuell nedgang i tallene burde tyde på økt fattigdom og dårligere muligheter til den tradisjonelle flersidige ressursutnyttelse.

Opp mot disse tallene setter han så handel og handelsrelasjoner. For å finne fram til de forskjellige handelspartnere bruker han bl.a. de svenske skatelistene hvor sammensetningen av skattevarene kan fortelle en hel del. I Øst-Finnmark er f.eks kobber og pelsverk nesten helt fraværende mens de opptrer hele veien fra Alta til Salangen (ibid:204). Det russiske handelsapparatet var svært interessert i disse varene og de ga god pris (ibid:208). Hansen viser så at den prosentvise andelen av kobber i skattevarene øker jo lenger vi kommer mot sørvest. For Alta utgjør kobberet 1,8%, for Lyngen 2,4%, for Malangen 3,8%, for Gisund 6,2% og for Salangen 9,9% (ibid:211). Dette er en sterk indikasjon på at kobberet kommer fra det dansk/norske handelssystemet.

Ut fra slike undersøkelser og resonneringer sannsynliggjør Hansen at Øst-Finnmark fra Varanger til Porsanger var integrert i alle tre handelssystemene (også det svenske), at Vest-

Finnmark og delvis Nord-Troms var integrert i to, og at områdene fra Nord-Troms til Malangen hovedsaklig var i ett, delvis i to, og at Sør-Troms bare var integrert i ett handelssystem, det dansk/norske.

Deretter undersøker Hansen hvordan forskjellige pressfaktorer i første halvdel av 1600-tallet slår ut. Vi får økende norsk ekspansjon, administrative tiltak, krig og påfølgende forsyningskrise i det dansk/norske handelsapparatet, og spørsmålet er hvilken rolle handelsrelasjonene samtidig spiller i de forskjellige fjordene. Han anvender «the method of difference» og søker «..situasjoner som er helt like bortsett fra at virkningen bare forekommer i en av dem, og at det i det tilfelle foreligger en og bare en ulik faktor på 'årsaksiden'...." (ibid:103). Dette er jo tiden for Kalmarkrigen og Christian IV engasjement i Trettiårkrigen fra 1625 til 1629. Og dette gir seg utslag i en drastisk nedgang i antall samiske skatteyttere i Vest-Finnmark mens tallene holder seg nokså konstante i Øst-Finnmark. Så langt så godt, det må være de alternative handelskontaktene mot øst som slår positivt ut. Og på lokalnivå blir dette tydelig når han sammenligner Altafjorden og Porsanger som står likt når det gjelder de to pressfaktorene kolonisering og forsyningskrise fra det dansk/norske apparat. Tilbake er kunn en variabel: bare Porsanger har tilgang til et alternativt handelssystem, det russiske. I den samme perioden (fra 1619-1644) opplever "Porsanger en reduksjon i antallet skatteyttere som er meget svakt i forhold til Altafjorden; den tilsvarer en negativ årlig rate på 0,87 prosent. Altså om lag 1/3 av Altafjordens på -2,59 prosent" (ibid:380).

Selv om Øst-Finnmarka som helhet viser relativ stabilitet i perioden, skjer det dramatiske ting på lokalplan. Dette kommer fram i Hansens sammenligning av Porsanger med Varanger. Han skriver (ibid:382): "...med sin nærmest dramatiske reduksjon (i skatteytertall, min anm.) stikker Varanger klart av fra dette generelle bildet.», og tre nye faktorer kommer inn, «..for det første skjerpet konkurranse mellom bumenn og samer...om utnyttningen av enkelte ressursenheter,for det andre skatte- og avgiftspresset, og sist men ikke minst: utslag av politisk /militære tiltak fra nasjonalstatenes side." (ibid:383). Konkret ga disse faktorene seg utslag i økt konkurranse om beitemark og rettigheter til hvalfangst mellom nordmenn og samer, innkreving av fisketienden etter skjerpede regler, innsnevring i utnyttelsesområdene som følge av forbud mot flytting "hen i affkroger" (ibid:384) og militære stridigheter med svenskene. Det faktum at samene i Varanger kunne utnytte sine alternative handelsforbindelser "synes ikke å ha oppveid det presset som disse tre samvirkende faktorene utgjorde. Den drastiske nedgangen

i skatteytertall synes å indikere nærmest et slags sammenbrudd i deres etablerte produksjonsmåte...» (ibid:385).

Jeg har valgt å gå såpass grundig inn på Hansens modell fordi den utgjør et så klart alternativ til de andre forklaringsmåtene. Han avviser handel og generell akkulturasjon som årsaker til sammenbruddet. Tvert om mener han at den samiske kulturen trakk veksler(!) på handelskontaktene. Her finnes heller ikke noen støtte for Olsens modell hvor kombinasjonen mellom handel med bronse og jern og en spesialisert villreinfangst skulle ført til en hierarkisering innad i de samiske samfunn. Hansens konklusjon er tvert om at de samfunnene som har flest handelskontakter i høyere grad klarer å opprettholde sin differensierte produksjon. Sammenbruddet ser ut til å skyldes "konkrete historiske tildragelser" (ibid:433).

KAPITTEL 8: KONKRET OM KVÆNANGEN

Hansen viser også til at det i typiske samebygder i Tysfjorden og Nord-Troms ikke er nedgang i antall skatteyttere i det aktuelle tidsrommet (ibid:348). Dette står i motsetning til en sterk samtidig nedgang i den norske befolkningen. Hansen går ikke spesielt inn på Kvænangen, men figur 22 viser en sammenfatning av skatteytertallene for fjorden etter Bjørklund (1985:67).

	1594	1601	1611	1621	1631	1641	1666
Norske sk.y.			3	7	1	1	3
Nordmenn ialt			25	43	6	6	18
Samiske sk.y.	32	28	29	31	29	20	31
Samer ialt		116	120	129	120	83	129

Figur 22: Folketall og skatteyttere i Kvænangen 1594 - 1666 (Bjørklund 1985:67)

Som det framgår av figuren er den samiske befolkningen og antall skatteyttere relativt stabil. Et unntak er året 1641 hvor tallene synker. Bjørklund opplyser at antallet skatteyttere i Spilder-

byen plutselig går ned fra 5 til 1 mellom 1631 og 1641, noe han knytter til Spildras dårlige muligheter for hjemmefiske når vårtorsken sviktet (ibid). En slik funksjonell forklaring synes nokså forsert. Når den norske befolkningen viser et dramatisk fall allerede i 1631, skyldes vel neppe det at skreien sviktet etter etniske skillelinjer.

Når Hansen (1990:349) kan påvise at nordmennene i gjennomsnitt fisket fire ganger så mye i salgsøyemed som samene, faller brikkene bedre på plass. Bumennene var derfor langt mer følsomme for prissvingningene. Men viktigst her er den allsidigheten som preger den samiske siden. De gjorde seg ikke så avhengig av markedsøkonomien men hadde flere økonomiske bein å stå på. Deres relative uavhengighet gjaldt også forbruksvarer: de lagte sine egne redskaper, «...sydde skinnhyrfer og komager, vevde grener og bygde båter for salg til nordmennene» (Gjessing 1953:24), dette i motsetning til nordmennene som «..bare satte sin lit til fisket og de forbruksvarene de kunne få fra «Bryggen» i Bergen» (ibid:23). Hvis fisket sviktet måtte man flytte eller søke innpass i det lokale samiske kulturfellesskapet, noe som skjedde i 1590 da Olaf og Anders Danske giftet seg inn i samiske familier og bosatte seg i Bufjord. «Vi må tro at de etterhvert tilegnet seg både språk og skikker i fjorden og at deres barn vokste opp som samebarn flest» (Bjørklund 1985:64).

Den allsidige ressursutnyttelsen er også beskrevet for Kvænangen fra forrige århundre gjennom Anders Larsen (1947). Folk sanket bær, syre og tare, de fisket både i ferskvann og saltvann med forskjellige redskaper, de sanket egg og dun, fanget måse, ærfugl, ender, ryper og snøspurv, de fanget hval, nise og kobbe, jaktet på røyskatt og oter, ulv, bjørn og villrein (ibid:18,21,24,26). Utgravinger peker også mot denne allsidigheten. I tuft I på Vapsgedden var jo bein av både fisk, nise, sel, sau (og geit?), ku og rein, samt horn av elg. I tuft III var også mye fiskebein, bl.a. en stor ryggvirvel, muligens kveite, samt bein av ku, rein og en mengde uidentifiserte pattedyrbein. Jernsaker forekom i alle tuftene, bronse i fire og vi fant også bly, tinn og sølv (?). Når det også i tuft I, Vapsgedden og på Fattnjárgen dukket opp en mengde jernslag, er det sannsynlig at folk smidde sine jernsaker selv, noe som også er belagt i en skriftlig kilde (Friis 1632:406). Dette går imot Olsens antakelse om at samene handlet til seg redskaper i jern, og det viser nok en gang vilje til uavhengighet og selvberging.

For «Spilder by» har jeg prøvd å illustrere denne *siida*ens bruksområde. Det er sannsynliggjort at folk utnyttet ressursene sesongvis og i det minste var delvis mobile. Skattematerialet tyder på at Spildra var vinterboplassen og at Jøkelfjorden og områdene rundt den ble utnyttet i sommerhalvåret. Dette *siida*-territoriet ble utnyttet av kanskje et halvt hundre mennesker. Jeg

har også påstått at dette samfunnet var egalitært og her skal denne diskusjonen avsluttes med utgangspunkt i materialet fra Kvænangen

Det kan neppe føres noen god argumentasjon for at Strømmen og Spilder by var satelitter i et større høvdingedømme. Men det har vært argumentert for at i hvert fall Varangersamene utviklet seg mot en mulig hierarkisering (Olsen 1987b:74), og Odner (1992:85) skriver: «Summing up the evidence, I feel that ranking in the early Saami society is more to the point than egalitarianism». Hans beviser for dette er et fåtall skriftlige beretninger om «finnelensmenn», om «kåtalagets chef» (fra Tanner 1929) og en beretning fra *Speculum Boreale* av Lilienskiold som forteller at store jegere fikk prestisjetunge begravelser ved det hellige fjellet *Meitske* (ibid:84). (Om rangerte samfunn se Fried 1967). Han innrømmer selv at disse bevisene er tynne hva kystsamene angår, og sammenlignet med alle kildene som peker mot egalitet er dette sant nok. Som tidligere nevnt bruker han nesten ikke det arkeologiske materialet og begrunner dette slik: «I am impressed by the archaeological material, but think that it is not quite relevant in this case». Han begrunner riktignok dette med at rangering ikke nødvendigvis kommer til syne i et arkeologisk materiale, men uansett er dette en svært passiv holdning til stoffet. Materialet fra Kvænangen har i det minste vist seg brukbart til å si noe om disse tingene.

Men også de demografiske data kan fortelle om sosiale formasjoner. Og her vil de lave folketall innenfor de antatte *siida*'er i Kvænangen tale mot hierarkisering. Rent generelt kan man si at når lokale grupper får en befolkning større enn 150 individer oppstår ofte en segmentering og kontakten mellom gruppene «kanaliseras i regel ...genom ritualer och religiösa ceremonier» (Mulk 1994: 188). Under dette nivået fungerer kontaktene og informasjonsprosessen mellom gruppene på individplan og kunnskapene i samfunnet er en allmenn ressurs. Ut fra dette kan forholdet mellom Strømmen, Spildra og eventuelt Burfjord falle innefor denne beskrivelsen av Inga-Maria Mulk (ibid:190):

«Släktskapssystemet i *sijdda*-samhällena var bilateralt, vilket bara förekommer i egalitära samhällssystem. Hushållet utgjordes av en kärnfamilj och äktenskapen var monogama, medan äktenskapsallianserna var exogama. Giftermålen skedde mellan medlemmar fran olika *sijdda*-samhällena inom en lokalbygd, *vuobme*. Det betyder att äktenskapen inom *sijddan* var lokalt exogama, medan äktenskapen inom en *vuobme* var endogama. De exogama äktenskapsallianserna fungerade som ett förenande band inom en lokalbygd, vilket medförde att nätverket blev släktskapsrelaterat. Detta medför att solidaritet och lojalitet i ett bilateralt äktenskapsystem inte är primärt knutet till tidigare generationer, utan till den egna generationen, där solidariteten mellan sysken och svågerskapsolidaritet blir det viktigaste».

Bortsett fra at ordet *vuobme* beskriver en dalstrekning i innlandet, kunne dette meget vel vært en beskrivelse av forholdet mellom *siida*'ene i Kvænangen. De eksogame ekteskapsformene

innen *siida*'en er blitt betraktet som typiske (Solem 1933:127) og i innledningen beskrev jeg et slikt ekteskapsmønster mellom «Spilder-» og «Strømmen by». Hvis det også var slik at man bare fant ektefeller innen de andre *siida*'ene i fjorden, vil dette ha styrket samholdet. Det ville understreket at Kvænangen var en enhet både geografisk og sosialt, og hele fjorden kunne framstå enhetlig overfor utenverdenen.

Ifølge Mulk forekommer slike slektskapssystemer bare i egalitære samfunn. Dette står i motsetning til Odner (1992:70) som mener å se en «...non-existent solidarity» innen *siida*-samfunnet. Tvert imot finner han en utpreget individualisme som etterhvert utspilte seg i en rangering av samfunnet. Og som en viktig pådriver i denne prosessen trekker han fram innføringen av geværet og de konsekvenser dette hadde for organisering av villreinjakta (ibid:95). Odners syn på familien som den grunnleggende enhet blir interessant i denne sammenheng. Det nye samfunnet, eller enkeltbrukets epoke var jo unektelig basert på enkeltfamilien. Men som sagt mener Odner at dette spilte opp til allerede etablerte holdninger og derfor kan han si at «...the Saami themselves did not conceptualize this development in negative terms» (ibid:104). En konsekvens av dette burde bli at endringene i bosettingsmønsteret ikke kan skyldes indre sosiale forhold. Hvor skal i så fall årsakene til de store kontrastene i materialet for Kvænangen finnes? Eller for å stille spørsmålet på en annen måte: Hvorfor lå ikke bosetningen spredt allerede før overgangsfasen dersom de grunnleggende sosiale holdningene var de samme både i det gamle og nye samfunnet?

Som en konsekvens av denne argumentasjonen burde svaret finnes i de ytre forhold. Av slike faktorer har Odner nevnt etpar: folk bodde til tider samlet på grunn av kollektiv jakt og fangst, eller man samlet seg rundt de minkende forekomstene av vedskog. Som nevnt i kapittel 1 i avsnittet om økologi er skog en rik ressurs i Kvænangen. Av kommunens 270 000 dekar skog er 140 000 dekar klassifisert som produktiv, dette i motsetning til Nesseby hvor ingen del av skogen har «produktiv» status, hvilket betyr at tilveksten er mindre enn 0,1 m³ pr. hektar (pers. medd. Tor H. Sund, skogbrukskontoret i Alta). Når vi også vet at folketallet i Kvænangen var betydelig lavere enn i Nesseby blir det urimelig å bruke denne ressursen som forklaring på samlet eller spredt bosetting for Kvænangens vedkommende.

Tilbake står vi med geværet. Det nye våpenet førte ifølge Odner til at behovet for kollektiv organisering av jakt falt bort. Og når de kystsamiske *siida*'er ble differensiert i løpet av siste halvdel av 1600-tallet, skal dette ha skjedd innefor et jakt-scenario og altså «...before viable pastoralism began» og han gir «...a decisive role to firearms in the differentiation process»

(1992:99). Men å bruke en ytre faktor som innføring av ildvåpen som avgjørende forklaring på alle kontrastene mellom mellom det «runde» og «firkantige» materialet i Kvænangen blir nokså tynt. Det ville bety at den avgjørende vekten måtte legges på én side av produksjonen: storviltjakta. På den andre siden måtte vi da se bort fra alle andre faktorer av økonomisk, sosial, juridisk, militær og ideologisk karakter.

Nå er det urettferdig mot Odner å føre hans argumentasjon for Varanger ut i konsekvens for Kvænangen. Men når jeg allikevel har sett meg nødt til å gå såpass grundig inn på hans idéer, skyldes det for det første at han sitter på et såpass stort materiale av nettopp gammetufter. For det andre hevder han såpass klare standpunkter om akkurat den epoken som denne oppgaven omfatter.

Under en bestemt betingelse kan Odner ha rett i at familien var en virkelig grunnenhet, og det er under den forutsetning at *siidaen også* er det. Som skissert i innledningen er dette både /og et kjennetegn ved bandsamfunnet og i beskrivelsene av *siidaenes* årlige ressursutnyttelsen så vi flere eksempler på dette: under småviltjakt og heimefiske var enkeltfamilien den økonomiske grunnenhet, under fangst av verdifullt storvilt var kollektivet grunnenheten. Og det er denne enheten mellom motsatte prinsipper jeg mener avspeiles i det «runde» materialet fra Kvænangen. På mikro- og mellomnivå så vi de kaotiske eller individuelle trekkene mens makronivået var preget av orden og kollektivitet. Dette tolker jeg som det materielle uttrykk for en sosial organisering basert både på enkeltfamilie og *siida*.

Nå mot slutten skal ordet gå til Fredrik Barth (1991:111): «En annen slags livskvalitet som jeg har festet meg ved i enkelte av de samfunnene jeg har sett, har å gjøre med det enkelte menneskes opplevelse av å beherske sin kultur og sitt miljø, og han og hennes sikkerhet på *gyldigheten* av det han/hun selv verdsetter». I beskrivelsen av et folk på Ny-Guinea fortsetter han: «De kunne selv på egen hånd finne mat, lage redskap og våpen, bygge hus, synge til fest, lege sine sykdommer, og dyrke sine guder. *Allt* kunne de, hele sin kultur beherket de og derved også sitt miljø» (ibid:116) og videre: «Jeg har levd i samfunn med en langt lavere endringstakt (enn industrisamfunnet, min anm), hvor de fleste mennesker makter å lære fort nok så de forblir tilfreds med sitt eget virke og føler at deres forståelse av livet bare vokser og vokser. Det de klarer å skape selv som er nytt eller varig, forblir verdifullt langt ut over deres eget livsløp; og mange får anledning til å dø «mett av dager» - dvs. realisert som menneske, fullført og stolte over hva som står igjen etter dem» (ibid:118), dette i motsetning til våre dagers

mennesker hvor «...alt de har trodd på, blir kassert lenge før deres barn vokser opp, før de går av med pensjon, for de får somlet seg til å dø» (ibid:119).

Disse beskrivelsene illustrerer et teoretisk hovedpunkt i denne oppgaven: motsetningen mellom sann og falsk bevisshet. I vårt sterkt arbeidsdelte og ytterst spesialiserte samfunn kan bare de aller heldigste håpe på en flik av virkelig innsikt. «Alt flyter» i et enormt samfunn som «...strekker seg langt ut over Norges grenser slik at det kanskje er riktigst å tenke oss at det omfatter nær halvparten av menneskeheten, altså 2.000.000.000 individer» (ibid:113). Kontrasten til «Spilder by» med et femtitalls innbyggere blir skremmende; vi ser vår egen avmakt mot disse folkenes makt, en makt basert på sann bevisshet. Riktignok hadde nok *noaiden* monopol på deler av den åndelige kunnskapen (Isaac Olsen understreker imidlertid at noen og enhver kunne rune, og videre at *noaiden* ikke måtte bli rik og mett, for da «...blef hand straxt ladt til at hielpe andre, og gadt icke altid reize om kring for at lære andre og gjøre troid messen» (1717:90)). Men ut fra de resonnementene som her er gjort og den kunnskapen vi har om allsidighet og felles tilgang til ressursene, blir en konsekvens at også kunnskapen er allsidig og at den blir å betrakte som en kollektiv ressurs. Tenkningen er i stor grad i overensstemmelse med de økonomiske og sosiale realiteter i samfunnet. Her ligger den styrken som skulle til for å opprettholde stabiliteten. Den sanne bevissheten, den kollektive kunnskapen gjorde samfunnet fleksibelt og man kunne handle innad når solidariteten var truet fra den kanten, og utad når trusselen kom fra andre samfunn.

Folk i *Spilder-siida* kjente hverandre på godt og vondt, de hadde nære slektninger og venner i Strømmen by og sikkert også kjenninger i nabofjordene og kanskje enda lenger unna. Og opp gjennom århundrene hadde de kontakt med fremmede folk og nasjonalstater. Slik fikk de erfaring med de hierarkiske samfunn, der så de sin egen negasjon og trakk vel sine konklusjoner av det. Ut fra dette kunne de føre sin politikk. «Usually, in band societies, general discussions and informal interchange gave an opportunity for the opinions of all participating individuals to be taken into account in political decision-making» (Keesing & Keesing 1971:270). Slik kan også politikken i *Spilder-siida* har vært er felles anliggende.

På denne måten kan den langvarige relative stabiliteten forklares og kanskje forstås. Her ligger kanskje nøkkelen til den seigheten som gjorde at *siida*-samfunnene ikke bukket under før trykket fra Danmark-Norge utartet til ren kolonialisme.

At samene ikke ga seg uten kamp illustreres gjennom Isaac Olsen. Han ble oppfattet som en overløper, noe som kommer fram i et brev fra 1710 hvor han klager over «at lapperne i

Varanger hadde hatt hat til ham, fordi han hadde åpenbart deres hemmelige avguder og avgudssteder. De hadde lagt raad op om at slaa ham ihjel og ønskede at bli fri for ham og hans undervisning» (Qvigstad 1910:4). Olsen (1717:16) forteller også at når samene dro til kirke for å dåpe sine barn, var det ikke av kristent sinnelag, men «...allerniste af frygt for den legemlige straf, som vil paa følge». Etter dåpen ble «altid finne børnene...syg, og græde meget», og derfor vasker de grundig bort det kristne navnet og forviser det til «skiedt dounger og...ureene og slemme steder». Først da blir barnet friskt. Videre skriver han om hvordan «Noide-gadzene» befaler folk å holde seg til den gamle «klæde dragt, sprog, huuser og Joigen og Runnen», og «...at finnerne skal altid fløtte hit og dit om de vild leve lenge....Een, to, tre eller fire gange om aarit...afsides fra *tarro gadze* (nordmennene) og *riste gadze* (de kristne)...men om de bliver sidendis paa En sted og icke fløtter..., saa maa de viiseligen tro og forlade sig til at de icke lever lenge, men dør snart og forderfis» (ibid:36). Han forteller også om ei samejente som tjente hos en norsk familie i Vadsø. Hun gikk over til både å tale og skrive norsk. Men da kom det en *perkel-gadze* som prøvde å få henne tilbake. Videre kaller *noaiden* dem som ikke kommer til «troldmæssen» med et fælt skjellord: en Nordmann for «...de holder Nordmændene for u-gafnlige, u-duelige og u-nyttige til alle ting» (ibid:85). Alle disse eksemplene vitner om motstandsvilje og mye av striden synes å stå om etniske kjennetegn og symboler.

Fra Kvæningen meldes også om motstand. von Westen hadde formant sine misjonærer å føre manntall over alle samer og «hver Siel i deres Familier» og forlangte «...fra Alle Stæder en fuldkommen Underretning om alle levninger af Hedendommen og Afgudene». Men Jens Bloch, som hadde ansvaret for Vest-Finnmark og Kvæningen forteller at «Udi Qvæningen skal de have truet at ville skyde mig ihjel, naar jeg kommer didhen». Men von Westen var en ildsjel og i 1718 kunne han melde at til og med «...Qvæningens haarde Halse ydmygede sig for Jesu, i hvis Navn alle Knæ skulde bøies» (Bjørklund 1985:137).

Få folkeslag har rolig stått og sett på at deres kultur ble ødelagt og hvorfor skulle samene være et unntak? Men motstanden var først og fremst av ikke-voldelig karakter. Samene har ikke vært kjent for å bruke krig og vold, det var motparten som hadde fysiske maktmidler til disposisjon og de hadde vilje til å bruke dem. Ved hjelp av «...threats, violence and acts of sacrilege, the authorities...tried to force the Saami to turn from indigenous to Christian religious practices» (Rydving 1993:68). Og de klarte det til slutt.

AVSLUTTENDE KOMMENTAR

Slik gikk selvstendigheten tapt. Den gamle religionen og de gamle rettsoppfatninger ble byttet ut. Den felles adgangen til ressursene ble erstattet av enkeltbruk og privat eiendomsrett. Gjennom tolkning av kontrastene i det arkeologiske materialet mener jeg å ha sagt noe om hvordan disse endringene har funnet sted. Folk har i stor utstrekning sluttet å bygge rundgammer og gått over til «norsk» byggeskikk. De har også i mange tilfelle flyttet bort fra de gamle lokaliteter. Disse fysiske endringene, denne antagonismen mellom det «runde» og det «firkantige» kan være det materielle uttrykket for et ideologisk sprang. De kan være det materielle uttrykket for at de økonomiske, sosiale og ideologiske forestillingene fra det gamle samfunnet hadde bukket under.

Avslutningsvis vil jeg referere en litt muntre historie, fortalt av min venn Petter Emaus, som viser at eiendomsretten nok kunne bli diskutert langt opp i tid.

«På Storeng bodde det to naboer som var nokså ille på hverandre. Støtt og stadig var de i trette på hverandre og alltid fant de på noe å krangle om. En dag ser den ene at naboen er i fjæra og plukker ved, og det i hans egen fjæra. Mannen ut og nedover engasjert med krigslyst lysende i blikket. Nei, han var ikke i særlig godt humør der han skred sin kjære nabo i møte.

-Jasså, du plukker ved.

Den andre kan jo ikke nekte for det.

-Du plukker min ved!

Da blir det liv i den andre kroppen:

-E det din ved?

-Ja, kan du tror?

-Nå! Hvis min bror ramla i havet og dreiv iland i di fjæra, blei han din bror da?»

Gjennom innsamlingen av alle historiene var det jeg som fikk. Gjennom denne oppgaven håper jeg å gi litt tilbake. Og det er tydelig å merke at interessen for fortiden er økende i kommunen. Jeg har hatt oppdrag for nesten alle skoleklassene, enten med undervisning på skolene eller ved utflukter til Spildra. Og stadig vil foreninger og lag ha meg til å holde foredrag. Gjennom alt dette har jeg fått lærdom om møtet mellom såkalt leg og lærd kunnskap, og lærdom om viktigheten av dette møtet. Folk bruker nemlig kunnskap om fortiden som speil: «Du verden,

så bortskjemte vi er idag!» «Hva om vi plutselig måtte skaffe oss all maten sjøl?» «Tenk på all kunnskapen som er gått tapt». «Ja, hva har vi egentlig igjen?»

Her er vi ved en svært viktig side ved studiet av historien og fortiden, nemlig avstanden. For det er gjennom avstand den fruktbare refleksjonen oppstår. Når du flytter til byen ser du landsbygda klarere, og omvendt. Når du reiser til fremmede land kommer Norge i et klarere lys. Når du reiser i fortida kan nåtida bli ubehagelig tydelig. Ved å skape distanse til ditt eget miljø og dets «sannheter» kan du klare å se samtiden klarere.

Gjennom dette arbeidet håper jeg å ha bidratt til en slik fruktbar avstand, at studiet av det gamle samfunnet fører til refleksjoner om oss selv og spørsmål om hvor vi skal gå. Bare slik kan arkeologien bli dagsaktuell. Men nå mot slutten kommer tvilen: Hvor mye er denne «studie i kontraster» verdt? Har jeg trukket slutninger på sviktende grunnlag? Har jeg i studiet av sosiale strukturer henfått til nettopp de generaliseringer og systemer som jeg kritiserer andre for? Margaret Conkey (1985:305) skriver om hvor lett det er å forveksle gode ønsker med «...some sort of general law of the sort that archaeologists often seek». Og vi har nok av eksempler som kan brukes som advarsler, et eksempel her kan være Ny-arkeologenes «optimal foraging theory» hvor de hevdet at menneskene alltid vil søke den mest gunstige ernæringsituasjon (se Keene 1983). Også Knutssons forsøk på å knytte kulturelle trekk til en rent ytre funksjon som ro eller bevegelse kan være en forveksling av gode ønsker med lovmessighet. Men når jeg i denne oppgaven anvender en ny-marxistisk tilnæringsmåte, faller ikke også jeg i den «lovmessige» fella? Og hvordan kan dette eventuelt forénes med mitt humanistiske standpunkt, formulert i kapittel 3 hvor jeg vil forske i «mennesket som et bevisst handlende og kulturskapende vesen»?

Visst har marxismen vært brukt til å hevde lovmessighet i vitenskapen og til og med statlig terror i politikken. Og i kombinasjon med Knutssons materiale har jeg brukt den til å hevde generelle påstander om to forskjellige samfunnsformer. Har ikke jeg da også forvekslet gode ønsker med «some sort of general law»? Har jeg ikke til og med prøvd å presse de kaotiske trekkene på mikro- og mellomnivå inn i et mønster? På disse punktene er jeg svært usikker. Når jeg likevel har anvendt denne tilnæringsmåten, er det fordi modellen har rom for det uforutsigelige, for nettopp det bevisst handlende menneske. Og dette rommet finnes i det dynamiske forholdet mellom frihet og nødvendighet, mellom individ og kollektiv, denne motsigelsen som allerede Heraklit ga et bilde på da han påpekte at et menneske ikke kan stige

ned i den samme elven to ganger. Elven har nok det samme navnet og følger nok det samme løpet, men vannet i elven er aldri det samme. I vårt tilfelle betyr dette at du ikke kan gjøre akkurat den samme handlingen to ganger. Samfunnet er ingen statisk masse, din første handling har allerede virket på det og endret det om aldri så lite. På den ene side blir vi født inn i en sosial sammenheng, på den andre side endrer vi denne sammenhengen når vi handler innenfor den. Derfor kan vi aldri komme tilbake til det samme samfunnet. Og det er i denne motsigelsen mellom to uforenelige prinsipper, som likevel er knyttet tett sammen, ja, som ikke kan eksistere uten hverandre, at de samfunnsmessige kreftene utspiller seg. Det er innenfor denne motsigelsen mellom frihet og tvang at det uforutsette, de overraskende sprangene skjer. Innebygd i denne tankegangen ligger den forutsetning at enkeltmenneskets vilje og handlinger ikke kan forutsies. Dermed er modellen fri for absolutte krav om lovmessighet og kan ikke brukes til bevisførsel men i høyden til sannsynliggjøring.

Men det er tross alt en modell som hevder visse generelle trekk. Og denne modellen har jeg anvendt i en forholdsvis helhetlig oppgave hvor det ene resonnementet følger pent etter det andre. Jeg har funnet teorier og sitater som passer og snekret det sammen til en relativt ordnet framstilling. Men denne orden gjør meg usikker, dette forsøket på å konstruere kosmos av kaos gjør meg skeptisk. Hvor finnes de avgjørende utelatelser, hvor finnes de avgjørende innvendinger? Og mest avgjørende av alt: Hvilket sammenfall er det mellom denne framstillingen og den fortidige virkeligheten?

Denne oppgaven er på godt og vondt mitt svar på dette spørsmålet. Det er mitt forslag, min fortelling. Denne fortellingen blir nå offentlig og forhåpentligvis kommer diskusjonene. Jeg gleder meg og jeg gruer meg!

Litteraturliste:

- Andresen, A. 1989: Sii'daen som forsvant. Østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826, Sør-Varanger Museum, Kirkenes.
- Aubert, V. 1976: "Om metoder og teori i sosiologien", i Rune Slagstad (red): Positivism, dialektikk, materialisme. Den norske debatten om samfunnsvitenskapenes teori, s. 122 - 130. Universitetsforlaget, Oslo - Bergen - Tromsø.
- Barth, F. 1991: Andres liv - og vårt eget, Universitetsforlaget, Oslo.
- Binford, L. 1980: «Willow smoke and dogs' tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation», i American Antiquity, vol. 45, s. 4 - 20.
- Bjørklund, I. 1981: «Veidemann eller fiskerbonde? Om kystsamenes tilpasning - et eksempel fra Kvænangen», i Heimen XVIII, s. 769 - 779.
- Bjørklund, I. 1985: Fjordfolket i Kvænangen, Universitetsforlaget, Tromsø, Oslo, Bergen, Stavanger.
- Bratrein, H.D. 1989: Karlsøy og Helgøy Bygdebok, Hansnes, Karlsøy Kommune.
- Breivik, M. (1994): Miljø- og naturressursprogram for Kvænangen Kommune. Et miljø-politisk handlingsprogram. Kvænangen.
- Bronson, B. 1977: «The Earliest Farming: Demography as Cause and Consequence», i C.A. Reed (red.): Origins of Agriculture, s. 53 - 78. Mouton Publishers, Paris.
- Bäckman, L. 1975: «Sájva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna», Stockholm Studies in Comparative Religion no.13.
- Bäckman, L. 1982: «Female - Divine and Human. A Study of the Position of the Woman in Religion and Society in Northern Eurasia», i Å. Hultkrantz og Ø. Vorren, (red): The Hunters, their Culture and Way of Life, s. 143 - 162. Universitetsforlaget, Tromsø.
- Conkey, M.W. 1985: «Ritual Communication, Social Elaboration and the Variable Trajectories of Paleolithic Material Culture», i T Douglas Price og James A Brown (red): Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity, s. 299 - 323. New York, London.
- Collinder, B. 1949: The Lapps, New York.
- Düben, G. von 1873: Om Lappland och Lapparne, Gidlunds, Östervåla 1977.
- Edsman, C-M. 1994: Jägaren och makterna, Stockholm.
- Eliassen, J-E., Ahlquist, I., Sundet, J.H. m.fl. (1993): Coastal and Fjord Resources of Finn-

- mark and Troms Counties, Norway, based on the 1992 Survey, Tromsø.
- Fried, M. 1967: The Evolution of Political Society, Random House, New York.
- Friedman, J. 1974: «Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism», MAN, s. 444 - 469.
- Friis, P.C. 1632: «Norigis Bescriuelse», Gustav Storm: Samlede skrifter af Peder Claussøn Friis, Kristiania 1881.
- Friis, J.A. 1871: Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn, Christiania. Nyutgave 1977, trykket i Vest-Tyskland.
- Gjessing, G. 1953: «Litt om sjøsamisk sel- og kvalfangst i gammel tid», Sámi Ællin, (Sameliv) Sámi Særvi Jakkigir'ji 1953-1955, s. 20 - 35.
- Gren, L. 1989: «Platon mitt i byn. Kyrkosocknens oppkomst frå monumentologisk synspunkt», i Damell e.a. (red): Mänsklichkeit genom millenier., s. 63 - 71.
- Hansen, L.I. 1986: Samiske rettigheter til jord på 1600-tallet, «Finnejorder» i Sør-Troms, Tromsø Museums Skrifter XX, Novus Forlag, Oslo.
- Hansen, L.I. 1987: Tverrfaglig forskningsdebatt eller «imun-forsvar» for disiplinene? Perspektiver på kulturhistorisk forskning i samisk fortid, upublisert artikkel., ISV, UNITØ.
- Hansen, L.I. 1990: HANDEL I NORD, samiske samfunnsendringer ca.1550 - ca.1700, Univ i Tromsø.
- Hauglid, O.A. og Minde, H. 1980: «Sesongboplass - Finnerydning - Gård, samisk bosetningshistorie i Balsfjord kommune under jordbrukskoloniseringa». Heimen 4 - 1980
- Headland, T.N. og Reid, L.A. 1989: «Hunter-Gatherers and Their Neighbors from Prehistory to the Present», Current Archaeology., s. 43 - 66.
- Henriksen, J.E. 1995: Hellepropene. Fornminner fra en funntom periode, hovedfagsavhandling i arkeologi, Tromsø.
- Iregren, E. 1985: «Osteological evaluation of reindeer bone finds from the territory of the Southern Saamis», i L. Bäckman og Å. Hultkrantz (red): Saami Pre-Christian Religion, s. 101 - 113, Stockholm.
- Johnsen, H. og Olsen, B. 1992: «Hermeneutics and archaeology: On the philosophy of contextual archaeology», i American Antiquity, s. 419 - 436.
- Kabo, V.1985: «The Origins of the Food-producing Economy», i Current Anthropology, volume 26, No.5.
- Karlsen, Samisk Utviklingsfond og Kvænangen Kommune (1995): Utviklingsrapport for Spildra, Kvænangen Kommune, Burfjord.

- Keene, A.S. 1983: «Biology, Behavior and Borrowing: A Critical Examination of Optimal Foraging Theory in Archaeology», i Keene og James A. Moore (red): Archaeological Hammers and Theories, s. 137 - 155, New York. London.
- Keesing & Keesing, 1971: New Perspectives in Cultural Anthropology, New York.
- Kildal, J. og Reuterskiöld, E. 1910: Appendiks til «Afguderiets Dempelse», Källskrifter til lapparnas mytologi, Stockholm.
- Knutsson, H. 1995: Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro, Societas Archaeologica Upsaliensis, Uppsala.
- Kolsrud, K. 1955: «Sjöfönnane i Rognsund», i Studia Septentrionalia, s. 102 - 123, Vol. 4. Oslo.
- Larsen, A. 1947: «Om sjösamene», i Tromsø Museums Årshefter, nr.13, Tromsø 1950.
- Lee, R.B. 1968: «What Hunters Do for a Living, or How to Make Out on Scarce Resources» i Lee og Irven de Vore (red): Man the Hunter, s. 30 - 48, Chicago.
- Lee, R.B. 1992: «Art, Science or Politics? The Crisis in Hunter-Gatherer Studies», i American Anthropologist, s. 31 - 54.
- Leem, K. (1767), 1956: Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, Oslo.
- Leroi-Gourhan, A. 1968: The Art of Prehistoric Man in Western Europe, Thames & Hudson London.
- Lundmark, B. 1987: «Rijkuo-Maja and Silbo-Gämmoe - towards the Question of Female Shamanism in the Saami Area», i T. Ahlbäck (red): Saami Religion, s. 158 - 170, Åbo/Stockholm.
- Madsen, T. 1986: «Where did all the hunters go?», i Journal of Danish Archaeology, vol.5.
- Madsen, T. 1989: «Statistik og arkæologi», i Arkeologi, statistik og EDB. Forelæsninger fra efteråret 1989, arkeologiske skrifter s. 57 - 80, Københavns Universitet.
- Madsen, T. 1989b: "Seriation - en grundlæggende arkæologisk arbejdsmetode", i KARK nyhedsbrev nr. 3, s. 8 - 19.
- Manker, E. 1938: Die Lappische Zaubertrommel, Stockholm.
- Marx, K. 1975: Verker i utvalg 2, red.: Elster & Lorenz, Pax Forlag, Oslo.
- Meillasoux, C. 1973: «On the Mode of Production of the Hunting Band», i Pierre Alexandre (red): French Perspectives in African Studies. A Collection of Translated Essays, s. 187 - 203, London-Ibadan-Nairobi.
- Mebius, H. 1968: VÄRRÖ, Studier i samernas förkristna offeriter, Uppsala.

- Mulk, I.-M. 1994: SIRKAS - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f. - 1600 e.Kr.
 Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 6, Umeå.
- Nesheim, A. 1967: Eastern and Western elements in Lapp culture, Inst. for sammenlignende kulturforskning A, 26., Oslo.
- Nielsen, K. 1934: «Spørsmålet om den lappiske torvgammens oprindelse», Journal de la Soc. Finno-ougrienne XXIII, 7.
- Niemi, E. 1976: «Trek fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig», i Niemi E. m.fl. (red): Trek fra Nord-Norges historie, s. 11 - 75, Gyldendal, Oslo.
- Niemi, E. (1980): «Eldre byggeskikk i Finnmark. Lokal tilpasning eller kulturimport?» i Dugnad, årgang 6, nr.2 (1980), s.2 - 11.
- Nordenstam, T. 1987: «Humanvitenskap og naturvitenskap», i Fra kunst til vitenskap. Humanvitenskapenes grunnlag i et historisk perspektiv, s. 119 - 138, Sigma Forlag.
- Odner, K. 1992: The Varanger Saami, Oslo
- Olsen, B. 1984: Stabilitet og endring, Magistergradsavhandling i arkeologi, Tromsø.
- Olsen, B. 1987: Arkeologi-tekst-samfunn, Universitetet i Tromsø
- Olsen, B. 1987b: "Stability and Change in Saami Band Structure in the Varanger Area of Artic Norway, AD 1300-1700", i Norwegian Archaeological Review, s. 65 - 80, Vol.20, No 2.
- Olsen, B. 1993: "Hus mellom steinalder og historisk tid", i OTTAR nr.1 - 93, s. 36 - 46, Tromsø.
- Olsen, B. 1994: Arkeologi og poststrukturalisme, upublisert manus.
- Olsen, I. ca. 1717: «Om Lappernes Vildfarelser og Overtro», fra Kildeskrifter til den Lappiske Mythologi, ved J.K. Qvigstad, i Det KGL. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter, 1910, No.4, Trondhjem.
- Pace, D. 1983: Claude Levi-Strauss. The Bearer of Ashes, Routledge & Kegan. London.
- Paine, R. 1957: «Coast Lapp Society», bind 1, i Tromsø Museums skrifter. Vol. IV
- Pelto, P.J. 1962: Individualism in Skolt Lapp Society, Helsinki.
- Pettersson, O. 1987: «Old Nordic and Christian Elements in Saami Ideas about the Realm of the Dead», i T. Ahlbäck (red): Saami Religion, s. 69 - 80, Åbo/Stockholm.
- Pollan, B. 1993: Samiske sjamaner, Gyldendal, Oslo.
- Price, T.D. og Brown, J.A. 1985: «Aspects of Hunter-Gatherer Complexity», i Price og Brown (red): Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity, s. 3 -

20, New York. London.

- Qvigstad, J.K. 1910: «Kildeskrifter til den Lappiske Mythologi», i Det KGL. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1910. No. 4, Trondhjem.
- Rappaport, R. 1967: Pigs for the ancestors, New Haven, Yale University Press.
- Rowlands, M. 1984: «Objecitivity and subjectivity in archaeology», i M. Spriggs (red): Marxist Perspectives in Archaeology, s. 108 - 113, Cambridge.
- Rydvig, H. 1993: The End of Drum-Time, Religious Change among the Lule Saami, 1670s - 1740s, Uppsala.
- Ränk, G. 1937: "Grundprinciper för disponeringen av utrymmet i de lappska kåtorna och gammerna", i FOLKLIV 1937:2/3, s. 87 - 110, Stockholm.
- Salmon, M.H. 1976: «'Deduktive' versus 'inductiv' archaeology», i American Antiquity, s. 376 - 381.
- Sandmo, A.-K. 1989: «Stilistisk variasjon og tidlig postglasial bosetting i Troms», i Bertelsen, Reymert og Utne (red): Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar, s. 59 - 73, Tromsø Museums Skrifter XXII.
- Schanche, K. 1988: Mortensnes, en boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10 000 år, Magistergradsavhandling i arkeologi, Tromsø.
- Schanche, K. 1992: «Den funntomme perioden», i FOK-programmets skriftserie nr. 2, Oslo.
- Schanche, K. 1994: Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.kr. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Solem, E. 1933: Lappiske rettsstudier, nyutgave Universitetsforlaget 1970, Oslo - Bergen - Tromsø.
- Steen, A. 1954: Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888, Oslo.
- Steward, J.H. 1936: «The Economic and Social Basis of Primitive Bands», i Essays in Anthropology Presented to A.L. Kroeber, s. 331 - 350, Berkeley 1936, opptrykk New York 1969.
- Storli, I. 1991: «Stallo»-boplassene, et tolkningsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet, ISV, Universitetet i Tromsø.
- Storå, N. 1971: Burial Customs of the Skolt Lapps, (FFC 210.), Helsinki.
- Søbstad, T. 1980: "Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fra til ca. 1800", Publikasjon nr.5 fra Helgøyprosjektet, Universitetet i Tromsø/NAVF.
- Tanner, V. 1929: "Antropogeografiska studier inom Petsamoområdet, Skoltlapparna", i Fennia 49, N:o 4, Helsingfors.

- Tegengren, H. 1952: "En utdödd lappkultur i Kemi Lappmark, studier i Nordfinlands kolonisationshistoria", i Acta Academiae Aboensis, Humaniora 19:4, Åbo.
- Tegengren, H. 1962: "Valrosstanden i världshandeln", i Särtryck ur Nordenskiöld-samfundets tidskrift XXII, s. 1 - 37, Helsingfors.
- Trigger, B.C. 1991: «Distinguished Lecture in Archaeology: Constraints and Freedom - A New Synthesis for Archaeological Explanation», i American Anthropologist, s. 551 - 569.
- Vorren Ø. og Manker E. 1976: Samekulturen. En kulturhistorisk oversikt, Oslo.
- Vorren, Ø. 1978: "Samisk bosetning på Nordkalotten, arealdisponering og ressursutnyttning i historisk-økologisk perspektiv», i E. Badou og K.H. Dahlstedt (red): Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning. Acta Universitatis Umensis, s. 235 - 261, Umeå.
- Vorren, Ø. 1978b: "Finnmarkviddas kulturhistorie", i Finnmarksvidda, natur-kultur. NOU:18A
- Vorren Ø. og Eriksen H.K. 1993: Samiske offerplasser i Varanger, Tromsø Museums skrifter XXIV, Nordkalott-Forlaget.
- Watson, R.A. 1991: «What the New Archaeology Has Accomplished», Current Anthropology, s. 275 - 291, vol. 32, nr. 3, June 1991.
- Wright, G. H. von, 1994: Myten om fremskrittet, Cappelen, Oslo
- Zachrisson, I. 1984: "De samiska metalldepåerna år 1000 - 1350 i ljuset av fyndet från Mörtträsket, Lapplans", i Archaeology and Environment 3 Umeå Universitet.